

**МЕТОДИ І МОДЕЛІ
ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ
МАЛОГО БІЗНЕСУ:
МЕЗО- ТА МІКРОРІВЕНЬ**

ОЛЬВІНСЬКА Ю. О.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Тетяна Уманець
Юлія Ольвінська
Ольга Лучакова

МЕТОДИ І МОДЕЛІ ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ: МЕЗО- ТА МІКРОРІВЕНЬ

За науковою редакцією доктора економічних наук Т. Уманець

Донецьк
2010

ББК 65.9(4Укр)09
УДК 334.012.64:005
У 52

**Уманець Т.В. Методи і моделі оцінювання розвитку малого
У52 бізнесу: мезо- та мікрорівень: монографія / Т.В. Уманець,
Ю.О. Ольвінська, О.В. Лучакова; ред. Т.В. Уманець. –
Донецьк: "ВІК", 2010. – 280 с.**

В монографии освещаются теоретические основы анализа состояния уровня развития малого бизнеса, обозначена объективная информационная база, особенности системного подхода и возможные методы оценки. На примере Одесской области показаны возможности применения этих методов для оценки уровня развития малого бизнеса. Монография рассчитана на широкий круг читателей – государственных служащих, работников предпринимательских и финансовых структур, банков, научных работников, преподавателей, аспирантов и студентов высших учебных заведений.

У монографії висвітлюються теоретичні основи аналізу стану рівня розвитку малого бізнесу, позначена об'єктивна інформаційна база, особливості системного підходу і можливі методи оцінки. На прикладі Одеської області показані можливості вживання цих методів для оцінки рівня розвитку малого бізнесу. Монографія розрахована на широке коло читачів – державних службовців, працівників підприємницьких і фінансових структур, банків, наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів вищих учбових закладів.

Рецензенти: д-р екон. наук, проф. *А.Г. Ахламов*
д-р екон. наук, проф. *А.І. Бутенко*
д-р екон. наук, проф. *І.В. Петенко*

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного економічного університету
(Протокол № 5 від 26.01.2010 р.)*

ISBN 978-966-430 087-9

ББК 65.9(4Укр)09

© Уманець Т.В., Ольвінська Ю.О., Лучакова О.В., 2010
© Одеський державний економічний університет, 2010

ЗМІСТ

	стор.
Передмова.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СТАНУ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ.....	9
1.1. Підприємництво як суб'єкт господарювання: сутність, організаційно-правові та економічні форми.....	9
1.2. Теоретичні засади розвитку малого бізнесу	17
1.3. Інформаційно-аналітична база регіонального управління розвитком малого бізнесу.....	29
1.4. Закордонний досвід забезпечення розвитку малого бізнесу.....	34
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ І МОДЕЛІ ВИМІРУ ТА ОЦІНКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ.....	51
2.1. Концепція формування системи індикаторів оцінки розвитку малого бізнесу.....	51
2.2. Методи системного аналізу вивчення рівнів та факторів розвитку і ефективного функціонування підприємства.....	62
2.3. Програмно-інформаційне забезпечення вимірювання рівня розвитку суб'єкту підприємницької діяльності.....	66
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ НА БАЗІ СИСТЕМИ ІНДИКАТОРІВ.....	83
3.1. Малий бізнес України: сучасний стан та проблеми розвитку.....	83
3.2. Анкетний та рейтинговий (інтегральний) методи оцінки розвитку малого бізнесу.....	116
3.3. Кореляційно-регресійний метод аналізу при оцінці впливу ресурсотворюючих факторів на обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємства.....	125
3.4. Моделі оцінки впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на розвиток малих підприємств.....	133

РОЗДІЛ 4. СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ.....	181
4.1. Напрями удосконалення механізму сприяння розвитку малого підприємництва.....	181
4.2. Ефективність податкової політики для розвитку малого та середнього бізнесу.....	195
4.3. Удосконалення системи індикаторів оцінки розвитку малого та середнього бізнесу: регіональний аспект.....	198
4.4. Методологічні підходи щодо формування регіональних стратегій розвитку малого бізнесу.....	206
ВИСНОВКИ.....	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	212
ДОДАТКИ.....	231

ПЕРЕДМОВА

В умовах загострення світової фінансової кризи підприємницька діяльність в нашій країні здійснюється при наростаючій невизначеності ситуації і мінливості економічного середовища. Звідси виникає неясність і невпевненість в одержанні очікуваного кінцевого результату, і, відповідно, зростає ризик, небезпека невдачі, непередбачених втрат.

Малі підприємства займають важливе місце в економіці будь-якої країни, в тому числі і України. Але в сучасних умовах на діяльність малих підприємств впливає багато негативних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, що викликає необхідність сприяння їх діяльності. Окрім традиційної державної підтримки особливого значення набувають питання підтримки малих підприємств недержавними організаціями. Проблема розробки і практичного застосування дієвих систем оцінки розвитку підприємницьких структур ще не набула ґрунтовної розробки.

Еволюція наукової думки щодо процесів розвитку малих підприємств підтвердила необхідність комплексного, системного підходу до управління даними процесами як цілісним явищем, особливо це стосується формування сучасної системи оцінки.

Актуальність дослідження за даною проблематикою визначається також спрямованістю на реформування національної економіки України на інноваційній основі і розвиток на цій базі підприємництва в контексті програми «Шляхом Європейської інтеграції», яка передбачає модернізацію економіки, підвищення її конкурентоспроможності, інтенсивного техніко-технологічного оновлення виробництва. З розвитком інноваційної діяльності пов'язують вихід вітчизняної економіки із кризового стану, зростання обсягів виробництва, вихід на нові ринки, адаптацію підприємств до ринкового середовища. Але радикальне і комплексне вирішення проблеми трансформації національної економіки шляхом запровадження інноваційної моделі структурної перебудови неможливо без системи індикаторів оцінки рівня розвитку підприємств в сучасних ринкових умовах, що є адекватним складним соціально-економічним процесам у державі, особливо це стосується малого підприємництва.

Вагомий внесок у теорію й практику розвитку малого підприємства та розробку основ його оцінки та регулювання внесли такі вітчизняні вчені, як: Л. Бабич, В. Бобров, А. Бутенко, З. Варналій, Л. Воротіна, О. Виноградська, А. Віленський, В. Герасимчук, О. Гордієнко, І. Дмитрієв, М. Долішній, Л. Донець, В. Збарський, А. Кредісов, Н. Кубай, Д. Ляпін, В. Лук'янова, О. Мазур, С. Мочерний, Ф. Нек, А. Садеков, І. Сараєва, С. Реверчук, Т. Уманець, А. Шегда, Н. Шлафман, О. Янковий та ін. Серед представників російської економічної думки, які приділяли увагу проблемам становлення і розвитку малого підприємництва, варто назвати В. Афанасьєва, Д. Александрова, А. Бусигіна, А. Блінова, В. Горфінкеля, М. Лапусту, А. Орлова, З. Савченко, А. Рубе, В. Швандера, О. Зулуса тощо. Проблемами оцінювання розвитку підприємства займалися такі видатні зарубіжні вчені, як: Л. Грейнер, І. Адізес, Л. Льюс та Д. Черчілль. Серед вітчизняних та російських науковців моделі розвитку підприємства розробляли О. Виханський, В. Забродський, Б. Мільнер, О. Пушкар, Е. Смірнов, Є. Тренєнков, А. Юданов. Водночас, незважаючи на значну кількість публікацій і вагомий надбання з даної проблематики, наукові дослідження потребують подальшого розвитку. В науковій літературі останніх років можна зустріти найрізноманітніші думки з приводу поняття розвитку підприємства та оцінки його рівня, проте комплексні розробки з використанням загальних інструментів оцінки розвитку підприємства в умовах трансформаційного періоду пропрацьовано недостатньо, особливо це стосується малих підприємств. У роботах вітчизняних науковців не приділено належної уваги складовим гнучкого механізму розвитку суб'єктів підприємницької діяльності, відсутні методичні розробки щодо інтегрального вимірювання впливу внутрішніх і зовнішніх факторів розвитку підприємств в сучасних умовах господарювання.

Метою даної монографії є розробка системи індикаторів оцінки впливу внутрішніх та зовнішніх мотиваторів на розвиток малого підприємства та обґрунтування методичних і практичних рекомендацій щодо удосконалення інформаційного забезпечення управління цим розвитком.

Об'єктом дослідження є процеси оцінки внутрішніх та зовнішніх мотиваторів розвитку малих підприємств.

Предмет дослідження - методика формування системи індикаторів оцінки розвитку малих підприємств як підґрунтя для

прийняття управлінських рішень щодо забезпечення ефективного управління їх розвитком.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання; наукові положення і досвід, набутий в області економічних і соціальних реформ в Україні, а також у державах ближнього та далекого зарубіжжя; фундаментальні дослідження наукових організацій і окремих вчених з питань функціонування, регулювання та підтримки суб'єктів підприємницької діяльності, фундаментальні положення економічної теорії, теорії систем, організаційного розвитку, законодавчі і нормативно-правові документи. Методологічним підґрунтям дослідження є сукупність *методів пізнання*: узагальнення, перехресні порівняння, індукції і дедукції, а також *історико-логічного і ретроспективного методів* при дослідженні теоретичних основ забезпечення розвитку малих підприємств і розробці концепції формування системи індикаторів оцінки їх розвитку; *статистичні методи системного аналізу*, а саме: спостереження, зведення та групування, відносних і середніх величин, аналізу рядів динаміки, індексний метод використовувались для аналізу та оцінки розвитку малого підприємства; *анкетне опитування та метод експертних оцінок* - для отримання додаткової інформації щодо функціонування та розвитку малих підприємств; *кореляційно-регресійний аналіз* - для аналізу впливу внутрішніх факторів на обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг); *метод рангової кореляції* - для аналізу стану і оцінки впливу зовнішніх і внутрішніх мотиваторів на ефективність діяльності підприємств; *рейтинговий метод* - для оцінки розвитку малих підприємств за видами економічної діяльності та територіальною ознакою за допомогою інтегральних індексів, а також факторів, що його формують.

Інформаційною базою результатів дослідження є статистичні дані малих підприємств Одеської області за 1999-2008рр.

Наукова новизна сформульованих і обґрунтованих в дисертації основних положень, висновків і рекомендацій полягає у тому, що їхня сукупність являє собою нове рішення в розробці концепції формування системи індикаторів оцінки розвитку малих підприємств на базі синтезу просторово-динамічного і

діяльнісно-динамічного підходів, на основі якої було розроблено та реалізовано на практиці методики проведення інтегральної оцінки розвитку малого бізнесу та вимірювання впливу зовнішніх і внутрішніх мотиваторів на розвиток малих підприємств за допомогою сучасних інформаційних технологій і економіко-математичних методів, що дозволяє здійснювати інтеграцію моделей і аналітичних методів із стандартним доступом до бази даних, своєчасно реагувати та пристосовуватись до змін середовища, миттєво надавати допомогу в процесі прийняття обґрунтованих рішень щодо забезпечення ефективного управління розвитком підприємства, які застосовані на детальному аналізі динаміки розвитку показників як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

Монографія підготовлена авторським колективом у складі доктора економічних наук, доцента Т.В. Уманець (передмова, висновки, пп. 2.1; 2.2; 3.1; 4.2 - 4.4), аспірантки Ю.О. Ольвінської (пп. 1.1; 1.2; 1.4; 2.1; 2.2; 2.3; 3.2 - 3.4, 4.1, додатки), аспірантки О.В. Лучакової (пп. 1.3; 4.2 - 4.4).

Автор висловлює велику подяку рецензентам монографії: доктору економічних наук, професору **Ахламову А.Г.**, доктору економічних наук, професору **Бутенко А.І.**, доктору економічних наук, професору **Петенко І.В.** за цінні зауваження і поради, які були враховані і, безумовно, покращили зміст роботи.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СТАНУ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ

1.1. Підприємництво як суб'єкт господарювання: сутність, організаційно-правові та економічні форми

Підприємництво – це основа розвитку та ефективного функціонування економіки будь-якої країни. Протягом багатьох років підприємництво є об'єктом досліджень представників різних країн світу та економічних шкіл.

За час існування поняття «підприємництво» зазнало значних змін. В перше термін «підприємництво» ввів в обіг англійський економіст Річард Кантільйон, який у своїх працях розглядав закономірності розвитку ранньої капіталістичної економіки. Ще у 1755 р. Р. Кантільйон сформулював тезу про можливість окремих суб'єктів ринкових відносин купувати товари дешевше і продавати їх дорожче завдяки існуючій на ринку різниці між попитом і пропозицією. Цих суб'єктів він назвав підприємцями [1, с. 44]. Він також проаналізував функціонування підприємництва в цілому. Р. Кантільйон розглядав *підприємництво* як особливу економічну функцію з елементами ризику, а підприємця – як особливого суб'єкта, який вміє передбачати, ризикувати, самостійно приймати рішення [2, с. 26]. У своїй праці він також сформулював різницю між поняттями прибутку та підприємницького доходу, виявив залежність між кількістю грошей в обігу та пропозицією товарів.

Послідовниками дослідження підприємництва на основі теорії Р. Кантільйон стали представники класичної політекономії: А. Сміт, Д. Рикардо, Ж.-Б. Сей [3, с. 28-45, 59-64; 4, с. 332; 5, с. 70]. На їх погляд, *підприємництво* – це діяльність, основною метою якої є отримання підприємницького доходу, а *підприємець* – це власник підприємства, який іде на ризик заради реалізації комерційної ідеї, але основна функція підприємця не у вилученні додаткової вартості, а в організації розширеного відтворення виробництва та в управлінні цим прибутком в процесі звичайної господарської діяльності [6, с. 25; 7, с. 42].

Подальший розвиток теорія підприємництва набула в працях представників австрійської економічної школи, а саме: А. Маршалла, Й. Шумпетера, Л. Мізеса, Ф. фон Хайека, І. Кірцнера та Ф. Візера. [3, с. 95-110; 8, с. 46; 9, с. 199; 10, с. 111; 11, с. 51; 12, с. 78; 13, с. 8]. На погляд відомого західного економіста А. Маршалла в основі

підприємництва лежить творчий акт відкриття нових прибуткових можливостей в умовах неврівноваженого стану економічної системи. До цього ж сама сутність *підприємництва* є не що інше, як особлива «чутливість» до таких можливостей, вміння побачити результати та уявити собі способи їх досягнення, тобто підприємництво ототожнювали з менеджментом. *Підприємцем* може бути не лише фізична особа, а й група осіб, також підприємець не обов'язково повинен бути власником факторів виробництва, а може бути й менеджером [8, с. 46-49]. *Підприємець*, в свою чергу, виступає як ринковий новатор, тобто саме діяльність підприємця є джерелом усіх змін в економіці [14-15]. Австро-американський економіст і соціолог Йозеф Шумпетер ототожнював підприємницьку функцію із функцією економічного лідерства і новаторства: „інновація є дітищем підприємництва, а підприємець – творцем інновацій”, основна функція якого зводиться до реформування або революціонізування способу виробництва „за допомогою використання винаходів або, в широкому розумінні, через реалізацію невипробуваних технологічних можливостей для виробництва нових товарів або старих товарів новим способом за допомогою відкриття нових джерел постачання матеріалів або нових ринків збуту, або через реорганізацію промисловості тощо [16, с. 150-151; 17, с. 132]. На думку представників неоавстрійської школи Л. Мізеса, І. Кірцнера і Ф. фон Хайєка „*підприємець* – це не яка-небудь невизначена фігура, а скоріш, певна функція, яка відображає цілеспрямованість людини на знаходження та використання нових можливостей у виробництві, суспільстві й т. ін.”. Автори пояснюють це тим, що „ринковий процес неможливо відділити від механізму конкуренції, в центрі якої – як процесу пошуку нового, що супроводжується невизначеністю результатів, - стоїть підприємець” [10, с. 11].

Серед науковців, які характеризували *підприємця* як носія специфічних якостей, таких як: вміння ризикувати, приймати нестандартні рішення та відповідати за свої рішення, тому спроможних претендувати на незапланований, непередбачений прибуток, доцільно виділити, на нашу думку, представників німецької класичної школи XIX ст. Й. фон Тюнена і Ф. Найта [18, с. 271-276; 19, с. 21-22]. Теоретичні дослідження Й. фон Тюнена та Ф. Найта дозволили визначити економічну сутність підприємства, підприємця і підприємницького доходу [18, с. 271-276; 19, с. 21-22; 20, с. 427-428; 21, с. 387].

На відміну від своїх попередників, вони вважали, що *підприємницький дохід* є винагородою не лише за підприємницький ризик, а й за підприємницьке мистецтво підприємця як новатора і визначається як різниця між очікуваною (прогносною) грошовою виручкою фірми й реальною її величиною, при цьому *підприємець* не обов'язково повинен бути інноватором [20, с. 427]. Також було досконало досліджено такі категорії, як ризик і невизначеність, доведено різницю між ними, а саме: *ризик* - це об'єктивна вірогідність того, що те чи інше явище відбудеться і може бути визначене кількісно, а *невизначеність* означає, що дохід може бути отримано, однак вірогідність такої події неможливо виміряти і прорахувати [18, с. 271-276].

За думкою представників неокласичної школи, представниками якої є М. Добба і Ф. Перрі, роботу підприємця не можна виділяти з того, чим займається якась інша діюча особа у виробничому процесі [19, с. 31]. Вони вважали, що у сучасний період роль підприємця як новатора переходить до вчених, дослідників та інших фахівців і пов'язана із зростаючим відокремленням власності від функцій управління. Ф. Перрі наголошував на тій обставині, що підприємець діє в певній галузі і зазнає впливу держави на інших інститутів [15, с. 83].

Представник кейнсіанської економічної школи, а саме: Дж. Кейнс поняття «*підприємець*» трактував як своєрідний, соціально-психологічний тип господаря, для якого основними психологічними характеристиками є вміння правильно співвідносити між собою споживання і збереження, здатність до ризику, дух активності, впевненість у перспективі, незважаючи на труднощі та ін. [22, с. 171]. Велике значення приділялось фактору ризику. В епоху фінансово-економічних зрушень завжди існує небезпека зміни цінності одиниць грошового стандарту, а тому підприємця всюди очікує небезпека. Дж.М. Кейнс та його послідовники бачили у *підприємцеві* основну фігуру капіталістичної економіки, механізм якої потрібно вдосконалювати [23, с. 70].

У сучасній як зарубіжній, так і у вітчизняній економічній літературі існує декілька визначень підприємництва. Так, відомий американський економіст Питер Ф. Друкер вважав, що: «нововведення є особливим інструментом підприємців, засобом, за допомогою якого вони і використовують зміни як сприятливу можливість для здійснення своїх задумів у сфері бізнесу та послуг. У

завдання підприємців входить цілеспрямований пошук джерел нововведень, а також змін та їх ознак, що вказують на можливість досягнення успіху» [23, с. 150-170; 24, с. 125-132]. На думку П. Друкера, не всі, хто займається бізнесом, є підприємцями, а лише особи, які відкривають свій дрібний бізнес.

Більш повне визначення, на наш погляд, запропонували американські економісти Кемпбелл Р. Макконнелл і Стенлі Л. Брю. На їх думку, *підприємство* – це особливий вид діяльності, в якому підприємець бере на себе ініціативу з'єднання ресурсів землі, капіталу й праці в єдиний процес виробництва товарів та послуг, ухвалює основні рішення, що визначають напрям діяльності підприємства, діє як новатор, який прагне запропонувати споживачу нові товари та послуги шляхом введення нових виробничих форм та організації бізнесу, а також ризикує своїми коштами, часом, діловою репутацією [25, с. 258].

Питання економічної суті підприємництва і впливу держави на його розвиток знаходились у сфері наукових інтересів таких вітчизняних економістів як: Л. Бабич, В. Бобров, А. Бутенко, З. Варналій, Л. Верховода, Л. Воротіна, О. Виноградська, А. Віленський, В. Герасимчук, О. Гордієнко, І. Дмитрієв, М. Долішній, Л. Донець, В. Збарський, С. Казаченко, А. Кредісов, Н. Кубай, Д. Ляпін, О. Мазур, В. Мкловда, С. Мочерний, Ю. Ніколенко, О. Притула, А. Садеков, І. Сараєва, С. Реверчук, Т. Уманець, А. Шегда та ін. [1; 26 – 63]. На нашу думку, більш вагомим визначенням категорій „підприємництво” та „підприємець” в сучасних умовах трансформації економіки України є думка відомого вченого у галузі теорії і практики підприємництва Варналія З.С.: „підприємництво як економічна категорія – це певний тип господарювання, в якому головним суб'єктом є підприємець, який раціонально комбінує фактори виробництва, на інноваційній основі та на власний ризик організує й управляє виробництвом з метою отримання підприємницького доходу” [33, с. 19].

Серед російських вчених можливо виділити: А. Алейнікова, В. Афанасьєва, Д. Александрова, А. Бусигіна, А. Блінова, В. Горфінкеля, М. Лапусту, А. Орлова, З. Савченко, А. Рубе, В. Швандера, О. Шулуса та ін. [64 – 80]. На думку російських вчених Половінкіна П.Д. і Савченко В.Є. „підприємець – це такий суб'єктивний фактор відтворення, який полягає у здатності по особливому поєднувати інші фактори виробництва, організувати процес відтворювання в цілому

або будь-який його момент на ініціативній, інноваційній, ринковій основі під повну економічну відповідальність, яка дає можливість отримувати додатковий прибуток у процесі її реалізації” [80, с. 9].

Згідно закону України «Про підприємництво» від 23.02.2006р. № 3502-IV: «*Підприємництво* – це безпосередня самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством» [81]. Відповідно до законодавчо визнаної категорії „Підприємництво” у вітчизняній літературі найчастіше можна зустріти такі визначення терміну:

- *Підприємництво* – це самостійна, ініціативна, постійна, здійснювана на власний страх і ризик діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і торгівлі з метою одержання прибутку [36, с. 66; 82, с. 15].

- *Підприємництво* – це певна система життєдіяльності підприємств, основу якої складають демократичні форми їх економічної діяльності, забезпечення для них права ініціативи у виборі сфери, форм, методів господарювання, економічної, організаційної і технічної творчості та новаторства. У центрі даної системи стоїть *підприємець* - компетентний господарник, здатний забезпечити організацією господарства на основі найновіших досягнень економічної і технічної науки” [52, с. 4].

Таким чином, згідно з Законом України „Про підприємництво” суб'єктами підприємницької діяльності є як фізичні, так і юридичні особи, засновані не тільки на приватній, а й на державній та колективній формах власності. Ми погоджуємось з думкою З. С. Варналія, що таке визначення суперечить самої сутності підприємництва, як „... самостійної ініціативи, систематичної, на власний ризик діяльності ... з метою одержання прибутку”, тому що ризикувати підприємець може лише приватним, а не державним чи колективним майном”, а звідси дійсно можна дійти наступного висновку: юридичні особи (підприємства) можуть бути суб'єктами підприємницької діяльності, тобто - господарювання, але не можуть бути підприємцями [33, с. 16].

Але метою даного дослідження є не удосконалення термінології визначення категорії „Підприємництво” та його складових, а розробка теоретико-методичних засад вимірювання впливу

внутрішніх і зовнішніх мотиваторів розвитку саме підприємств – одного із суб'єктів підприємницької діяльності на базі статистичної звітності та нормативно-законодавчої бази. Цим і пояснюється розгляд тільки цього суб'єкту підприємництва.

Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом України та іншими законами [82, с. 15].

Характерними ознаками процесу здійснення підприємницької діяльності є: свобода вибору напрямків, сфер діяльності та методів їх здійснення; відсутність керування зверху здійсненням процесу підприємницької діяльності; присутність фактору ризику при створенні та функціонуванні підприємства, який необхідно прораховувати та враховувати; персональна та майнова відповідальність за прийняття рішень та їх наслідки;

- орієнтування на досягнення комерційного успіху; інноваційний характер підприємницької діяльності, бажання винайти та зробити щось нове або вдосконалити існуюче [83, с. 88-89]. Відповідно до вищезазначених ознак процесу здійснення підприємництва необхідно переосмислити компетенції управлінців, для яких притаманні такі риси, як: ініціативність, постійний пошук нових можливостей, новаторських та нетрадиційних рішень; готовність піти на обґрунтований ризик; гнучкість та постійний пошук чогось нового; цілеспрямованість та вміння подолати перешкоди.

Все різноманіття діяльності підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності можливо класифікувати за наступними ознаками: видами діяльності, формами власності, кількістю власників, організаційно-правовими та організаційно-економічними формами (рис. 1.1.1.) [69, с. 58; 84, с. 24; 85, с. 67; 86, с. 18].

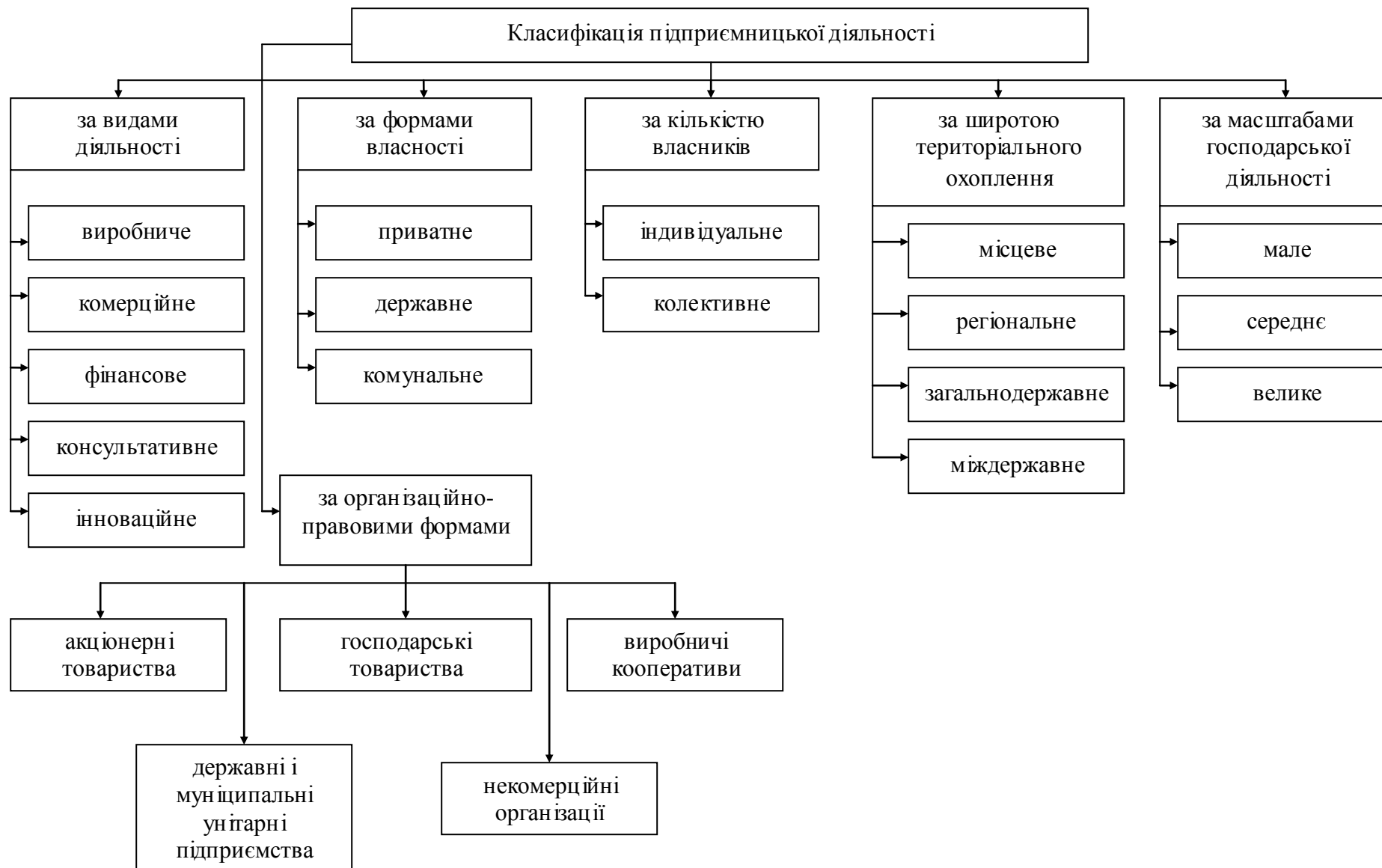

Рис. 1.1.1. Класифікація видів та форм підприємницької діяльності

Успіх підприємницької діяльності значною мірою залежить від того, наскільки ефективно обрана його форма, тому у процесі подальшого дослідження підприємництва вважаємо за доцільне розглянути його різноманітні форми та типи.

За видами та призначенням підприємницьку діяльність можна підрозділити на: виробничу, комерційну, фінансову, консультативну, інноваційну тощо. Всі ці види можуть функціонувати як окремо, так і разом.

За формами власності суб'єкт підприємницької діяльності може бути приватним, державним чи комунальним.

За кількістю власників підприємницька діяльність може бути індивідуальною та колективною.

Форми підприємництва можна підрозділити на організаційно-економічні та організаційно-правові. *За організаційно-правовою формою* можна виділити наступні суб'єкти підприємницької діяльності: відкриті та закриті акціонерні товариства; господарські товариства (повні, командні, з обмеженою відповідальністю); виробничі кооперативи; державні й муніципальні унітарні підприємства; некомерційні організації.

За розміром (масштабом) господарюючих одиниць, тобто за кількістю найманих працівників і обсягом валового доходу виділяють наступні групи суб'єктів підприємницької діяльності: мале, середнє та велике підприємство.

Одним із перспективних напрямків створення конкурентоспроможного ринкового середовища є розвиток малого підприємництва, теоретичні засади якого розглянуто у підрозділі 1.2.

1.2. Теоретичні засади розвитку малого бізнесу

Малі підприємства складають основу європейської економіки. Вони являються ключовим джерелом робочих місць та впровадження бізнесових ідей. Зусилля Європи у сучасній економіці супроводжуються успіхом тільки тоді, коли малий бізнес буде висунутий на перше місце у порядку денному. Ці підприємства швидко реагують на всі зміни у бізнес-середовищі. Вони перші страждають від надмірного обтяження бюрократією, але й перші, хто буде нагородженим добробутом та процвітатиме від ініціативи порвати з бюрократизмом. Малі підприємства значно сприяють соціальному і регіональному розвитку через те, що вони являються прикладом ініціативності та дієвості [87, с. 1]. У різних країнах світу існують різні критерії визначення суб'єктів малого підприємництва (табл. 1.2.1) [79, с. 77; 88-93]. В Україні до малих підприємств згідно Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва» зі змінами та доповненнями від 18.09.2008р № 523-VI відносять [93]:

- фізичних осіб, що зареєстровані у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності;

- юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 70 млн. гривень.

Слід зауважити, що в економічній науці не існує єдиної думки щодо понять «мале підприємництво» та «малий бізнес». Так, ряд вітчизняних економістів, зокрема, С.К. Реверчук, Н.В. Савка, Н.Є. Кубай наголошують на доцільності їх ототожнення [49; 57; 95]. Інші вчені вважають що під «малим бізнесом» треба розуміти лише малі або середні і малі підприємства в цілому, а «мале підприємництво» характеризує не стільки розміри та масштаби господарської діяльності, а обов'язкове базуванням діяльності на ризикованій та інноваційній основі, повній економічній відповідальності, гнучкому управлінні, що спрямоване на отриманні максимального прибутку [74, с. 57].

Таблиця 1.2.1.

**Критерії визначення суб'єктів малого підприємництва
в країнах світу***

Країна	Критерії визначення суб'єктів малого підприємництва			
	Чисельність зайнятих, осіб	Річний обсяг реалізації	Валовий доход	Уставний фонд
Європейський союз	до 50	до 4,0 млн. євро	—	до 2,0 млн. євро
США	- обробна промисло- вість: <i>до 1000;</i> - інші сфери: <i>до 100.</i>	—	—	—
Росія	- Промис- ловість, будівництво, транспорт: <i>до 100;</i> - сільське господарство, науково- технічна сфера: <i>до 60;</i> - роздрібна торгівля: <i>до 30;</i> - інші: <i>до 50 .</i>	—	—	—
Японія	- обробна промисло- вість, транспорт: <i>до 300;</i> - оптова торгівля:	—	—	- обробна промисло- вість, транспорт: <i>до 100 млн. йен;</i> - оптова торгівля:

* Розроблено Ольвінською Ю.О. на основі джерел 79, с. 77; 88-93

	<i>до 100; - роздрібна торгівля та інші: до 50.</i>			<i>до 30 млн. йен; - роздрібна торгівля та інші: до 10 млн. йен.</i>
Україна	<i>до 50</i>	—	<i>до 70 млн. грн</i>	—

Сьогодні цілком очевидно, що успіх економічного розвитку країни великою мірою залежить від ефективного розвитку і функціонування саме малого підприємництва. Це пояснюється, в першу чергу, тим, що в умовах формування ринкових відносин при обмежених фінансових ресурсах суб'єкти малого підприємництва, які не потребують великого стартового капіталу, більш активні в інноваційній діяльності, сприяють створенню додаткових робочих місць, спроможні стимулювати структурну перебудову економіки та наповнити ринок товарами і послугами. Вони є джерелом формування «середнього класу», а також вихідною соціально-економічною базою відтворення ефективних виробничих відносин. Саме тому в більшості країн світу мале підприємництво є не тільки об'єктом державної політики, але й розглядається як один з чинників національної безпеки.

Найбільш класичний варіант реалізації підприємницької діяльності характерний для малого та середнього бізнесу. Малий та середній бізнес вважають двигуном ринкової економіки через свою гнучкість, швидкість реакції, відсутність жорсткої регламентації, широкі можливості для ініціативи та розрахованого ризику. Окрім того, характеризуючи малий середній бізнес необхідно акцентувати на таких наступних його рисах: гнучкість та можливість негайно адаптуватись до умов, що постійно змінюються; можливість започаткування ведення бізнесу з невеликою кількістю капіталу; швидше сприйняття інновацій.

Здійснюючи підприємницьку діяльність, керівники малих підприємств дотримуються ряду підприємницьких принципів, основними з яких є: вільний вибір сфери діяльності малого підприємства, закріплений у законодавчому порядку; використання

для створення та функціонуванню підприємства коштів юридичних та фізичних осіб на добровільній основі; самостійне формування програми діяльності на основі досліджень ринку, самостійний вибір поставників ресурсів для здійснення підприємницької діяльності, самостійне встановлення ціни товарів згідно законодавства; вільне використання прибутку підприємства після сплати всіх обов'язкових платежів та податків [96, с. 89-90].

Історія розвитку малого підприємництва в Україні нараховує близько 18 років. За цей період здійснились значні зміни в кількісному та якісному складі підприємницьких структур, в економічних і правових умовах, державній політиці щодо розвитку малого та середнього бізнесу.

Становлення малого підприємництва в Україні умовно можна поділити на 3 етапи [97-100]:

I етап: 1991-1994рр. – початок формування державної політики підтримки малого підприємництва, прийняття Верховною Радою України Закону "Про підприємництво", утворення Державного комітету України з сприяння малим підприємствам і підприємству та схвалення Урядом Програми державної підтримки підприємництва;

II етап: 1995-1997рр. – період реформування системи державної підтримки підприємництва, схвалення Кабінетом Міністрів Концепції Державної політики розвитку малого підприємництва, конституційне закріплення свободи підприємництва та затвердження Урядом Програми розвитку малого підприємництва на 1997-1998рр.;

III етап: з 1998 року по теперішній час – визнання на рівні державної політики необхідності зменшення державного втручання у підприємницьку діяльність, введення спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва, прийняття Верховною Радою України Законів "Про державну підтримку малого підприємництва" та "Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні".

За роки становлення та розвитку підприємництва на Україні формувалась і його нормативно-правова база, хронологія якої наведена у таблиці 1.2.2 [81; 94; 100-145].

Для подальшого динамічного розвитку суб'єктів підприємництва в цілому, а також малого підприємництва, зокрема, в Україні необхідна всебічна підтримка підприємництва з боку держави через *державне регулювання* – вплив держави на діяльність

Таблиця 1.2.2

**Хронологія формування нормативно-правової бази
підприємництва України***

Рік	Нормативно-правовий документ
1	2
1991	Закон України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991р № 698-XII [100].
1991	Постанова Верховної Ради України „Про порядок введення в дію Закону України „Про підприємництво» від 26 лютого 1991р. [101].
1991	Закон України «Про підприємства в Україні» № 887-XII від 27 березня 1991р [102].
1991	Постанова Кабінету Міністрів України „Утворення Державного комітету України із сприяння малим підприємствам і підприємству” №12 від 24 травня 1991р. [103].
1993	Постанова Кабінету Міністрів України „Програма державної підтримки підприємництва в Україні” № 201 від 17 березня 1993р.[104]
1994	Доповідь Президента України Верховній Раді України „Про основні засади економічної та соціальної політики” Верховній Раді України 11 жовтня 1994р. [105].
1995	Указ Президента України „Про реформування системи державної підтримки підприємництва” № 226/65 від 15 березня 1995р. [106]
1995	Щорічна Доповідь Президента України „Головні завдання державної політики щодо розвитку приватного сектору та підприємництва, насамперед малого та середнього підприємництва” Верховній Раді України 4 квітня 1995р. [107].
1995	Нарада в Адміністрації Президента України „Питання розвитку в Україні малого підприємництва” за участю Президента України 1 грудня 1995р. [108].
1996	Постанова Кабінету Міністрів України „Концепція державної політики розвитку малого підприємництва” № 404 від 3 квітня 1996р. [109].
1996	Конституція України, ст. 42 „Конституційне закріплення свободи підприємницької діяльності” [110].
1997	Закон України «Про ратифікацію Угоди про підтримку і розвиток малого підприємництва в державах – учасниках СНД» № 997-747 від 17 січня 1997 р. [111].
1997	Постанова Кабінету Міністрів України „Програма розвитку малого підприємництва в Україні на 1997-1998 роки” № 86 від 29 січня 1997р. [112].
1997	Закон України «Про підприємництво України» № 698 – XII від 7 лютого 1997 р. [113].

* Розроблено авторами на базі джерел 81; 94; 100-145.

1	2
1997	Указ Президента України „Про утворення Державного комітету України з питань розвитку підприємництва” № 737/97 від 29 липня 1997р. [114].
1997	Угода про підтримку і розвиток малого підприємництва в державах – учасниках СНД [115]
1998	Указ Президента України «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності» від 3 лютого 1998 р. № 79/98 [116].
1998	Указ Президента України „Про державну підтримку малого підприємництва” № 456/98 від 12 травня 1998 р. [117].
1998	Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» № 727/98 від 3 липня 1998 р. [118].
1998	Указ Президента України „Про деякі заходи з перегулювання підприємницької діяльності” № 817/98 від 23 липня 1998 р. [119].
1998	Розпорядження Кабінету Міністрів «Про зміни у діючій системі статистичного обліку і порядку подання статистичної звітності суб'єктами підприємницької діяльності» № 760-р. від 21 вересня 1998 р. [120].
1999	Постанова Кабінету Міністрів України „Про порядок координації проведення планових виїзних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності контролюючими органами” № 1222 від 29 січня 1999р. [121].
1999	Указ Президента України „Про запровадження Дозвільної системи у сфері підприємницької діяльності” № 539/99 від 20 липня 1999р. [122].
1999	Указ Президента України „Про внесення змін до Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» № 746/99 від 28 липня 1999р. [123].
2000	Закон України „Про ліцензування певних видів господарської діяльності” № 1775-III від 1 червня 2000 р. [124].
2000	Указ Президента України «Про сприяння підготовці управлінських кадрів для сфери підприємництва» № 849/2000 від 3 липня 2000 р. [125].
2000	Указ Президента України «Про заходи забезпечення підтримки та подальшого розвитку підприємницької діяльності» № 906 від 15 липня 2000 р. [126].
2000	Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» № 2063- III від 19 жовтня 2000 р. [127].
2000	Закон України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» № 2157-III від 21 грудня 2000 р. [128].
2002	Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого

	підприємництва в Україні на 2003 рік» № 654-р від 16 жовтня 2002 р. [129].
2003	Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» № 775-IV від 15 травня 2003 р. [130].
2003	Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2004 рік» № 809-р від 26 грудня 2003 р. [131].
2004	Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2005 рік» № 860-р від 17 листопада 2004 р. [132].
2005	Постанова Верховної Ради України « Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення зміни до ст. 4 Закону України «Про підприємництво» (щодо обмеження у здійсненні підприємницької діяльності) » № 2769-IV від 07 липня 2005 р. [133].
2005	Закон України «Про підприємництво» зі змінами та доповненнями № 2984-IV від 18 жовтня 2005 р. [134].
2006	Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2006 рік» № 81-р від 15 лютого 2006 р. [135].
2006	Закон України «Про підприємництво» зі змінами та доповненнями № 3502-IV від 23 лютого 2006 р. [81].
2007	Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2007 рік» № 28-р від 31 січня 2007 р. [136].
2008	Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2008 рік» № 252-р від 6 лютого 2008 р. [137].
2008	Указ Президента України „Питання впровадження в Україні принципів Європейської хартії малих підприємств” № 603/2008 від 2 липня 2008 р. [138].
2008	Розпорядження Кабінету Міністрів України „Про затвердження плану із впровадження в Україні принципів Європейської хартії для малих підприємств на друге півріччя 2008р. -2009рік” № 1245-р від 17 вересня 2008 р. [139].
2008	Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» зі змінами та доповненнями № 523-VI від 18 вересня 2008 р. [94].
2008	Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» № 526-VI від 18 вересня 2008 р. [140].

1	2
2009	<u>Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з виконання у 2009 році Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» № 176-р від 18 лютого 2009 р. [141].</u>
2009	Постанова Кабінету Міністрів «Про сплату внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування» № 366 від 14 березня 2009 р. [142].
2009	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку реєстрації організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб суб'єктів малого та середнього підприємництва» № 510 від 21 травня 2009 р. [143].
2009	Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з підтримання експортної діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва» № 569 від 21 травня 2009 р. [144].
2010	Проект Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2010 рік» [145].

підприємницьких структур із метою забезпечення нормальних умов їх функціонування.

Основними елементами державного регулювання процесу підприємництва є:

- **Принципи:** доцільність, достатність, відповідність нормативного регулювання вимогам ринкових відносин, ефективність та забезпечення досягнення позитивних економічних та соціальних результатів впровадження регуляторних актів, системність, послідовність та координованість дій щодо розробки та виконання регуляторних актів, гласність у процесі підготовки найважливіших регуляторних актів, які впливають на ринкове середовище.
- **Функції:** сприяння розширенню існуючих, створенню та залученню нових суб'єктів господарювання; підтримка та розвиток конкуренції, антимонопольне регулювання; захист прав як підприємців, так і споживачів їхньої продукції; забезпечення ефективного функціонування підприємницьких структур; забезпечення надходжень до всіх рівнів бюджетів від діяльності підприємницьких структур.

• **Інструменти регуляторної політики:** податкові та фінансово-кредитні, включаючи встановлення ставок за державними кредитами; валютне регулювання; митне регулювання та квотування; договори на виконання робіт і здійснення послуг для загальнодержавних та місцевих потреб; науково-технічні, економічні, соціальні загальнодержавні і регіональні програми.

• **Структури:**

- **Кабінет Міністрів України:** сприяє розвитку малого підприємництва, спрямовує, координує і контролює діяльність органів виконавчої влади, які забезпечують проведення державної політики щодо його підтримки.

- **Центральний орган виконавчої влади з питань регуляторної політики та підприємництва (Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва):** приймає участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики розвитку малого підприємництва.

- **Верховна Рада Автономної Республіки Крим та Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування:** на підставі Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні в межах своєї компетенції розробляють, погоджують та затверджують відповідні програми підтримки малого підприємництва та контролюють їх виконання, а саме:

— готують пропозиції про встановлення для суб'єктів малого підприємництва податкових та інших пільг;

— приймають рішення про виділення та використання коштів відповідних бюджетів та позабюджетних коштів для підтримки малого підприємництва;

— сприяють діяльності об'єднань суб'єктів малого підприємництва;

— сприяють залученню суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення поставок продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб.

- **Міністерство економіки України:** виконує функції координатора макроекономічної політики.

- **Антимонопольний комітет України та його відділення на регіональному рівні:** виконує функції контролю за дотриманням антимонопольного законодавства, захисту суб'єктів підприємництва.

- **Національний банк України:** Визначає засади кредитної політики.

- Інші центральні органи виконавчої влади, за участю Українського фонду підтримки підприємництва та регіональних фондів підтримки [96, с. 98; 146, с. 87-88].

Підтримка малого підприємництва здійснюється відповідно до Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, програми підтримки малого підприємництва в Автономній Республіці Крим, регіональних та місцевих програм підтримки малого підприємництва, які затверджуються відповідно до законодавства [147-149]. Програми підтримки малого підприємництва містять наступні напрямки: фінансово-кредитна та інвестиційна підтримка суб'єктів малого підприємництва; забезпечення участі суб'єктів малого та середнього підприємництва у виконанні поставок для державних, регіональних та місцевих потреб; вдосконалення нормативно-правової бази у сфері підприємницької діяльності; сприяння створенню інфраструктури розвитку малого та середнього бізнесу; пропозиції щодо встановлення системи пільг для суб'єктів малого підприємництва, у тому числі: пом'якшення податкової політики; допомога в матеріально-технічному та інформаційному забезпеченні.

Фінансове забезпечення виконання відповідних програм підтримки малого підприємництва здійснюється за рахунок Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, позабюджетних коштів, у тому числі коштів, одержаних від приватизації державного і відчуження комунального майна, та інших джерел фінансування, не заборонених законом [127, с. 2-3]. З метою подальшої реалізації стратегії європейської та євроатлантичної інтеграції України відповідно до Указу Президента України „Питання впровадження в Україні принципів Європейської хартії малих підприємств” № 603/2008 було затверджено план заходів із впровадження в Україні принципів Європейської хартії малих підприємств (994_860) на друге півріччя 2008 р. – 2009 р., серед яких доцільно виділити такі напрямки [145, с. 1-5]:

- Удосконалення законодавства з питань підприємництва та регулювання: процедур реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, механізму оподаткування та фінансових питань, технологічного співробітництва підприємств.

- Підвищення кваліфікації шляхом організації державною службою зайнятості навчання за освітніми програмами, що сприяють

розвитку малого підприємництва, розроблення проектів нормативно-правових актів щодо визначення порядку державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності через Інтернет.

- Удосконалення порядку обміну інформацією між органами виконавчої влади та підприємцями в режимі реального часу.

- Сприяння створенню єдиного ринку шляхом представлення інтересів національного малого підприємництва у міжнародних торговельних переговорах та робота з торговельно-економічними місіями у складі закордонних дипломатичних установ, продовження співробітництва між Україною та країнами, що входять до Європейського бізнес-реєстру.

- Використання новітніх технологій у малому підприємстві через створення та підтримку функціонування інформаційних порталів з певною метою: обміну інформацією між суб'єктами малого підприємництва України та іноземними підприємствами; для підприємців-початківців та осіб, що бажають започаткувати власний бізнес; інформаційних баз даних про вільні приміщення (на місцевому рівні), що придатні для провадження підприємницької діяльності.

Європейську хартію для малих підприємств було прийнято у 2000 р. Головами урядів країн-членів Європейського Союзу. Хартія наголошує важливість росту малих підприємств, підвищення їхньої конкурентоспроможності на питань працевлаштування, визначаючи при цьому десять принципів, покликаних сприяти такому розвитку, які, зокрема, включають: навчання та підготовку для здійснення підприємницької діяльності, більш дешеве та більш швидке започаткування діяльності нових підприємств, удосконалення законодавства та регулювання, наявність кваліфікації, навичок та вмінь необхідних в умовах сучасної економіки, інвестиції в технологію та покращання доступу до фінансування та справедливе оподаткування.

Зараз в Україні розроблені державна програма сприяння розвитку малого підприємництва до 2010 року, а також програми підтримки малого підприємництва в окремих регіонах.

В Одеській області діє програма підтримки малого підприємництва на 2009–2010 рр. [150]. Ця програма розроблена з урахуванням основних положень законів України «Про державну підтримку малого підприємництва», «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні», «Про засади

державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» та інших законодавчих і нормативно-правових актів [117-146; 151; 152]. Вона кореспондується з Програмою соціально-економічного розвитку Одеської області на 2009 рік, Стратегією економічного та соціального розвитку Одеської області на період до 2015 року і є логічним продовженням Програми розвитку малого підприємництва в Одеській області на 2007-2008 роки [153 – 155].

Для більш обґрунтованого аналізу розвитку підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності в Україні доцільно розглянути закордонний досвід регулювання, підтримки та розвитку суб'єктів підприємницької діяльності, результати якого наведено у підрозділі 1.4.

1.3. Інформаційно-аналітична база регіонального управління розвитком малого бізнесу

Розвиток малого підприємництва, як вже зазначалось, є одним з найважливіших чинників не тільки становлення, але й розвитку ринкової економіки України, особливо в умовах економічної і політичної нестабільності, які характерні для нашої країни в даний час. Тому про необхідність максимального сприяння створенню умов для успішного розвитку малого бізнесу, який, у свою чергу, повинен сприяти не тільки розв'язанню соціальних проблем, але й служити основою для економічного зростання України, приділяється багато уваги. Важливою є не лише економічна суть процесу, а власне, сам процес, який має значний вплив на соціальну функцію ринкової системи. Тому проблема визначення місця і ролі малого бізнесу на будь-якому етапі розвитку суспільства буде актуальною і її слід розглядати у контексті взаємозв'язку економічного, соціального і політичного змісту, а також взаємовпливу на відповідні елементи суспільної структури в конкретних умовах.

Дослідження проблеми функціонування малого бізнесу починається в Україні з початку ринкових перетворень і формування законодавчої бази по здійсненню підприємницької діяльності і продовжується по теперішній час.

Визначальну роль в розвиток теорії підприємництва вніс Й. Шумпетер [9, 16]. В його працях було визначено три основні функції підприємництва, а саме:

1. Підприємництво є функцією революційності і реформування виробництва шляхом використання різноманітних можливостей для випуску нових чи старих товарів новими способами, пошук нових джерел сировини, ринків збуту і реорганізації виробництва.

2. Підприємництво є універсальною загальноекономічною функцією якоїсь економічної системи і поєднується з виконанням інших видів діяльності (керуванням, науковими розробками, маркетингом і ін.), де воно розсіюється серед багатьох фахівців.

3. Підприємництво є функцією господарсько-політичного середовища, що визначає його можливості, типи і мотивації [9, с. 163].

Й. Шумпетер вважав, що інновація є дітищем підприємництва, а підприємець – творцем інновацій [16, с. 150-151]. Звідси видно, що

підприємницьку функцію він ототожнював з функцією економічного лідерства і новаторства.

Аналогічної точки зору дотримувались Е. Дж. Долан і Д. Ліндсней, пов'язуючи підприємництво з інноваційним розвитком, процесом пошуку нових можливостей, використанням нових технологій і нових сфер вкладання капіталу, подолання старих стереотипів і границь [156, с. 13].

У сучасних умовах підприємництво, в першу чергу, розглядається як ініціативна, самостійна, інноваційна, систематична діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, яка здійснюється на власний ризик і під особисту майнову відповідальність з метою отримання підприємницького доходу [33, с. 18].

Виходячи з вищенаведеного, підприємництво як економічна категорія – це певний тип господарювання, головним суб'єктом якого є підприємець, що раціонально комбінує фактори виробництва на інноваційній основі і на власному ризику організує і керує виробництвом з метою одержання підприємницького доходу [5, с. 19].

Відповідно до масштабів діяльності підприємництво підрозділяють на мале, середнє і велике, що дає можливість визначити позитивні і негативні сторони кожного із них, оптимізувати їх співвідношення та взаємовідносини. На думку Л.І. Воротиної, генетичні корені походження суб'єктів підприємницької діяльності криються в суспільному розподілі праці і відокремленні споживачів, ринок опосередковано поєднує їх (через обмін і ціноутворення) [38, с. 7].

На практиці поняття „мале підприємництво”, „малий бізнес” і „мале підприємство” ототожнюються, хоча деякі автори встановлюють відмінності в цих категоріях [33, с. 23].

Слід зауважити, що у світовій практиці немає єдиної термінології цього поняття і критеріїв, що визначають цю категорію суб'єктів підприємництва. Існує значна кількість підходів у відношенні критеріїв малих підприємств і кількісних характеристик, кожна із яких має свої переваги. У багатьох державах критеріями віднесення до малих підприємств вважаються розмір капіталу, чисельність працюючих і галузева приналежність. Найефективнішим і практичним критерієм при віднесенні підприємницьких структур до категорії малих підприємств вважається чисельність зайнятих. Але

чисельний ценз працюючих при цьому немає чітких меж. Наприклад, у Японії він варіює від 50 – у роздрібній торгівлі, до 300 – у таких видах діяльності як промисловість, будівництво, транспорт та ін. [157, с. 107].

В Україні термінологію вищезазначених понять та основні характеристики їх діяльності регламентовано і наведено у наступних нормативно-законодавчих актах:

- Суб'єкти малого підприємництва – юридичні особи будь-якої організаційної структури і форми власності, у яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб, а обсяг річного валового доходу не перевищує 500000 євро згідно з Законом України „Про державну підтримку малого підприємництва” від 19 жовтня 2000 року № 2063-111 [127, с. 2].

- Малими (незалежно від форми власності) визначаються підприємства, у яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесятьох осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам євро за середньорічним курсом НБУ щодо гривні згідно з Господарським кодексом України [158, с. 107].

- Джерелом інформації про основні показники діяльності певного малого підприємства є Форма № 1 – підприємництво, де визначено інформацію за шести розділами, а саме: демографія підприємства; розподіл обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) за видами економічної діяльності, операційних витрат з реалізованої продукції (робіт, послуг); роботи (послуги), що виконуються на умовах підряду; кількість працівників та оплата їх праці; валові капітальні інвестиції, Здійснені у звітному році; витрати підприємства на інновацію та інформацію.

- Основні показники діяльності малих підприємств України як в цілому, так і за регіонами та видами економічної діяльності, містить статистичний збірник Державного комітету статистики України за певний рік, в якому є такі розділи: кількість малих підприємств, зайнятість та оплата праці, виробнича діяльність, малі промислові підприємства, малі підприємства сфери послуг, баланси малих підприємств, фінансові результати діяльності малих підприємств, рентабельність малих підприємств, інвестиційна діяльність та витрати малих підприємств на інновації та інформацію. Аналогічна

інформація готується Головними управліннями статистики в певному регіоні як в цілому, так і по містах та районах області.

- Аналіз розвитку малого підприємництва за рік у певній області України, висновки і пропозиції містить економічна доповідь „Розвиток малого бізнесу” в області за рік, що є результатом спільної роботи відділів структурної статистики, статистики фінансів, промисловості Головного управління статистики в області і провідних науково-дослідницьких чи вищих навчальних установ.

- Специфіка податкового регулювання підприємницької діяльності України визначена в Указі Президента України № 727/98 від 3.06.1998р. „Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва” і де існує ряд неточностей, що потребують удосконалення [159, с. 3-7]. Це стосується врегулювання строків щодо сплати єдиного податку та подання податкової звітності, ставок оподаткування, розбіжностей у структурі фінансової звітності і спрощеного плану рахунків бухгалтерського обліку підприємств сфери малого бізнесу [160; 161, с.23-24; 162, с. 10-11].

Відповідно до абзацу 4 п. 3 Указу Президента суб’єкти підприємницької діяльності – юридичні особи оплачують єдиний податок щомісячно не пізніше 20 числа наступного місяця на окремий рахунок Державного казначейства України та щоквартально не пізніше 20 числа місяця, що настає за звітним кварталом, подають до органу державної податкової служби розрахунок суми єдиного податку за формою, затвердженою центральним органом державної податкової служби України.

Встановлені строки подання податкової звітності відповідають базовому місячному періоду, хоча звітним є все ж таки період, тривалість якого дорівнює кварталу. А строки сплати податку юридичними особами взагалі не відповідають принципам погашення податкових зобов’язань, що на практиці спричиняє конфліктні ситуації [163, с. 211]. Що стосується розміру ставки оподаткування, то зараз передбачене оподаткування юридичних осіб у розмірі 6 та 10 відсотків. Проектом Податкового кодексу планується зменшення ставки єдиного податку до 5% від бази оподаткування, що дозволить забезпечити збільшення кількості громадян – підприємців, яким буде надана можливість застосування спеціальної системи оподаткування [160].

- Методологічні особливості накопичення облікової інформації регламентовані Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва. Затвердженим наказом МФУ від 19 квітня 2001 р. № 186, П(С)БО 25 „Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва” від 25 лютого 2000р. № 39, Положенням „Про спрощену форму бухгалтерського обліку суб'єктів малого підприємництва”, затвердженим наказом МФУ № 196 від 30 вересня 1998р [159; 161].

Як видно з наведеного переліку нормативно-правових актів, до теперішнього часу не розроблено інструкцію про застосування спрощеного Плану рахунків. У самому наказі № 186 наведено тільки призначення синтетичних рахунків, що спричинило виникнення різних тлумачень щодо їхньої характеристики (особливо в питаннях розрахунків), порядку накопичення облікової інформації на аналітичному рівні, формування бухгалтерських проводок суб'єктами малого підприємництва.

Отже, одним із найважливіших напрямків підтримки та стимулювання розвитку малого бізнесу та підприємництва є розробка шляхів гармонізації спрощеного плану рахунків і фінансової звітності суб'єктів малого підприємництва, створення раціональної системи оподаткування суб'єктів малого бізнесу за європейськими стандартами і принципами Європейської хартії малих підприємств, яка буде спрямована на мотивацію успіху, сприяння початку підприємницької діяльності, розширення економічної діяльності малого бізнесу та створення робочих місць, а також спрощення створення малих успішних підприємств. Вищезазначена проблема є однією із найактуальніших сучасності, тому що визначає головні питання в окремих пріоритетних сферах політики в галузі підприємництва. Для цього необхідно дослідити структуру фінансової звітності і спрощеного плану рахунків бухгалтерського обліку підприємств сфери малого бізнесу, виявити їх розбіжності та розробити рекомендації щодо їх усунення.

1.4. Закордонний досвід забезпечення розвитку малого бізнесу

У більшості країн світу підприємництво складає один з найважливіших секторів економіки. Великі підприємства визначають рівень науково-технічного та виробничого потенціалу розвитку будь-якої країни, а малі та середні підприємства, в свою чергу, є найбільш масовою формою ділової активності та забезпечують соціально-економічну стабільність розвитку.

За даними Конференції Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), у більшості країн світу питома вага суб'єктів малого та середнього підприємництва у загальній кількості суб'єктів підприємництва досягає 90%, а іноді перевищує 95% [164, с. 3]. Так, у країнах ЄС суб'єкти малого та середнього підприємництва складають 99,8%, у США – понад 90%, в Японії – 99% [164, с. 16].

Про стан розвитку малого та середнього підприємництва, в першу чергу, свідчить його внесок у валовий внутрішній продукт (ВВП) (рис. 1.4.1.) [164, с. 169–369]. Як свідчать наведені на рис. 1.4.1 дані, у країнах ЄС, а також США та Японії більше половини ВВП створюється малими та середніми підприємствами. Найбільший вклад у ВВП належить малому та середньому підприємству в Італії (68%).

Розвиток підприємництва має великий вплив на забезпечення зайнятості та нових робочих місць. У розвинутих країнах на мале та середнє підприємництво припадає більше половини сукупної кількості робочих місць (рис. 1.4.2.) [146, с. 36-47; 164, с. 169 – 369]. У країнах ЄС малі та середні підприємства забезпечують робочими місцями понад 70 млн. осіб, що становить майже 70% від усіх робочих місць у приватному секторі. У США понад 50% зайнятих у приватному секторі працюють на підприємствах малого та середнього бізнесу. В Японії на них припадає майже 70,2% усіх робочих місць [164, с. 34].

Успішний розвиток підприємництва можливий лише в умовах забезпечення здорової конкуренції, створення сприятливого клімату та раціональної підтримки з боку держави, ефективної дії ринкових механізмів. Отже, особливістю функціонування суб'єктів підприємництва є необхідність формування *сприятливого специфічного середовища* для його успішного розвитку. Як свідчить світовий досвід, однією з найбільш важливих та стійких особливостей сучасної політики у галузі підприємництва є її базування на практиці

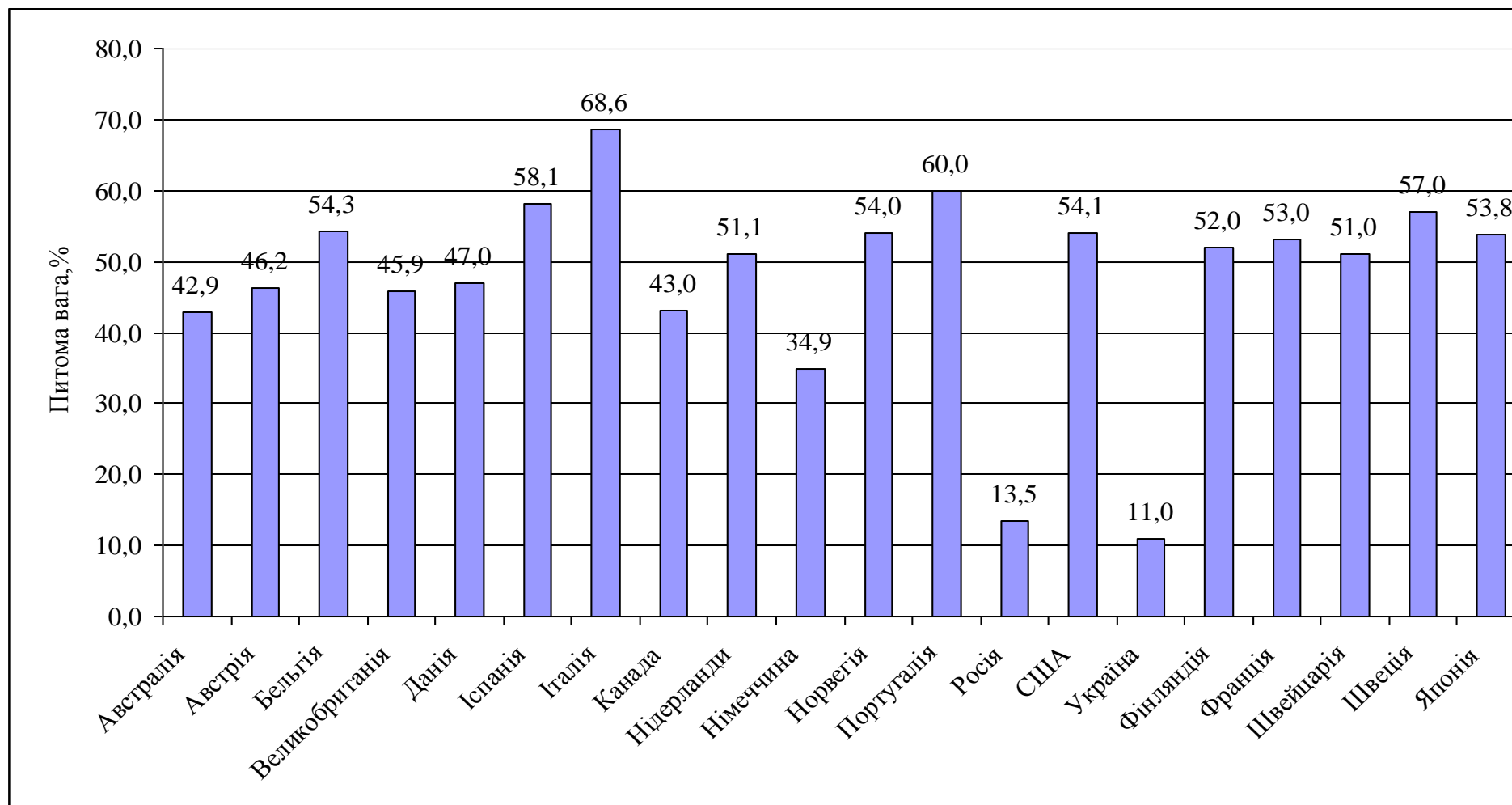

Рис. 1.4.1. Внесок малого та середнього підприємництва у ВВП у країнах світу у 2007 році
[складено автором за джерелом 164, с. 169-369]

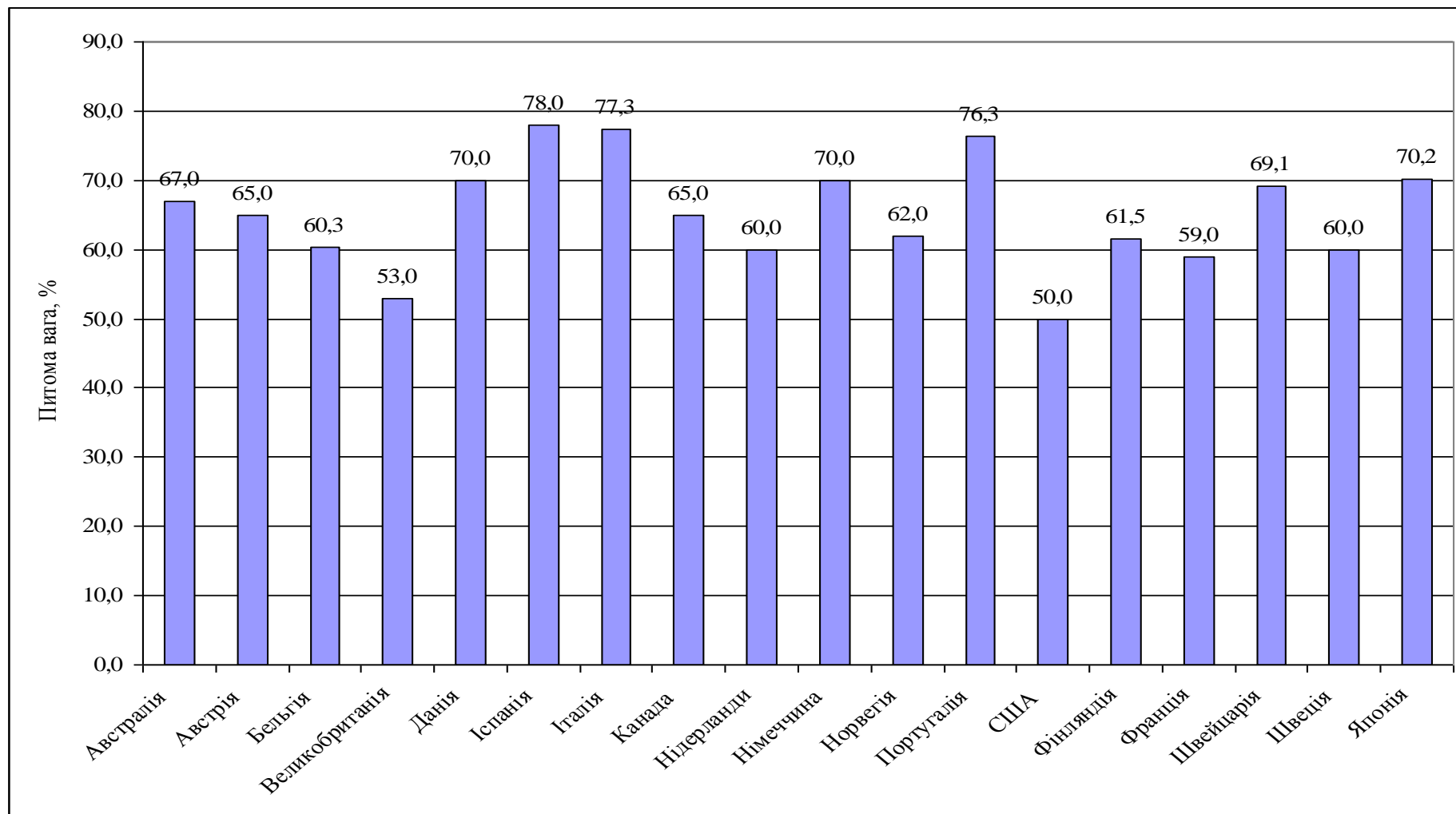

Рис. 1.4.2. Питома вага зайнятих у малому та середньому підприємстві у загальній кількості зайнятих у країнах світу у 2007 році [складено автором за джерелом 164, с. 169-369]

цілеспрямованої державної підтримки, особливо малих форм господарювання. Ступінь і масштаби такої підтримки суттєво відрізняються в різних країнах і багато в чому залежать від специфічних моделей національного ринкового господарства, від переваги більш ліберальних або неокейнсіанських економічних доктрин, а також від загальної стратегії держави до впливу на економічні та соціальні процеси у країні [165, с. 625].

У зарубіжних країнах накопичено великий досвід державної підтримки суб'єктів підприємництва, причому не тільки на загальнонаціональному, але і на регіональному рівні. Основні напрямки державної підтримки малого й середнього підприємництва практично у всіх країнах містять у собі законодавчу, фінансову, консультаційну, інформаційну, освітню підтримку підприємців, а також державне пряме або непряме (наприклад, через великі підприємства) замовлення на продукцію малих підприємств. Основним інструментом державного регулювання суб'єктів підприємництва, як в Україні, так і в інших країнах, є розробка і реалізація цільових державних та регіональних програм його підтримки.

У 90-і роки ХХ століття увага дослідників, в першу чергу, приділялася аналізу й використанню зарубіжного досвіду підтримки малих і середніх підприємств розвинутих країн Північної Америки, Західної Європи і Японії. Однак, особливістю цих країн є більш висока якість інститутів підтримки, як з боку держави, так і з боку ринку. У зв'язку з цим, пряме запозичення практики регулювання суб'єктів підприємництва в країнах з розвинутою ринковою економікою виявляється неефективним для України. Але цей досвід дуже корисний з погляду перспективних напрямків подальшого розвитку й підтримки підприємництва. Розглянемо особливості розвитку малого та середнього підприємництва у розвинених країнах світу [166-179].

Так, у **США** мале та середнє підприємництво відіграє важливу роль в національній економіці. Малі та середні підприємства складають 81% у сфері послуг, 80% – у будівництві, 55% – у роздрібній торгівлі, 21% – у обробній промисловості [166, с. 25]. Останнім часом суб'єкти малого та середнього підприємництва також починають активно розвиватися у таких галузях як електротехнічна та хімічна промисловість. Тому підтримка малих і середніх підприємств є одним з пріоритетних напрямків державної політики

Сполучених Штатів на федеральному рівні. Ще в 1953 р. з прийняттям першого базового закону про розвиток і підтримку малих і середніх підприємств при президенті США була сформована Адміністрація малого бізнесу (SBA) та розпочата розробка цільових федеральних і регіональних програм і проектів розвитку з одночасним створенням необхідної інфраструктури [167, с. 79]. Державна підтримка суб'єктів малого та середнього підприємництва здійснюється безпосередньо підрозділами Адміністрації або уповноваженими компаніями, партнерськими організаціями [168, с. 34 – 68; 169, с. 87-89]. Діяльність Адміністрації фінансується федеральним урядом із затвердженого конгресом федерального бюджету, причому в бюджеті визначаються статті витрат по конкретних, найбільш значимих програмах. Щорічно бюджет цієї організації в сукупності складає 15 – 18 млрд. дол. Крім того, з різних джерел у сферу малого підприємництва Адміністрація залучає ще близько 400 млрд. дол. [170, с. 14]. Програми підтримки малого підприємництва також успішно реалізуються на муніципальному рівні [171, с. 74].

Однією з причин економічного успіху *Канади* на світовому рівні є розвинений сектор малого підприємництва. За кількістю малих підприємств Канада займає друге місце в світі після США. Більшість малих та середніх підприємств зайняті у сільському господарстві, у сфері послуг, в оптові та роздрібній торгівлі. [168, с. 31–103]. У даний час у Канаді розроблені спеціальні програми інформаційної, фінансової і науково-технічної підтримки малих і середніх підприємств у провінціях, особливо на півночі, за участю урядових органів, банків, університетів, торговельних палат, союзів підприємців. Ціль таких програм – інтенсивний розвиток сімейного, жіночого і молодіжного бізнесу, створення інноваційних парків, інформаційних бізнес-центрів і бізнес-інкубаторів [171, с. 38 – 54]. Уряд країни та органи місцевого самоврядування залучають суб'єктів малого та середнього підприємництва до державних проектів [168, с. 31 – 103]. Також уряд Канади приділяє велику увагу стабілізації регуляторної системи у сфері підприємництва. Дуже сильний нормативно-правовий тиск змушує підприємців переходити до «тінявого» сектора економіки. У Канаді послаблене нормативно-правове регулювання підприємництва поєднується з обов'язковими законами, яки захищають інтереси суб'єктів господарювання. Так, наприклад, процес відкриття нового підприємства в Канаді займає 3

дні, а сектор тінявої економіки складає 16,4% [168, с. 31 – 103]. Завдяки успішному розвитку після другої світової війни у сфері технічного та економічного розвитку **Японія** увійшла у трійку найбільш розвинутих країн світу. Цьому в значній мірі сприяв розвиток малого підприємництва. Питома вага малого підприємництва в економіці країни складає 40%. Малі підприємства зайняті у будівництві, легкій промисловості та сфері послуг. Виготовленням наукоємної продукції та розробкою інноваційних технологій в Японії зайняті лише великі компанії, тому економічна політика уряду спрямована на розвиток технічного та наукоємного виробництва у малому підприємстві [172, с. 25]. Для малих підприємств, які активно розвивають наукоємне та високотехнологічне виробництво, уряд країни виділяє субсидії на всіх етапах функціонування підприємства. Більшість законодавчих актів визначають статус підприємств малого бізнесу, встановлюють розмір пільг для цих підприємств відповідно до видів економічної діяльності, регламентують антимонопольну діяльність в країні. Уряд Японії жорстко регламентує ринкову вартість виробленої продукції, шляхом введення обмежень на розмір її збільшення або зменшення. В разі виявлення непідтверджених знижок або наявності спекулятивних цін підприємництва позбавляють права здійснення своєї діяльності. Це розповсюджується на всі підприємства країни. Такі заходи дозволяють контролювати зростання цін та рівня інфляції. Тому суб'єкти малого підприємництва існують у дуже сприятливих економічних умовах. Регулюванням діяльності малого підприємництва у Японії займається Управління малих підприємств, яке підпорядковане Міністерству зовнішній торгівлі та промисловості Японії [173, с. 139-146]. Основною проблемою, з якою стикаються малі підприємства Японії, є нестача фінансових ресурсів. Тому, з метою полегшення процедур отримання позик суб'єктами малого підприємництва урядом Японії була створена Корпорація страхування малого та середнього підприємництва. Також держава надає малим підприємствам займи та гарантії по отриманим позикам [174]. Субсидії, позики на спеціальних пільгових умовах та займи надаються на: удосконалення та модернізацію виробництва підприємств наукоємної галузі; впровадження розроблених разом з науковими закладами інноваційних технологій; сприяння розвитку легкою та харчовою промисловістю; розробку та впровадження нових видів продукції; створення та подальший розвиток нових суб'єктів

малого підприємництва у регіонах Японії з низьким рівнем промислового розвитку. Урядом Японії також створені спеціальні центри, на базі яких підприємцям надаються консультації та здійснюється підготовка та перепідготовка спеціалістів для суб'єктів малого підприємництва. Це сприяє залученню до малого підприємництва нових верств населення.

Сінгапур є одним з найбільших центрів по переробці нафтопродуктів. Більшість економістів вважають Сінгапур найкращим місцем для розвитку і функціонування підприємництва. У країні розвинена ринкова економіка та фінансова інфраструктура, тому що саме тут розташовані представництва більше 3000 найбільших компаній світу [174; 175]. До основних причин процвітання економіки та підприємництва Сінгапура можна віднести:

- Наявність сприятливого економічного середовища та привабливого інвестиційного клімату в країні: існує пільгове податкове законодавство для суб'єктів малого підприємництва, яке спрямоване на залучення іноземного капіталу та інвестицій.

- Суб'єкти малого підприємництва в більшості зайняті у сфері послуг. Більшість мешканців Сінгапура займаються індивідуальною підприємницькою діяльністю, деякі володіють акціями та іншими цінними паперами різних компаній. Тому середній клас у Сінгапурі складає близько 80% від загальної кількості населення.

- Сприятливі умови для створення суб'єктів підприємництва та подальшого їх функціонування: особливі пільги розраховані на створені малі і середні підприємства.

Мале і середнє підприємництво в Сінгапурі входить до однієї групи. При цьому головним критерієм є кількість зайнятих працівників на підприємстві, яке не повинне перевищувати двохсот чоловік. Їх можна поділити на дві категорії. Перша категорія займається організацією і розвитком ресторанного, готельного, туристичного, будівельного та інших сервісів. Друга категорія суб'єктів малого та середнього підприємництва зайнята у сфері виробництва та використання інноваційних розробок. Економіка Сінгапура спрямована на співпрацю між підприємцями та об'єднання їх в спеціальні союзи з метою ефективного розподілу праці і для досягнення кращого результату при впровадженні нових технологій і виробництві нової продукції [174; 175]. У Сінгапурі функціонує близько 140 тисяч суб'єктів малого і середнього підприємництва, що складає близько 90% усіх підприємств країни. Підтримкою малого

підприємництва в Сінгапурі займається спеціально створене агентство «Spring», яке займається розробкою і реалізацією різних програм сприяння малому підприємству. У Сінгапурі впроваджується величезна кількість різноманітних програм по пільговому кредитуванню, які включають спеціальні позики, страхування кредитних ризиків, надання субсидій. Для малих підприємств, чисельність робітників на яких складає не більше 10 чоловік, створюються спеціальні пільгові умови на отримання позик. Уряд Сінгапура фінансує навчання і підвищення кваліфікації кадрів, які зайняті у сфері малого підприємництва. Для цього функціонують державні і деякі приватні навчальні заклади.

Південна Корея – це одна з азійських розвинутих країн світу, де малий і середній бізнес розвиваються досить інтенсивно. Малі підприємства в цій країні складають 99,5% усіх зареєстрованих суб'єктів підприємництва і на їх частку приходить близько 50% обсягу виробленої продукції [168; с. 122-126]. Уряд країни приділяє велику увагу підтримці та розвитку малого та середнього підприємництва. Про це свідчить розгалужена мережа інститутів підтримки. Так, у 1962 р. була утворена Кореїнська федерація малого і середнього бізнесу (КФМБ). Створений у рамках федерації Фонд взаємодопомоги здійснює спеціальну програму сприяння розвитку оптової торгівлі. У 1996 р. створена Адміністрація малого і середнього бізнесу (АМСБ), яка є державним органом і виступає як секретаріат при Президентській Комісії з малого і середнього бізнесу і займається розробкою державної політики у цій сфері [168, с. 270 – 274]. Конкретні заходи для підтримки малого і середнього бізнесу здійснюється на підставі цілого ряду законодавчих актів. Відповідно до цих законодавчих документів Уряд Кореї і його спеціалізовані органи здійснюють фінансову та правову підтримку малого і середнього підприємництва за будь-якими напрямками. До їх числа відносяться програми модернізації устаткування малих і середніх підприємств; програми координації зусиль малих і середніх підприємств по створенню конкурентоспроможної промислової продукції. Необхідно також відзначити, що в ряді випадків законодавство країни зобов'язує великі промислові підприємства передавати морально (але не фізично) застаріле обладнання для використання в сфері малого і середнього підприємництва. Урядом Кореї розроблена також програма пільгового оподаткування малих і середніх підприємств. Ця програма передбачає не тільки зниження

податків на продукцію малих і середніх підприємств, не тільки пільгову оренду виробничих приміщень, але і надання малим і середнім підприємствам пільгових довгострокових банківських кредитів. У реалізації урядових програм важлива роль належить також Корпорації сприяння малому і середньому підприємництву (SMTPC). Її основним завданням є розробка конкретних програм сприяння розвитку малого і середнього підприємництва. У відповідності зі спеціальним Актом про заходи для організаційного зміцнення малих і середніх підприємств, Корпорація здійснює спеціалізовані програми по розробці технологій, комп'ютеризації й автоматизації виробництва на малих і середніх підприємствах. Фінансові ресурси Корпорації формуються, в основному, за рахунок надходжень з державного бюджету у виді довгострокових державних кредитів і спеціалізованих урядових відрахувань у Фонд сприяння розвитку малому і середньому підприємництву, що знаходиться під безпосереднім контролем і керуванням Корпорації [168, с. 270 – 274].

У *країнах-членах Європейського Союзу* суб'єкти малого та середнього підприємництва зайняті в оптовій та роздрібній торгівлі, харчовій промисловості, будівництві, ділових стратегічних послугах, готельному, ресторанному та туристичному бізнесі. [176, с. 335]. Відносно розвитку малого та середнього підприємництва урядові структури ЄС також проводять зважену державну політику, яка враховує галузеві та регіональні особливості розвитку та функціонування цього сегменту економіки. Головними цілями наддержавного рівня в ЄС є зміцнення єдиного внутрішнього ринку, інтернаціоналізація підприємницької діяльності на рівні окремих її суб'єктів шляхом залучення підприємств до електронної комерції, активізація процесів створення та впровадження інновацій, спрощення процедур для створення нових підприємницьких структур [164, с. 202]. На державному рівні політика ЄС спрямована на усунення перешкод ефективного функціонування суб'єктів підприємництва. Так, для усунення бюрократичних перепон на шляху створення та функціонування суб'єктів підприємництва розроблено та впроваджено декілька програм:

- Програма SLIM: пропонує заходи щодо спрощення законодавства ЄС в тому або іншому секторі економіки.

- Євроінфоцентри: роз'яснення вимог законодавства до суб'єктів підприємництва; спрощення форм та звітних вимог; організація

європейських конференцій для щойно створених суб'єктів малого та середнього підприємництва [177, с. 21].

- Програма оцінювання впливу нормативних актів на функціонування підприємництва з погляду порівняння витрат, вигод і ризику.

- «Центр єдиного вікна»: спрямован на співробітництво між відповідними державними органами та підприємницькими структурами, яке може стати корисним для обох сторін [164, с. 61].

Ще однією перешкодою функціонування суб'єктів підприємництва є нестача фінансових ресурсів. Тому багато урядових програм підтримки у ЄС спрямовано на надання їм прямої фінансової допомоги. Також допомога може здійснюватися шляхом створення змішаних форм фінансової підтримки, кредитування на пільгових умовах, надання гарантій по кредитах, участі у капіталі суб'єктів підприємництва. В цьому напрямі урядами країн - членів ЄС здійснюється [164, с. 67]: стимулювання розвитку вторинного ринку цінних паперів; зменшення ставок оподаткування дивідендів та інших доходів від інвестування в суб'єкти малого та середнього підприємництва [178, с. 120; 179, с. 15]; стимулювання розвитку мереж, які спеціалізуються на пошуку інвесторів; надання гарантій на отримання кредитів; фінансування малих, високо ризикованих підприємств з метою стимулювання розвитку інновацій [179, с. 15].

Для полегшення податкового тягара на суб'єкти малого та середнього підприємництва у сфері непрямого оподаткування було запропоновано: гармонізація ПДВ, спрощення бухгалтерської звітності зі сплати ПДВ, подання статистичної звітності зі сплати ПДВ щороку замість щомісяця, звільнення мікропідприємств від сплати ПДВ, надання права вибору країни – місця сплати ПДВ, за умови використання «дистанційної торгівлі».

У сфері прямого оподаткування в ЄС встановлено пільгове оподаткування прибутку суб'єктів підприємництва. Так, наприклад, у Великобританії податок на прибуток малих та середніх підприємств складає 25% проти 35% для решти підприємств, у Нідерландах – 40% проти 50% [164, с. 6]. Досить часто підприємства малого та середнього бізнесу можуть бути звільнені від податку на прибуток протягом певного періоду, наприклад, для заохочення інвестицій у наукові дослідження та новітні технології. Слід також відмити, усунення подвійного оподаткування для дочірніх компаній.

Одним з пріоритетів політики підтримки суб'єктів підприємництва у ЄС є підвищення інноваційної активності малого та середнього підприємництва. Це є одним з найважливіших чинників підвищення конкурентоспроможності цих підприємств.

На сучасному етапі від персоналу підприємств малого та середнього бізнесу вимагають високої професіональної підготовки та постійного підвищення кваліфікації. Тому зростання освітнього рівня та ділової культури найманого працівника стає необхідною умовою збереження робочого місця. У більшості країн-членів ЄС в школах та університетах були запроваджені спеціальні програми для сприяння формуванню та розвитку підприємницьких навичок. Також увага приділяється перепідготовці кадрів та підвищенню їх кваліфікації, враховуючи потреби суб'єктів підприємництва. Програми підготовки кадрів для малого та середнього підприємництва фінансуються декількома програмами ЄС, у тому числі, за рахунок Європейського соціального фонду та програми «Леонардо да Вінчі» [164, с. 68]. У країнах Європи діє мережа навчальних та консультаційних центрів, мета яких надання допомоги суб'єктам підприємництва у розробці їх стратегії в умовах єдиного європейського ринку. В розвинутих регіонах функціонують центри підприємництва та інновації, які спрямовані на стимулювання розвитку місцевих підприємств малого та середнього бізнесу та сприянню поширення технологічних інновацій. У 1999 р. в ЄС з'явилися програми залучення суб'єктів підприємництва до електронного світу. Електронна торгівля дає малим та середнім підприємствам можливість для збільшення своєї присутності на національних та світовому ринках. Так, у Нідерландах дві третини підприємств малого та середнього бізнесу мають доступ до Інтернету та використовують інструменти електронної торгівлі, зокрема, банківські трансакції, а також електронну логістику та бухгалтерський облік [164, с. 69]. Таким чином, в ЄС проводиться активне регулювання діяльності суб'єктів підприємництва, особливо підприємств малого та середнього бізнесу, з використанням форм та методів, що враховують потреби європейської економічної інтеграції.

На відміну від розвинутих країн, країни що розвиваються або країни з перехідною економікою мають набагато менше ресурсів для фінансування підтримки підприємництва і здійснюється вона в умовах, коли процес створення сприятливого підприємницького середовища ще далеко від завершення. Реаліями для цієї групи країн виступає висока корупція, нерозвиненість державних і суспільних

інститутів захисту прав суб'єктів підприємництва, велика тіньова економіка, низький рівень життя населення тощо. [180, с. 92]. Усі вищезазначені фактори, що перешкоджають нормальному функціонуванню всіх підприємницьких структур, особливо малому та середньому підприємству, характерні і для України. У зв'язку з цим методи підтримки малих і середніх підприємств у країнах, що розвиваються і країнах з перехідною економікою мають великий інтерес для системи державної підтримки малого підприємництва, що формується в Україні. Тому доцільно визначити особливості розвитку малого бізнесу у країнах, що розвиваються (див. додаток В) [153; 168; 174-176; 181-188].

Так, у **Бразилії** ведучою спеціалізованою організацією, що координує і фінансує численні програми адресної підтримки малих підприємств є Бразильська служба підтримки мікро- і малих підприємств (SEBRAE) [153, с. 299 – 307]. Фінансування Служби здійснюється не прямо з бюджету країни, а через Національний інститут соціального страхування Міністерства соціального захисту і праці. Кошти для фінансування складаються з відрахувань у розмірі 0,3% від відповідного соціального збору, базою для нарахування якого служить фонд заробітної плати на підприємствах. Далі вони розподіляються по регіональним підрозділам служби та використовуються для підтримки на місцях. Зараз у Бразилії діють програми фінансової підтримки малого підприємництва у трьох напрямках: гарантії і кредити для малого бізнесу; венчурне фінансування малих підприємств; програми мікрокредитування.

Сьогодні особлива роль у сфері державної підтримки малого та середнього підприємництва в Бразилії приділяється Федеральній програмі «Підприємець», яка координується безпосередньо Адміністрацією Президента і Бразильським Урядом. Спочатку при розробці Програми акцент робився на створення умов для розвитку підприємництва (усунення бар'єрів на шляху розвитку малих підприємств, мобілізація підприємців і підприємницьких можливостей) і розвиток самих інструментів підтримки. Особливе значення надавалося навчанню підприємців і розвитку підприємницької культури. Друга стадія Програми почалася в жовтні 2000 р. На перший план виходять заходи щодо зниження рівня банкрутства малих підприємств, залучення їх у національне виробництво, зменшення кількості незареєстрованих підприємств, навчання кадрів для підприємництва. Особлива увага приділялась

створенню об'єднань підприємницьких структур (кластерів) і стимулюванню випуску малими та середніми підприємствами експортної продукції. Третя стадія Програми підтримки і розвитку підприємництва Бразилії була почата в червні 2001 р. і була націлена, в основному, на мобілізацію і підтримку різних асоціацій і об'єднань малих і середніх підприємств. Важливу роль грає розроблена і реалізована Бразильською службою підтримки мікро- і малих підприємств Програма місцевого (регіонального) соціально-економічного розвитку, важливим аспектом якої є забезпечення можливості доступу малих та середніх підприємств до мікrokредитів, особливо у районах з низьким індексом соціально-економічного розвитку.

У *Kumai* уряд відводить велику роль в економіці країни розвитку малого та середнього підприємництва. Так, на долю малих та середніх підприємств припадає 50% ВВП, 60% обсягу промислового виробництва, 75% створених нових робочих місць [181]. Мале підприємництво Китаю є науковим двигуном країни, завдяки тому, що малі підприємства пропонують найбільшу кількість інноваційної продукції і технічних винаходів. Для стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва було здійснено наступні заходи: впроваджено однокрокову реєстрацію і процес узгоджень з метою спрощення і прискорення утворення нових компаній, створено спеціальний фонд, в якому суб'єкти малого та середнього підприємництва можуть отримати позики з низькими відсотками та субсидії для погашення отриманих позик. Підтримкою малого підприємництва у Китаї займається Китайський центр по координації і кооперації бізнесу, основне завдання якого полягає в створенні спеціальних умов для співпраці китайських і зарубіжних організацій по підтримці малого бізнесу; активно функціонують державні фонди по підтримці і розвитку діяльності малого і середнього підприємництва, основна задача яких полягає в забезпеченні гарантійними зобов'язаннями і заставним забезпеченням малих та середніх підприємств з метою отримання банківських позик на розвиток бізнесу; державна інформаційна служба CSMEО, яка займається наданням послуг з інформаційного консультування населення і підприємців з питань діяльності малого і середнього підприємництва через свій інтернет-сайт [168, с. 145]. Також малі та середні підприємства Китаю можуть розраховувати на підтримку іноземних фінансових організацій, які надають суб'єктам малого та

середнього підприємництва позики та професійні консультації [181]. Однією з головних проблем Китаю залишається корупція, яка негативно впливає як на фінансову систему країни в цілому, так і на розвиток підприємництва. Ще однією проблемою як для китайських так і для зарубіжних підприємців, які працюють на китайському ринку, є недостатній захист прав інтелектуальної власності.

У *Росії* державна підтримка малого підприємництва здійснюється через реалізацію заходів федеральних, регіональних (міжрегіональних), галузевих (міжгалузевих) і муніципальних програм розвитку і підтримки малого підприємництва [182, с. 15]. Основною метою Федеральної програми розвитку малого підприємництва є забезпечення сприятливих умов для його розвитку на основі підвищення якості і ефективності заходів державної підтримки на федеральному рівні. Реалізація заходів Федеральної програми здійснюється по шести розділах, що відображають пріоритетні напрями державної підтримки малого підприємництва: нормативно-правове забезпечення малого підприємництва; розвиток прогресивних фінансових технологій; реалізація пріоритетних напрямів розвитку малого підприємництва; підвищення ефективності використання створеної інфраструктури підтримки малого підприємництва і інформаційних систем; науково-методичне і кадрове забезпечення малого підприємництва, взаємодія із засобами масової інформації і пропаганда підприємницької діяльності; міжнародна співпраця у сфері малого підприємництва [183, с. 17]. Фінансове забезпечення Федеральної програми державної підтримки малого підприємництва Росії здійснюється щорічно за рахунок коштів федерального бюджету, коштів суб'єктів господарювання і коштів місцевих бюджетів. Обсяг обов'язкових щорічних коштів, що виділяються, указується у витратній частині федерального бюджету окремим рядком. Реалізація заходів щодо державної підтримки підприємництва здійснюється Федеральним фондом підтримки малого підприємництва [184]. Що стосується регіональних програм, зараз державна підтримка малого підприємництва активно здійснюється у більшості суб'єктах Російської Федерації [185]. Підтримка малого підприємництва на муніципальному рівні залежить від рівня розуміння проблеми главами муніципалітетів [186, с. 79]. Найпоширенішими формами підтримки малого бізнесу є надання малому підприємству муніципального замовлення, пільгової оренди,

створення і фінансування структур, що надають підприємцям консультаційні та організаційні послуги [185].

До основних ринкових інститутів розвитку малого і середнього підприємництва в Російській Федерації можна віднести:

1. *Бізнес-інкубатори*: надають відібраним за конкурсом малим підприємствам із стажем роботи не більше одного року на пільгових умовах приміщення, засоби зв'язку, оргтехніку, необхідне устаткування, консалтингові, освітні і офісні послуги протягом трьох років. Зараз в Росії функціонує більше 30 бізнес-інкубатори [175].

2. *Регіональні венчурні фонди*: створюються з метою фінансування малих підприємств в науково-технічній сфері, формування яких забезпечується за рахунок коштів федерального і регіональних бюджетів, а також коштів приватних інвесторів.

3. *Гарантійні фонди*: створюються з метою розширення обсягу кредитування малих і середніх підприємств [176].

4. *Фонди прямих інвестицій*: працюють з швидко зростаючими підприємствами середнього бізнесу, що налічують до 250 працівників, і фінансують їх шляхом викупу додаткової емісії акцій.

5. *Промислові парки*: створюють умови для ефективної роботи ряду невеликих і середніх виробництв, де основною послугою, що надається промисловими парками, є надання в оренду або для викупу земельних ділянок і приміщень, а також забезпечення необхідної транспортної, логістичної і телекомунікаційної інфраструктури [176].

6. *Технопарки*: створюються відповідно до державної програми «Створення в Російській Федерації технопарків у сфері високих технологій».

У *Молдові* малі підприємства грають особливу роль, тому що в країні існує ряд об'єктивних передумов, що сприяють їх розвитку [187; 188, с. 107]. Насамперед, це галузева структура економіки, яка ще до процесів реформування складалась з галузей переважних для малого підприємництва: сільського господарства, харчової, переробної та легкої промисловості. Система регулювання та підтримки малого підприємництва у Молдові зараз не враховує тих змін, що відбулися в економічній, політичній і соціальній сферах країни наприкінці ХХ – початку ХХІ століття [187].

У *Казахстані* у сфері малого підприємництва зайнято більше чверті загальної чисельності зайнятих у країні. Незважаючи на позитивні зміни в структурі обсягу продукції, виробленої суб'єктами малого підприємництва, більшість підприємців зайняті в оптовій та

роздрібній торгівлі та посередницьких послугах. Однак рівень податкових надходжень від суб'єктів малого підприємництва не перевищує 10% від загального обсягу. Тому уряд країни приділяє велику увагу розвитку підприємництва. Розвиток та підтримка малого підприємництва здійснюється Агенцією по регулюванню природних монополій, захисту конкуренції та підтримки малого бізнесу. Державна підтримка малого підприємництва у Казахстані здійснюється на основі державних та регіональних програм підтримки та розвитку малого підприємництва за наступними напрямками: створення пільгових умов використання суб'єктами малого підприємництва державних фінансових, статистичних, матеріально-технічних та інформаційних ресурсів, а також науково-технічних розробок та технологій; встановлення спрощеного порядку державної реєстрації суб'єктів малого підприємництва, ліцензування їх діяльності та сертифікації їх продукції; встановлення пільгового режиму оподаткування, сплати митних зборів (наприклад, податкові канікули, майнові гранти, податкові кредити, зниження податкових ставок, пільг по сплаті митних зборів та ін.); створення системи залучення та використання інвестиції вітчизняних та іноземних інвесторів для підтримки та розвитку суб'єктів малого підприємництва; підтримка зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів малого підприємництва, включаючи розвиток їх торгових, науково-технічних, виробничих та інших зв'язків з іноземними партнерами; організація діяльності суспільно-експертних комісій по розвитку малого підприємництва при уряді Казахстану та місцевих виконавчих органах влади [188, с. 110]. З метою створення у Казахстані сприятливого інституційного клімату агентством ініційовано створення «Республіканський інформаційно-виставочний центр з малого підприємництва», який повинен здійснювати трансферт технологій та інновацій; навчання основам підприємництва та менеджменту; науково-обґрунтовані прогнози потреб у спеціалістах у територіальному та галузевому розрізах; надання інформаційних послуг; організацію та проведення виставок продукції; розвиток інфраструктури підтримки малого підприємництва (наприклад, технопарки, бізнес-інкубатори, навчальні та консалтингові центри та ін.). Так, в Алмати був створений бізнес-інкубатор загальною площею більше 8000 кв. м, на території якого діє 31 виробниче підприємство у різноманітних галузях економіки [188]. Фінансово-кредитна та інвестиційна

підтримка малого підприємництва здійснюється через кредитування комерційними банками пріоритетних проектів за рахунок цільових державних займів на тендерній основі, пільгового кредитування суб'єктів через Фонд розвитку малого підприємництва, а також створення системи сільськогосподарських кредитних союзів. Для поширення доступу суб'єктів малого підприємництва до виконання держзамовлень агентство вважає необхідним впровадження схеми попереднього кредитування суб'єктів малого підприємництва. Крім того, уряд щорічно затверджує номенклатуру держзамовлень товарів, робіт та послуг, які будуть закуплені у малих підприємств. Також існує заборона на придбання держустановами імпортованих товарів, аналоги яких виробляються на малих підприємствах, що сприяє підвищенню попиту на вітчизняну продукцію. У сфері науково-методичного та інформаційного забезпечення уряд припускає реалізацію наступних заходів: підготовка викладачів з орієнтацією на підприємництво та малий бізнес; розвиток дистанційної бізнес-освіти; формування розгалуженої мережі навчальних та консалтингових центрів.

Особливості розвитку малого та середнього підприємництва у розвинутих країнах світу та країнах, що розвиваються, надано у додатках А і Б.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ І МОДЕЛІ ВИМІРУ ТА ОЦІНКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ

2.1. Концепція формування системи індикаторів оцінки розвитку малого бізнесу

Розробка механізмів забезпечення розвитку і функціонування різних соціо-економічних систем, зокрема підприємства, сьогодні ведеться в площині широкого й системного, а не чисто ринкового бачення джерел економічного розвитку. Проектування гнучких і високреативних моделей забезпечення ефективного розвитку підприємств сприяє активізації системних досліджень усталеного функціонування й підтримки гомеостазу соціо-економічних систем. Важливим інструментом організаційного проектування став синтез систем забезпечення ефективного розвитку підприємств з механізмами активної протидії впливу негативних зовнішніх та внутрішніх чинників у контексті таких понять, як: „економічна безпека” та „економічні інтереси” підприємства.

Як показує досвід, в Україні не існує загальновизнаної концепції формування системи індикаторів оцінки розвитку підприємств в сучасних умовах, для яких характерні невизначеність і ризики. Разом з тим, масштаби й глибина змін інструментарію дослідження свідчать про перехід економічної думки до системної методології дослідження. Спонтанний економічний порядок не забезпечує належної керованості ринкових систем, а ефективним рішенням може бути лише глобальна гомеостатична система [181, с. 74]. Проблема оцінювання розвитку підприємства займалися такі видатні зарубіжні вчені, як: Л. Грейнер, І. Адізес, Л. Льюс та Д. Черчілль [190, с. 76-92]. Серед вітчизняних та російських науковців моделі оцінки розвитку підприємства розробляли О. Виханський, В. Забродський, В. Лук'янова, Б. Мільнер, О. Пушкар, Е. Смірнов, Є. Трененков, А. Юданов [191-199]. Розглядаючи завдання оцінювання розвитку підприємства, не можна не згадати про існування моделей розвитку підприємства, які базуються на ідеї життєвого циклу, а саме: моделі Л. Грейнера, І. Адізеса, Л. Льюса та Д. Черчілля. Д. Жанне та Р. Хеннесі, площинної та просторової моделі О. Пушкар, моделі градієнта змін В.А. Забродського та М.О. Кизима. Перевагою цих моделей є наочність, простота інтерпретації, наявність характеристики кожного із етапів розвитку підприємства, а

основними недоліками – складність кількісного виміру показника та ідентифікації поточного етапу розвитку підприємства навіть за умов наявності всіх показників, що входять до моделі.

Практика показує, що існують різні підходи до розробки моделей механізму забезпечення ефективного розвитку підприємств [200, с. 171-174]. Так, наприклад, можна використовувати системно-діяльнісний підхід, в основі якого покладено симбіоз двох концепцій – моделі життєздатності С. Біра [201] і методології розвитку полісистеми Г.П. Щедровицького [202-209]. Це дозволяє розробити механізм забезпечення ефективного управління розвитком підприємств, який містить комплекс якісно нових способів діяльності, спрямованих на усунення внутрішніх і зовнішніх дестимуляторів розвитку і функціонування підприємства як соціо-економічної системи й розширення можливостей такої системи щодо реалізації її призначення. Основу наведеного системно-структурного подання концепції формування системи індикаторів оцінки розвитку підприємства на базі системно-діялісного підходу складає розподіл режимів існування системи на режим функціонування, режим вдосконалення та режим розвитку, кожний із яких забезпечується реалізацією відповідної діяльності: функціонування, вдосконалення і розвитку. Реалізація запропонованого підходу до інформаційного забезпечення процесом управління розвитком підприємства здійснюється шляхом організації управлінської діяльності на рефлексійній основі. Рефлексивність може бути забезпечена тоді, коли об'єктом починає виступати сама діяльність і засоби її здійснення, тобто відбувається зміна робочої позиції на рефлексивну. Реалізація запропонованого принципу може бути здійснена за умови розрізнення простору існування вихідної соціо-економічної системи діяльності та релевантного рефлексивного простору. *Рефлексивний принцип* організації діяльності припускає вихід суб'єкта діяльності на рефлексивну позицію з метою підвищення ступеня об'єктивності рефлексивної інфологічної моделі, а саме: побудова на базі інфологічної моделі рефлексивної інфологічної моделі та її використання. При цьому має відбуватися переосмислення та підвищення ступеня розуміння причин і механізмів утворення проблемної ситуації у вихідній ситуації. *Під механізмом формування системи індикаторів оцінки розвитку підприємства* вважається усвідомлене перетворення системи оцінки підприємства, засноване на розробці і впровадженні нових методів і

моделей вимірювання його розвитку, які спрямовані на усунення внутрішніх обмежень і розширення можливостей системи з реалізації заданої макрофункції. Обґрунтувати вище наведене можна наступним:

1. Організація – це системи діяльності, які утворюються і підтримуються людьми, як засоби придбання ними можливості досягнення своїх мети і ідеалів [210, с. 541].

2. Соціо-економічна система діяльності – це, з одного боку, сукупність деякої системи та її спостерігача, а, з іншого боку, - це складна система, яка представляє собою організацію, що об'єднує індивідів, метою об'єднання яких є розв'язання економічних задач. Наявність „ефекту спостерігача” в економічних та соціальних системах є джерелом проявлення суб'єктивізму у прийнятті рішень і вважається невід'ємною частиною економічної діяльності. При цьому критерії ефективності виконання цих задач мають вартісне вираження. Соціо-економічним системам притаманна властивість автопоезіса (від англ. autopoiesis), тобто самоопису на основі рефлексивної моделі діяльності, і самовідносності (від англ. self-reference), тому що включає у себе спостерігача, якого забезпечено критеріями ефективності функціонування і який володіє суб'єктивізмом в прийнятті управлінських рішень. Підприємство у рамках вищенаведеного може виступати як така форма організації діяльності, при якій функціонування здійснюється на відносно постійній базі свідомо керуючій соціо-економічній системі з певними межами з метою отримання економічної вигоди. Для управління складністю такої системи використовується організація елементів, частині яких притаманні якості спостерігачів, з економічними критеріями ефективності функціонування.

3. Базове призначення є вихідною передумовою утворення будь-якої організації, але для його реалізації необхідно надання останній цілеспрямованості, ієрархічна побудова, керівництво функціонуванням і управління розвитком [207; 208].

З кібернетичної точки зору, мова йде про визначення макрофункції функціональної системи, а також про побудову релевантної структури системи управління. Сучасні ефекти корпоратизації привели до виникнення принципіально нового з точки зору підходів і критеріїв рівня управління – корпоративного менеджменту. В умовах трансформації економіки України мета миттєвого збагачення відсовується на другий план, а пріоритет

отримують капіталізація і зростання вартості суб'єкту господарської діяльності. Саме цей орієнтир сьогодні закріплюється як базове призначення для суб'єктів господарської діяльності. Найбільш важливою властивістю організацій з практичної точки зору є приріст додаткової енергії, яка перевищує суму індивідуальних зусиль їх учасників [211, с. 84]. Це явище називають синергією і воно є проявленням загальносистемної властивості емерджентності або холізму системи [212, с. 13]. До того ж в організаціях це явище є керованим, його можливо посилювати, видозмінювати. Саме у цьому полягає одна з причин дуже частого спрямування науки до удосконалення організаційних форм.

4. *Системний підхід на діалектичній основі* передбачає визначення внутрішньої суперечності складної системи як цілого. Саме такою цілісною, але складною і суперечливою системою, є підприємство, яке можливо розглядати з трьох точок зору:

- Підприємство утворюється як інструмент розв'язання суспільних задач, засіб досягнення базового призначення – отримання прибутку.

- Підприємство утворюється як людська спільність, як сукупність соціальних груп, статусів, норм, відносин лідерства.

- Підприємство можливо також розглядати як своєрідну структуру взаємозв'язків і норм. Предметом аналізу підприємства в такому випадку виступають його організаційні зв'язки, що побудовані ієрархічно, а також зв'язки з зовнішнім середовищем. Основними проблемами є рівновага, самоуправління, розподіл праці.

Будь-які елементи, процеси, проблеми організації можуть бути розглянуті у кожному з цих трьох вимірів, тому що вони виступають тут в різних якостях. У відношенні управління підприємством доцільно говорити про мотиваційний ідеальний образ, який, у свою чергу, будуть утворювати набір проектів модифікації підсистем підприємства, що є найбільш адекватними даним умовам функціонування. Процеси розробки ідеальних моделей дозволять забезпечити відтворення стратегії розвитку у часі безвідносно до людського матеріалу. Аналітичне дослідження феномену організації на рівні підприємства привело до виявлення набору організаційних моделей, а саме: підприємства як трудового процесу; – як машини; - як громади; - як соціо-економічної моделі організації [213, с. 48-75]; - як системи [214, с. 19]; - як організму [215]; - як природної організації; - як бюрократичної і політичної моделі [216, с. 76-90].

5. Штучний і природний план в соціо-економічних системах діяльності визначають як процес природного перетворення соціо-економічної системи та процес її штучного реформування. *Механізм штучного перетворювання* відбувається без свідомої перетворюючої участі людини і виникає тоді, коли природні і оприроднені компоненти діяльності починають жити своїм життям, що підпорядковуються його внутрішнім законам. Механізм штучного перетворення системи надбудовується над природним і формується із *рефлексивної позиції* – позиції, коли відбувається переосмислення у діючій системі діяльності засобів діяльності і мислення самої людини в ній [217, с. 56]. Коли вже буде визначено обумовленість процесу розвитку дією релевантного механізму штучного перетворення у вигляді діяльності управління розвитком, необхідно сформулювати уяву про склад механізму розвитку або діяльності по управлінню розвитком. При цьому необхідно використовувати принцип рефлексивності, який є одним з основних загальнонаукових принципів – Закону зовнішнього доповнення, із якого виходить, що ефективність функціонування системи, як і сама необхідність у розвитку, не можуть бути усвідомлені з точки зору підсистеми даної системи [218, с. 106]. Соціо-економічна система розміщена в просторово-часовому контексті. Вона існує, „перетікаючи” у часі із ситуації у ситуацію, обумовлена впливом природної і оприродненої компоненти свого існування, можливою неадекватністю управлінського впливу [218, с. 136]. Поступово з’являється розрив між старими засобами діяльності і новою ситуацією, яка потребує більш адекватних даним історичним умовам засобів рішення. Суб’єкти економічної діяльності, що знаходяться в рефлексивній позиції, підвищують ступінь свого розуміння дійсності. Ми дотримуємось широкого визначення поняття „суб’єкт економічної діяльності”: це „дехто”, хто є „джерелом, рушієм, носієм цілеспрямованої активно-вольової предметно-практичної діяльності, отже, й процесу пізнання (як одного з видів діяльності) та його комплексної оцінки” [219, с. 514]. У рефлексивному процесі виявлення нових засобів об’єкт дослідження стає вже не об’єктом природи, а самою діяльністю, точніше, процесом діяльності і мислення. Отже, люди вивчають свої процеси діяльності, тобто самих себе. Реалізація даних процесів за принципом „участі” приведе до трансформації свідомості критичного числа суб’єктів соціо-економічної системи. *Організація у цілому переходе на якісно новий*

рівень свідомості дійсності: відбувається суб'єктивний розвиток, потім здійснюється розробка нових засобів діяльності і свідомості, більш адекватних задачам, що виникли. У результаті трансформації вихідного набору засобів діяльності (відбувається розвиток об'єкту) нівелірується розрив між новими уявленнями про дійсність і вихідними засобами діяльності. Якщо у випадку суб'єктивного розвитку відбувається модифікація свідомості і зростання потенціалу, то у випадку об'єктивного розвитку, потенціал реалізується у вигляді змін власної системи діяльності. Нові уявлення втілюються у новому вигляді соціо-економічної системи. Для систем, що саморозвиваються, об'єктивний і суб'єктивний розвиток взаємозв'язані. Суб'єктивний розвиток рефлексивно розвертається на інформації ситуації об'єкту. Рефлексивне усвідомлення змісту ситуації структурує процеси суб'єктивного розвитку. Це відбувається в результаті підвищення заходів розуміння. Об'єктивний розвиток відбувається як наслідок втілювання в діяльність результатів рефлексії. Суб'єктивний розвиток виступає у якості механізму процесу об'єктного розвитку, задає методичну базу для його здійснення. Таким чином, об'єктивний і суб'єктивний розвиток представляють собою взаємообумовлену єдність у вигляді гібриду. В результаті спостерігаються зміни в об'єкті: змінюється морфологія, функції, структури, підвищуються параметри ефективності у результаті якісного перетворення системи. Тобто відбувається прогрес. У якості елементарної одиниці процесу розвитку в економіці виступає організаційно-економічна дія, яка розширює можливості соціо-економічної системи діяльності за реалізацією призначення, що задано йому. У системодіяльнісній методології під такою одиницею розуміють так називаємий „крок розвитку” [220, с. 12]. Методологія діяльності фіксує, що у дослідженнях думачодіяльнісного характеру доводиться відмовлятися від фізичних уявлень у часі; і минуле, і теперішнє, і майбутнє виступають тут як три незалежні системи. Фактично сучасне вміщує і минуле, і майбутнє; вони лежать у середині теперішнього [220, с. 14].

6. *Розвиток* – це усвідомлене перетворення соціо-економічної системи, яке базується на розробці і впровадженні нових засобів діяльності, що направлені на зняття внутрішніх обмежень, розширення можливостей системи з реалізації заданого призначення.

7. Уся сукупність підсистем підприємства повинна підтримуватись в певному режимі – *режимі функціонування*. Це

означає, що необхідно організувати здійснення певної сукупності кооперативних актів діяльності, яку можливо назвати сукупністю діяльності функціонування, основною задачею якої є збереження системної цілісності підприємства і підтримка параметрів процесу функціонування в стаціонарному режимі на заданому інтервалі часу.

8. Діяльність, яка спрямована на підвищення ефективності функціонування підприємства, що здійснюється за рахунок процедур оптимізації функціонування суб'єкту господарської діяльності та його підсистем, доцільно називати *діяльністю удосконалення*.

9. Результати рефлексивної трансформації засобів діяльності функціонування можуть носити характер, при якому відбувається таке реформування будь-якої діяльності, у результаті якого остання отримує новий засіб технологічного комбінування з метою досягнення заданого межами діяльності результату, здійснюється принципіальна трансформація логіки та процедур прийняття управлінських рішень. В результаті створюється новий засіб технологічної взаємодії, залучаються нові ресурси. Системний ефект зачіпає архітектуру бізнес-процесів. Вона адаптується під нову форму режиму функціонування.

Сьогодні в дослідженні економічних процесів деякі вчені пропонують використовувати системно-праксеологічний підхід, який пов'язують з працями Т. Котарбинського, Є. Слуцького, Т. Де Монбріалья та ін. Він сприяє підвищенню рівня теоретичної розробки, в тому числі й проблем забезпечення ефективного розвитку підприємства [83; 219; 220].

У концепції формування системи індикаторів оцінки розвитку підприємства, гносеологічний бік розвитку необхідно пов'язувати не тільки з „внутрішнім”, а й із „зовнішнім” середовищем. У системній методології дослідження оцінки розвитку підприємства центром уваги є не принципи розвитку та методи досягнення основного призначення суб'єкту господарської діяльності – прибутку у ринкових структурах, а розгорнута в часі та просторі динамічна *модель системи індикаторів оцінки розвитку підприємства*, що відображає її як сукупність підсистем виробництва, розподілу, обміну і споживання і як гомеостатичний „живий організм”, вживання якого пов'язане з *відтворенням континууму результатів* – неподільного потоку їх формування, відновлення і збалансування. Системна методологія детермінує процеси формування, руху та відтворення результативних потоків в економічних системах як

предмет теорії економічного розвитку [220, с. 56-57]. За системною методологією, проблема результативності економічної діяльності підприємства в усій її гостроті виникає за межами власне „виробничої” системи, тобто у „зовнішньому” просторі, куди підприємство виходить з метою збуту кінцевих результатів діяльності. Умови відтворення підприємства в цій ситуації визначаються перехідною функцією вихідних результатів – їх вхідним значенням для інших економічних систем (галузь, регіон, економіка країни в цілому). Терміни „вихідні результати” та „вхідні результати” стосуються економічної системи (підприємства), відповідно, як суб’єкту виробництва і як суб’єкту взаємодії, що є відображенням соціогенезу економічної діяльності в умовах її ринкової організації [221, с. 26].

Таким чином, на відміну від процесної (поведінкової) моделі оцінки розвитку, в основі якої лежить процесна методологія спрямування теорії розвитку в русло дослідження внутрішніх поведінкових процесів, *системно-праксеологічна модель* за допомогою системної методології, навпаки, розширює горизонт дослідження підприємництва до закономірностей його функціонування як цілісної системи, здійснюючи процес не за схемою „від елемента до цілого”, а – „від цілого до елемента” [221, с. 57].

Крім того, як показують дослідження, невизначеність, незавершеність багатьох управлінських рішень в економічній діяльності, непередбачуваність, відкритість і нелінійність процесів підприємницької діяльності визначаються умовами як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Може так статися, що на практиці функціонування підприємства відхиляється від того напрямку, яке йому було задано на першому етапі. Тому необхідно відійти від звичайної лінійної схеми „чорного ящика” (управлінська дія → отриманий результат) і визнати нелінійність будь-якої дії, точніше, не лінійність зв’язку цієї дії та отриманого результату за допомогою імітаційних моделей. Це відбувається тому, що управляючі дії завжди повинні бути визначені певною ситуацією, тобто керівництво підприємства повинно миттєво адекватно реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування підприємства. Керовані дії, що направлені на економічну систему (підприємство), повинні враховувати неоднозначність і відносну непередбачуваність отриманого відгуку від зовнішнього середовища

та об'єкту управління, віддавати звіт відносно складності і нелінійності позитивних і негативних зв'язків, що будуть встановлені, певну частку хаосу у вірогідній поведінці складних економічних систем [222, с. 56].

Вищезазначене у сукупності свідчить про необхідність формування системи індикаторів оцінки розвитку підприємств на базі гібридних моделей прийняття рішень. На наш погляд, при дослідженні сфери підприємництва найбільш доцільним є саме системний підхід, центром якого є *просторово-діяльнісна динамічна модель системи підприємництва* взагалі і, зокрема, малого підприємництва. При цьому дослідження проводиться за принципом «від цілого до елемента».

Запропонований автором системний підхід щодо розробки механізму формування системи індикаторів оцінки розвитку будь-якого суб'єкту підприємницької діяльності взагалі і малого підприємства, зокрема, пов'язаний з урахуванням як внутрішнього, так і зовнішнього погляду на сферу підприємництва і передбачає синтез просторово-динамічного і діяльнісно-динамічного підходів.

Проблемні ситуації, які виникають у сфері функціонування малого підприємництва, як свідчать результати анкетування підприємців Одеської області, тільки на 30,8% пояснюються впливом внутрішніх чинників і на 69,2% пов'язані з впливом чинників зовнішнього середовища. Тому, на думку автора, реалістична модель, яка дозволить виявити причинно-наслідкові зв'язки між результативністю функціонування підприємства і комплексним впливом чинників внутрішнього і зовнішнього середовища та розробити концепцію формування системи індикаторів оцінки розвитку підприємства, можлива тільки за умови системного просторово-діялісно-динамічного підходу. Концептуальна схема механізму формування системи індикаторів оцінки розвитку суб'єктів підприємницької діяльності наведена на рис. 2.1.1. Враховуючи необхідність визначення і дослідження як внутрішнього, так і зовнішнього середовища функціонування сфери підприємництва, їх взаємообумовленості та взаємозв'язків, доцільно виділити три джерела первинної вихідної інформації: форми статистичної звітності суб'єктів підприємництва, дані експертних оцінок і анкетне опитування керівників суб'єктів підприємницької

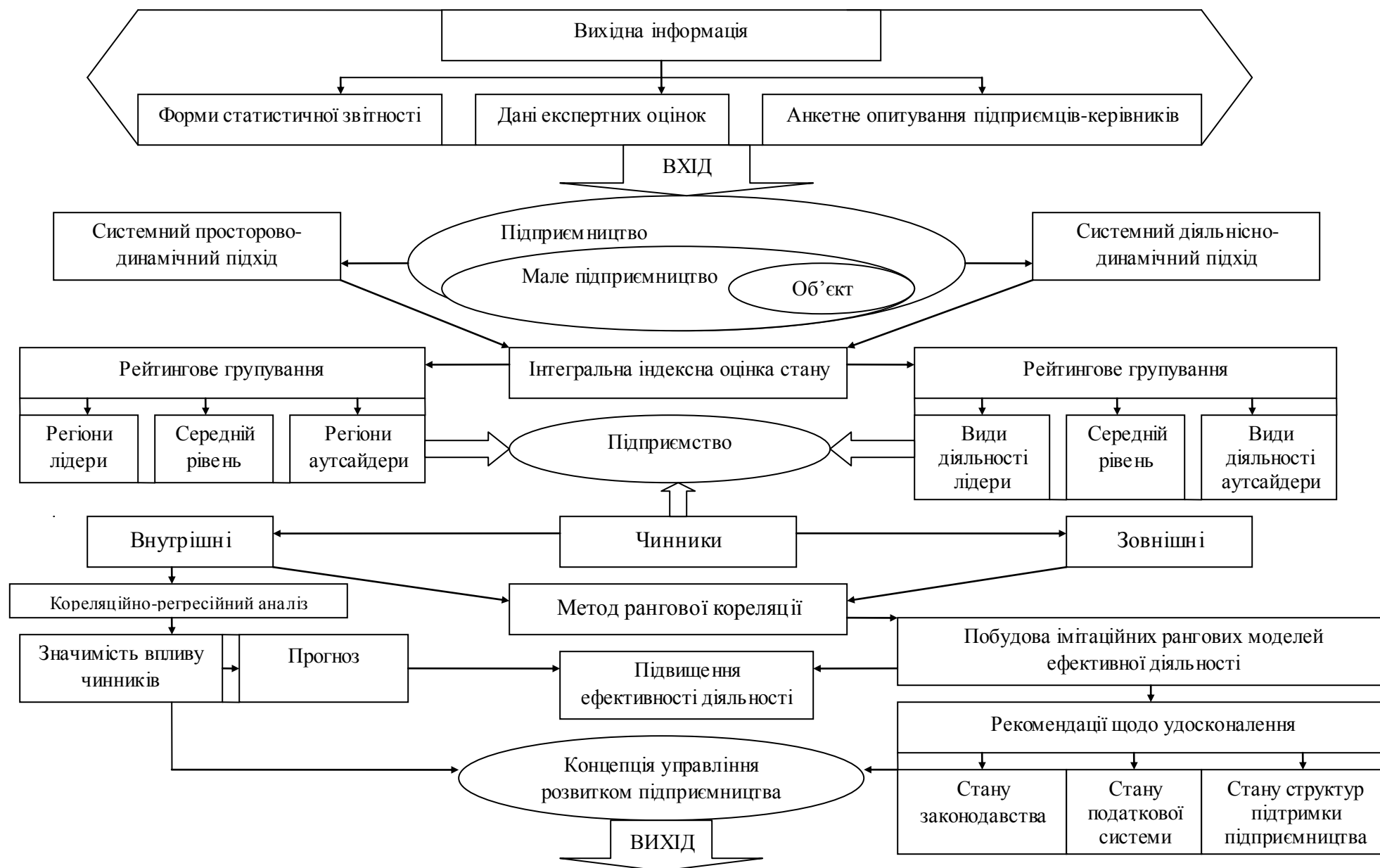

Рис 2.1.1. Концептуальна схема механізму формування системи індикаторів оцінки розвитку суб'єктів підприємницької діяльності на базі синтезу просторово-динамічного і діяльнісно-динамічного підходів [розроблено автором]

діяльності. При цьому об'єктом дослідження є процеси оцінки зовнішніх і внутрішніх мотиваторів розвитку підприємництва як цілісної системи, мале підприємництво – як його складова, суб'єкти малого підприємництва – малі підприємства всіх видів економічної діяльності та проблемні ситуації, які виникають у процесі їх функціонування. Для дослідження об'єкту пропонується подвійний підхід: системний просторово-динамічний і системний діяльнісно-динамічний. Кожний з цих підходів передбачає інтегральну індексну оцінку стану підприємництва взагалі і окремо малого підприємства, методику якого надано у підрозділі 2.3. Здійснення цих підходів дозволить провести рейтингове групування за рівнем розвитку підприємництва, з одного боку, регіонів, з іншого боку – видів економічної діяльності і визначити підприємства – суб'єкти підприємницької діяльності – „Лідери”, суб'єкти – „Аутсайдери” і суб'єкти, які мають середній рівень розвитку.

У зв'язку з тим, що значну питому вагу в загальній кількості підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності (92,7%) становлять малі підприємства, вважаємо за доцільно в якості ілюстрації запропонованої концепції забезпечення ефективного управління розвитком підприємств здійснити дослідження впливу зовнішніх і внутрішніх мотиваторів на розвиток малих підприємств, яким в умовах економічної кризи відводиться провідна роль в антикризових програмах [82, с. 233].

Для дослідження зовнішніх і внутрішніх чинників суб'єктів малого підприємництва за даними експертного методу оцінки, на наш погляд, доцільно використовувати метод рангової кореляції, а для дослідження впливу внутрішніх чинників за даними статистичної звітності – метод кореляційно-регресійного аналізу, сутність і процедуру розрахунку за якими наведено у підрозділі 2.2. Результатом використання першого методу є рекомендації з удосконалення таких чинників зовнішнього середовища як стан законодавства щодо функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, стан податкової системи, стан структур підтримки підприємництва. Крім того використання методу рангової кореляції дозволить розробити імітаційні рангові моделі внутрішнього, зовнішнього і сукупного мотиваторів ефективної діяльності малих підприємств. Результатом другого методу (КРА) є визначення і оцінка значимості впливу внутрішніх чинників, а також

прогнозування рівня ефективності діяльності суб'єктів підприємництва за рахунок певних чинників. Врахування сполученої дії зовнішніх і внутрішніх чинників дозволить забезпечити підвищення ефективності діяльності підприємств і удосконалити складові гнучкого механізму управління розвитком підприємства.

2.2. Методи системного аналізу вивчення рівнів та факторів розвитку і ефективного функціонування підприємства

Забезпечення ефективного розвитку підприємства пов'язане з вирішенням комплексу проблем, які стосуються економічної безпеки, фінансової стійкості, рівноваги. Разом з тим, воно визначається впливом зовнішніх і внутрішніх мотиваторів на рівень функціонування, тобто підприємство являє собою соціально-економічну систему, що і зумовлює необхідність застосування саме системного аналізу.

Системний аналіз, з одного боку, – є одним з найважливіших засобів дослідження функціонування підприємства і, зокрема, його структурно-організаційних форм, з іншого, - це методи, які виступають як науковообгрунтований інструментарій економічної науки, тобто це комплексне дослідження механізму управління функціонуванням і розвитком підприємства, яке розглядається як єдине ціле з урахуванням структури, взаємозв'язків, взаємодії і ролі його складових, результатом якого є розкриття цієї множини аспектів управління. Він має ітеративний характер, що допомагає встановити основні шляхи для поступового наближення до кінцевої мети, і такі особливості, як: діагностичний підхід, використання економіко-математичних методів, різнобічний облік досвіду та інтуїції дослідника. Розглянемо сутність та призначення кожної із цих особливостей.

Діагностичний підхід - дозволяє визначити найчутливіші точки, які формують розвиток підприємства і потребують першочергового розгляду. Методологічною основою діагностичного підходу є принцип „провідної ланки”. Економічна діагностика як галузь знань, включає формування системи індикаторів для оцінки

рівня функціонування і розвитку підприємства, розробку якісних і кількісних шкал вимірювання значень цих індикаторів [223, с. 10]. У технічній діагностиці існує дві основні системи засобів діагнозу [224; 225]:

- *Система тестового діагнозу*: стан об'єкту досліджується за допомогою спеціально підготовлених тестових дій від будь-яких штучно побудованих засобів діагнозу.
- *Система функціонального діагнозу*: досліджується вплив дій на стан об'єкту, які пов'язані з робочим режимом функціонування об'єкту.

При дослідженні функціонування і розвитку підприємства засоби тестової діагностики у чистому вигляді використовувати нема можливості, але у якості деякого квазіаналога тестової діагностики може бути ретроспективний аналіз результатів відібраних і раніше реалізованих стратегій (програм) економічного розвитку підприємства і реакцій об'єкта на ті чи інші форми економічного, соціального чи політичного впливу. Тестову діагностику в економіці підприємства можна використовувати при моделюванні об'єкту з подальшою подачею впливу на модель. Але діагностика на моделі може бути здійснена лише за умови високого ступеню вивчення об'єкту, якості механізму розвитку. Як правило, метою діагностики є ідентифікація усіх цих параметрів і тенденцій. І тому моделювання на стадії діагностики рівня розвитку підприємства принесе не стільки користі, як на стадії формування механізму забезпечення ефективного управління розвитком підприємства, тобто на стадії прогнозування реакції об'єкту на ті чи інші впливи. Таким чином, у *діагностиці розвитку чи функціонування підприємства основним засобом діагнозу є система функціональної діагностики*.

У залежності від динамічних задач діагнозу розглядають два види діагностики:

- *Діагностика статичного стану*: дозволяє визначити стан підприємства на певний період, модель розвитку і функціонування.
- *Діагностика процесу*: дозволяє охарактеризувати траєкторію розвитку, виявити генетику об'єкту, виділити фактори ендогенного і екзогенного характеру, що зумовили у об'єкті певну траєкторію розвитку.

Виходячи з вищезазначеного, при формуванні системи індикаторів оцінки розвитку підприємства доцільно визначити перелік показників за двома групами:

- *результативні показники*;
- *техніко-економічні показники* - це система показників, що відображують ряд факторних, технічних та організаційних характеристик функціонування підприємства.

За формою організації процесу аналізу розрізняють :

- *аналітичну діагностику* – це проведення аналізу безконтактними методами за допомогою статистичної інформації з використанням безпосередньо економічного аналізу, типологій, у тому числі ретроспективних;

- *експертну діагностику*, яка означає отримання інформації контактними методами через проведення спеціальних експертних і соціологічних опитувань;

- *діагностику моделі розвитку тобто діагностику на моделі* - це отримання інформації про об'єкт дослідження за допомогою модельних імітацій [223, с. 13]. Отже, при формуванні системи індикаторів оцінки розвитку підприємства, на погляд автора, доцільно використовувати в залежності від мети дослідження і аналітичну, і експертну, і на моделі діагностику (див. розділ 3).

Методи системного аналізу оцінки розвитку підприємства різноманітні як за обсягом виконання операцій, так і за ступенем їх спрацьованості, але вони мають і спільні риси, а саме:

- *Декомпозиція системи*: розподіл соціально-економічної системи, що вивчається, на елементи або підсистеми, спрощення системи, необхідне для з'ясування взаємозв'язків між елементами.

- *Статистичні засоби дослідження*: використовуються на стадії вивчення структури і взаємозв'язків явищ і процесів, що відбуваються у системі.

- *Перехресні порівняння*: зіставлення даних за різними об'єктами для визначення основних тенденцій розвитку, змін, що відбулися в динаміці показників за період, що аналізується, їх відхилення від аналогічних показників подібних об'єктів.

- *Евристичні методи*: використовуються у разі, коли ні минулий досвід, ні сучасні умови не підказують способи вирішення проблеми, що виникла.

- *Експертні оцінки*: дозволяють вивчати ситуації, в яких економічна оцінка кожного варіанта можлива лише з урахуванням розміру інвестицій, експлуатаційних витрат, плати за фонди і собівартості на основі дослідження соціально-психологічних

факторів, що тісно пов'язані з умовами праці і піддаються кількісній оцінці, тобто функціонують в умовах соціо-економічної системи.

- *Імітаційне моделювання*: використовується з метою створення моделі процесу чи явища, що підлягає вивченню, коли задається інформація, розробляється програма і на основі зміни вихідних даних визначаються залежності, які характеризують процеси і явища, що відбуваються на підприємстві.

- *Агрегування змінних у комплексні фактори*: дозволяє об'єднати чинники за однорідними ознаками з метою розмежування у системі важливих і несуттєвих факторів, скоротити обсяги і розміри моделі вирішення проблеми без спрощення основного змісту питання, що досліджується [225, с. 6-7].

При розв'язанні задачі системного аналізу економічного розвитку підприємства, важливо не допускати перетворення системного підходу в конгломерат методів та прийомів наукового дослідження. Безперечно, більш важливим порівняно з механічним набором різних методів є вибір апарату дослідження, який дозволив би найбільш адекватно відобразити систему, що вивчається. Цим і пояснюється сутність попереднього підрозділу дослідження (див. підрозділ 2.1.). Але широта і багатоаспектність проблематики принципів підходів до оцінювання розвитку підприємства потребує виділення найбільш важливих проблем. Тому у підрозділі 2.3 розглянемо сутність деяких методів оцінки економічного розвитку чи функціонування підприємства, які доцільно використовувати безпосередньо з метою розробки механізму формування системи індикаторів оцінки розвитку підприємства.

2.3. Програмно-інформаційне забезпечення вимірювання рівня розвитку суб'єкту підприємницької діяльності

У підрозділі 2.1. було запропоновано концептуальну схему механізму формування системи індикаторів оцінки розвитку суб'єктів підприємницької діяльності на базі синтезу системно-просторово-динамічного і системно-діяльнісно-динамічного підходів. Динамічні умови господарювання вимагають постійного коректування й удосконалення механізму управління розвитком підприємств в умовах невизначеності та ризиків на основі сучасного стану їхньої економіки. Тому сьогодні необхідно мати інструментарій, який би

дозволив оцінити рівень розвитку підприємництва як на макро-, так і на мезо- і мікрорівнях. Зацікавленість проблемою оцінки розвитку підприємництва визначається ще і тим, що, незважаючи на високий рівень її актуальності, в сучасних умовах розвитку в Україні не існує загальновизнаної системи індикаторів вимірювання цього процесу. Усі розроблені методики у вітчизняній та світовій практиці залежно від інформації умовно можна поділити на три групи: методики, що базуються на експертних оцінках; – на статистичній інформації; – на експертно-статистичних розрахунках. Але проблема усіх методик це визначення показників, за допомогою яких можна розрахувати інтегральний показник розвитку суб'єкту підприємницької діяльності [226, с. 190]. Розробка системи рейтингових показників, які визначають необхідність і доцільність удосконалення та реорганізації існуючих систем регіонального управління як визначального чинника розвитку підприємництва на макро-, мезо- та мікрорівнях України, потребує формування єдиних підходів, стандартів і нормативів визначення науковообґрунтованої системи показників, які забезпечували б можливість виявлення основних чинників, що формують розвиток підприємництва, та побудову у майбутньому системи надійного управління цими чинниками [227, с. 190].

Дослідження позитивних та негативних рис, що притаманні існуючим методикам оцінки розвитку малого бізнесу, дозволив зробити наступний висновок: для оцінювання розвитку малого підприємництва регіону (міст та районів певного регіону) або за видами економічної діяльності у рамках регіону (району), на наш погляд, абсолютно недоцільно брати за аналог методику ООН щодо розрахунку індексу розвитку людського потенціалу. Це пов'язано з трудомістким процесом визначення ваг. Крім того, у практичних розрахунках для регіону, який має мінімальне значення показника з окремого аспекту розвитку підприємництва, за методикою ООН коефіцієнт буде дорівнюватиме „0”, а це суперечить його економічному змісту, а з максимальним значенням – у знаменнику коефіцієнта з'являється „0”, і розрахунок його втрачає зміст.

Запропонований у роботі метод інтегральної оцінки розвитку суб'єктів підприємництва передбачає, що за базовий рівень можна приймати різні показники: нормативи, інші раціональні норми, а при їхній відсутності – середні чи кращі (максимальні чи мінімальні) досягнуті показники в окремих регіонах (містах чи районах певного регіону). Для позитивних явищ (стимуляторів) кращим доцільно

вважати максимальне значення, а для негативних (дестимуляторів) – мінімальне. У тих випадках, коли аналізуються негативні явища і оцінюється їхній вплив на розвиток малого бізнесу в регіоні (місті чи районі певного регіону), часткові показники, що характеризують рівень окремих аспектів його розвитку, чи факторів, що впливають на цей процес, повинні виступати зворотними величинами, тобто розраховуватись відношенням мінімального значення (нормативу) до фактичного. У такому випадку буде дотримана порівнянність коефіцієнтів, що розраховуються. Виходячи з аналізу оцінки розвитку малого бізнесу та підприємництва в регіоні, найбільш обґрунтованою видається ієрархічна схема. Верхній щабель – це узагальнюючий (зведений) інтегральний індекс розвитку малого бізнесу та підприємництва регіону, другий – часткові інтегральні індекси аспектів його розвитку.

На концептуальному рівні запропонована технологія розрахунку індексу розвитку підприємництва регіону передбачає:

- системний аналіз проблеми, її структуризацію та представлення у вигляді ієрархії;
- добір показників регіональної статистики, що характеризують розвиток малого бізнесу у регіоні;
- визначення показників (ознак), які суттєво не впливають на стан розвитку малого бізнесу у регіоні за допомогою коефіцієнта варіації (v_j):

$$v_j = \frac{s_j}{\bar{X}_j}, \quad (2.3.1.)$$

де: s_j - середньоквадратичне відхилення j -тої ознаки (показника);

\bar{X}_j - середньоарифметичне значення j -тої ознаки (показника).

Після визначення за кожною j -ою ознакою v_j , перевіряється нерівність: $v_j < \epsilon$. Якщо v_j менше величини ϵ , яка дорівнює 0,1, то ознаки вважаються квазопостійними і виключаються з переліку подальшого дослідження;

- визначення показників: стимуляторів (+), дестимуляторів (-);

- формування інформаційних баз даних, тобто формування матриці вихідних даних [X]:

$$X = \begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1j} & \dots & X_{1m} & \dots \\ X_{21} & \dots & X_{2j} & \dots & X_{2m} & \dots \\ X_{i1} & \dots & X_{ij} & \dots & X_{im} & \dots \end{bmatrix}, \quad (2.3.2.)$$

де: m – кількість ознак ($j = 1, 2, \dots, m$);

n – кількість блоків, за якими доцільно здійснювати дослідження розвитку малого бізнесу у регіоні ($i = 1, 2, \dots, n$);

X_{ij} – значення j-тої ознаки, що характеризує стан i-того блоку розвитку малого бізнесу та підприємництва у регіоні;

- ранжування показників у порядку збільшення для визначення максимального і мінімального значення показників;
- вибір кращого значення для кожного показника, який характеризує i-тий блок в побудові інтегрального індексу розвитку малого бізнесу та підприємництва у регіоні (максимального для показників-стимуляторів і мінімального для показників-дестимуляторів);
- розрахунок часткових індексів конкретного блоку, що характеризують рівень певного аспекту розвитку малого бізнесу у регіоні як відношення фактичного значення j-того показника для кожного регіону (X_{ij}) до кращого в Україні (в певному регіоні), тобто нормування показників:

для показників–стимуляторів: $K_{част.i} = \frac{X_{ij}}{X_{ij \max}};$ (2.3.3.)

для показників–дестимуляторів: $K_{част.i} = \frac{X_{ij \min}}{X_{ij}};$ (2.3.4)

- розрахунок зведеного і інтегрального індексу розвитку малого бізнесу та підприємництва у регіоні за формулою середньої геометричної часткових коефіцієнтів:

$$K = \sqrt[m]{K_{частк1} * K_{частк2} * \dots * K_{часткм}}. \quad (2.3.5)$$

- ранжування регіонів за зведеним інтегральним індексом розвитку малого бізнесу та підприємництва у регіоні [228, с. 137-139].

Наведено методичне і програмне забезпечення даної методики на мові Excel VBA (Visual Basic for Application) згідно блок-схеми

інформаційного процесу розрахунку інтегрального індексу розвитку малого бізнесу та підприємництва (Рис. 2.3.1.).

У практиці наукових досліджень при вивченні складних соціально-економічних процесів і явищ, до яких відносяться процеси розвитку підприємництва, велике значення на початковому етапі має збір і об'єктивна обробка наявної інформації про об'єкт. Проте, об'єктивної інформації часто буває недостатньо для проведення досліджень. В той же час у окремих фахівців накопичений багатий практичний досвід у даній або близькій області, який може бути використаний на певному етапі вивчення об'єкту [228, с. 121-125]. Таким чином, додаткова інформація про соціально-економічні процеси та явища може бути отримана шляхом опитування спеціалістів з питань визначення певних якостей об'єкту та впливу окремих чинників.

Для отримання інформації про сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку підприємництва в Україні якісного характеру можуть бути використані **методи експертних оцінок**.

Методи експертних оцінок знайшли широке використання в практиці управління і їх розгляду присвячено багато праць різних авторів [229-237]. У цих роботах розглядаються різні аспекти використання методів експертних оцінок, зокрема, проблема вибору експертів, методи організації роботи експертів зі структурування множини альтернатив, методи узгодження думок експертів. Узгоджені експертні оцінки можуть бути підставою для прийняття рішень або джерелом інформації для подальшого аналізу. Метою залучення експертів для прийняття рішень у сфері підприємництва можуть бути:

- отримання об'єктивних якісних оцінок по різних напрямкам підприємницької діяльності;
- прогнозування і аналіз альтернативних сценаріїв розвитку ситуації;
- участь у визначенні значимості завдань, чинників тощо.

Основна перевага цих методів полягає в можливості різностороннього аналізу проблем. Недоліками методів є складність процедури отримання інформації, складність формування групової думки по індивідуальних думках експертів, можливість тиску авторитетів в групі. Методи отримання індивідуальної думки членів експертної групи засновані на попередньому отриманні інформації від експертів (фахівців), опитуваних незалежно один від одного, з подальшою обробкою одержаних даних. До цих методів можна

віднести методи анкетного опиту, інтерв'ю і метод "Дельфі". Основні переваги методу індивідуального експертного оцінювання полягають в їх оперативності, можливості повною мірою використовувати індивідуальні здібності експерта, відсутності тиску з боку авторитетів і в низьких витратах на експертизу. Головним їх недоліком є високий ступінь суб'єктивності одержуваних оцінок через обмеженість знань

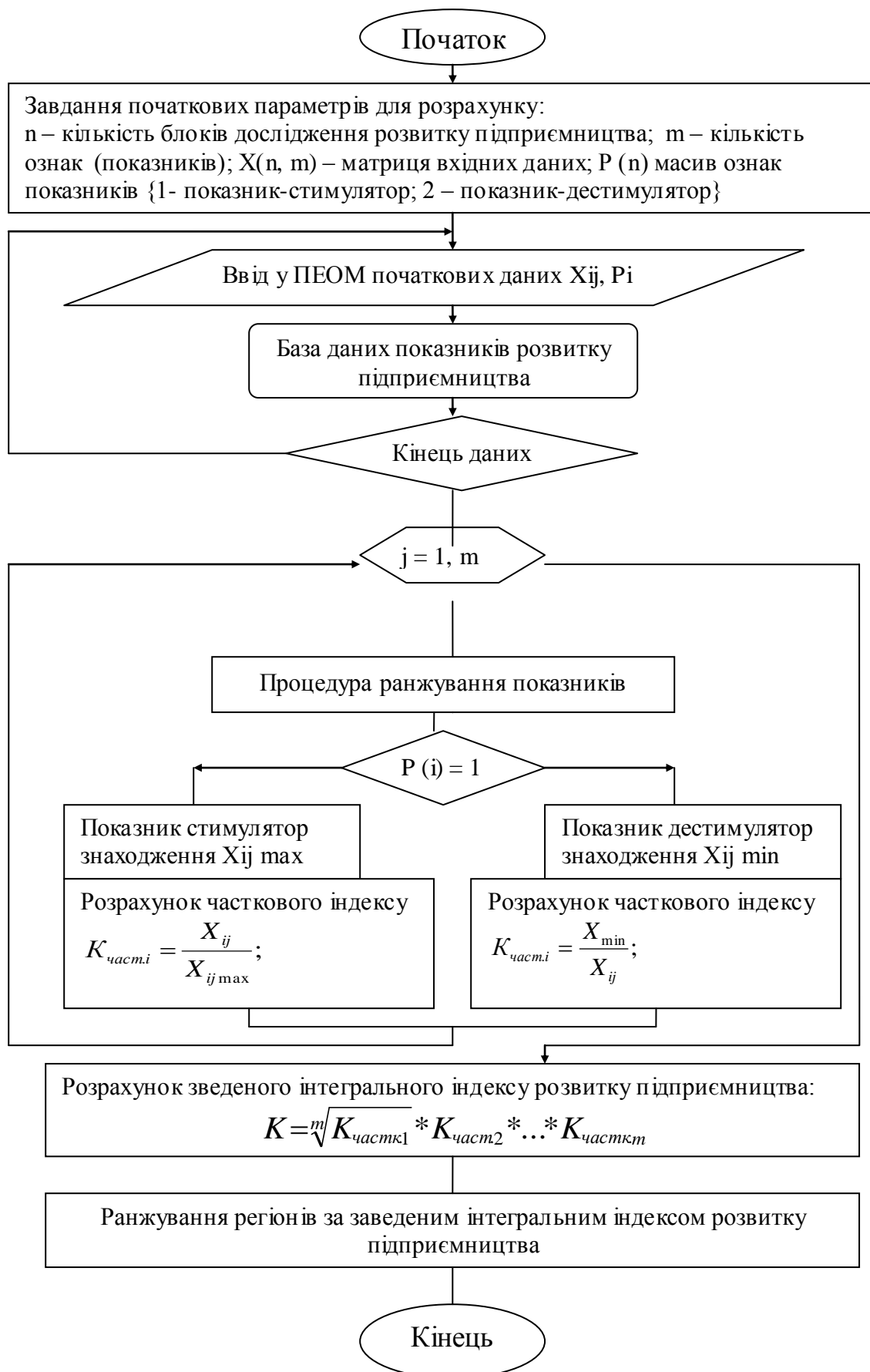

Рис. 2.3.1. Блок-схема алгоритму розрахунку зведеного інтегрального індексу розвитку малого бізнесу та підприємництва [розроблено автором]

одного експерта. Однією з найперспективніших форм проведення експертного оцінювання вважається метод Дельфі або метод «дельфійського оракула» - це набір процедур, виконуваних в певній послідовності з метою формування групової думки про проблему.

Метод експертних оцінок включає три складові:

1. *Інтуїтивно-логічний аналіз* задачі: будується на логічному мисленні і інтуїції експертів, заснований на їх знанні і досвіді. Цим пояснюється високий рівень вимог, що пред'являються до експертів.

2. *Рішення і видача кількісних або якісних оцінок*. Ця процедура є завершальною частиною роботи експерта. Ними формується рішення по даній проблемі і дається оцінка очікуваних результатів.

3. *Обробка результатів рішення*. Одержані від експертів оцінки повинні бути оброблені з метою отримання підсумкової оцінки проблеми. Залежно від поставленої задачі змінюється кількість виконуваних на цьому етапі розрахункових і логічних процедур [228, с. 357].

В умовах недостатньо повної і недостовірної інформації методи експертних оцінок дають цілком прийнятні результати. В даний час, що характеризується прискоренням науково-технічного прогресу, появою нових проблем організаційного, технічного, економічного, соціально-психологічного плану, сфера вживання методу розширяється. Основні етапи процесу експертного оцінювання: формування мети і завдань експертного оцінювання; формування групи управління і оформлення рішення на проведення експертного оцінювання; вибір методу отримання експертної інформації і способів її обробки; підбір експертної групи і формування при необхідності анкет опиту; опит експертів (експертиза); обробка і аналіз результатів експертизи; інтерпретація одержаних результатів; встановлення ступеня досягнення мети експертизи [238, с. 10-14].

Простота у використуванні і очевидна інформативність роблять метод експертних оцінок популярним діагностичним засобом. Проте, як і будь-який інший метод в рамках оцінних процедур, експертна оцінка має ряд специфічних особливостей реалізації і проблем у використанні. Використовуючи даний метод, фахівці, що займаються оцінкою, не завжди враховують чинники, що обмежують його використування. Аналізуючи практичний досвід роботи з методом експертних оцінок, можна наголосити на ряду типових проблем, що виникають при його використуванні [229, с.

203; 237, с. 355]. Раціональне використання інформації, одержуваної від експертів, можливе за умови перетворення її у форму, зручну для подальшого аналізу. Формалізація інформації, одержуваної від експертів, повинна бути направлена на підготовку рішення таких задач, які не можуть бути повною мірою описані математично. Одна з головних труднощів при оцінюванні полягає в тому, що крім явищ, об'єктів, чинників, стан яких може бути виражено кількісно, доводиться оцінювати якісні чинники, рівень яких не можна точно визначити. Частину інформації, невіддатливу кількісному вимірюванню, необхідно представити у вигляді непрямих оцінок. Залежно від того, за якою шкалою здійснюється вимірювання, експертні оцінки містять більший або менший об'єм інформації і володіють різною здібністю до математичної формалізації.

Для формування узагальненої оцінки групи експертів найчастіше за все використовуються середні величини. Наприклад, медіана, за яку приймається така оцінка, по відношенню до якої число великих оцінок дорівнює числу менших.

Може використовуватися також оцінка для групи експертів, розрахована як середнє арифметичне:

$$\bar{X}_g = \frac{\sum X_j}{m} \quad (2.3.6).$$

Іноді вимагається визначити, наскільки той або інший чинник (об'єкт) важливий (істотний) з погляду якого-небудь критерію. В цьому випадку говорять, що потрібно визначити вагу кожного чинника.

Вага і-го об'єкту, підрахована за оцінками всіх експертів (w_i), визначається за формулою:

$$w_i = \frac{\sum w_{ij}}{m} \quad (2.3.7.),$$

де: w_{ij} – вага і-го об'єкту, підрахована за оцінками j-го експерта:

$$w_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sum X_{ij}} \quad (2.3.8.).$$

У разі участі в опитуванні декількох експертів розбіжності в їх оцінках неминучі, проте величина цієї розбіжності має важливе значення. Групова оцінка може вважатися достатньо надійною тільки за умови значимої узгодженості відповідей окремих фахівців.

Для аналізу розкиду і узгодженості оцінок застосовуються статистичні характеристики – показники варіації:

- Варіаційний розмах (R):

$$R = X_{\max} - X_{\min} \quad (2.3.9.).$$

Де: X_{\max} – максимальна оцінка об'єкту;

X_{\min} – мінімальна оцінка об'єкту.

- Середнє квадратичне відхилення:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^m (x_j - \bar{x}_e)^2}{m}} \quad (2.3.10),$$

де: x_j - оцінка, дана j-им експертом;

\bar{x}_e - середнє значення об'єкту;

m - кількість експертів.

Коефіцієнт варіації (V), який звичайно виражається у відсотках:

$$V = \frac{\sigma}{\bar{x}_e} 100. \quad (2.3.11).$$

Враховуючи можливості використання, переваги і недоліки методу експертних оцінок, на погляд автора, для отримання додаткової інформації про сучасний стан, проблеми, фактори і перспективи розвитку підприємництва в Україні, доцільно використовувати анкетне опитування з оцінкою об'єктів, що досліджуються, за номінальною, порядковою або інтервальною шкалами. При цьому в якості експертів в даному дослідженні вирішено залучити дійсних практичних фахівців - керівників підприємств малого бізнесу міст Одеса, Іллічівськ, Білгород-Дністровський, Теплодар, Южний та декількох районів Одеської області (Овідіопільського, Біляївського, Комінтернівського), підприємства яких функціонують не менше чотирьох років. На нашу думку, саме вони у змозі найбільш об'єктивно оцінити стан і невирішені проблеми, які стримують розвиток підприємницької сфери діяльності на регіональному рівні.

Відповідно до мети і завдань дослідження автором розроблена і запропонована анкета опитування керівників малих підприємств щодо проблем розвитку і функціонування об'єктів малого бізнесу (додаток В).

Формуляр даної анкети містить сім блоків загальною кількістю 43 питання, які об'єднані за тематикою або проблемами:

- Перший блок питань - *Загальні відомості про підприємство*:

1.1. Фактичне місце знаходження підприємства.

1.2. Рік створення підприємства.

- 1.3. Основні види економічної діяльності підприємства.
- 1.4. Форма власності підприємства.
- 1.5. Як було створено підприємство.
- 1.6. Кількість власників підприємства.
- 1.7. Загальна чисельність зайнятих за всіма видами угод.
- 1.8. Кількість зайнятих на постійній основі.
- 1.9. При створенні бізнесу «з нуля» вкажіть джерело основних засобів.
- 1.10. Стан основних проблем на етапі формування підприємства.

- Другий блок питань - *Загальний стан та основні проблеми розвитку бізнесу:*

- 2.1. Фінансово-економічний стан підприємства.
- 2.2. Прибутковість підприємства.
- 2.3. Стан ресурсів, які забезпечують поточну фінансово-господарську діяльність підприємства.
- 2.4. Географія господарських зв'язків підприємства.
- 2.5. Основна мета на найближчий період.
- 2.6. Стан факторів, що впливають на роботу підприємства.
- 2.7. Пріоритетність використання засобів вирішення основних проблем.
- 2.8. Рівень важливості кожного типу зв'язків для розвитку підприємства.

- Третій блок питань - *Потреба в освіті:*

- 3.1. Необхідність освіти по окремим напрямкам.
- 3.2. Яка форма навчання більш ефективна.
- 3.3. Вплив кожного фактора на розповсюдження навчання серед малих підприємств.

- Четвертий блок питань - *Фінансова політика підприємства:*

- 4.1. Основні джерела фінансування діяльності підприємства.
- 4.2. Основні напрямки інвестування коштів на підприємстві.
- 4.3. Необхідність інвестицій для розвитку підприємства.
- 4.4. Пріоритети розподілу прибутку по кожному напрямку.
- 4.5. Необхідність у залучених коштах зовнішнього фінансування.
- 4.6. Можливість залучення коштів зовнішнього фінансування.
- 4.7. Потенційні джерела залучення фінансових коштів.
- 4.8. Ступінь впливу окремих проблем на залучення фінансових «недержавних» коштів.

- П'ятий блок питань – *Нормативно-правове регулювання:*

- 5.1. Рівень законодавства (наявність необхідних законодавчих актів та їх якість) за позиціями, що пов'язані з діяльністю підприємства.
- 5.2. Сфери найчастішого виникнення конфліктних ситуацій.
- 5.3. Методи, які використовуєте при вирішенні конфліктних ситуацій.
- 5.4. Участь у формуванні нормативної бази на регіональному чи державному рівні.

- Шостий блок питань – *Проблеми оподаткування суб'єктів малого підприємництва:*

- 6.1. Ступінь задоволення станом елементів податкової системи.
- 6.2. Шляхи забезпечення стабільності законів з оподаткування.
- 6.3. Оцінка впливу на бізнес окремих видів податків.

- Сьомий блок питань – *Стан підтримки малого підприємництва:*

- 7.1. Оцінка стану різних видів підтримки малого підприємництва.
- 7.2. Оцінка стану (повноти та якості) інформації про структури підтримки, що надають послуги суб'єктам малого підприємництва.
- 7.3. Види послуг, якими найчастіше користуєтесь.
- 7.4. Ефективність отриманих послуг.

Оскільки питання в анкеті стосувались, у більшості, якісних показників (проблем розвитку підприємництва, факторів розвитку тощо), для відповідей на питання передбачені можливі варіанти відповідей або наведені бальні шкали оцінювання окремих ознак і позицій. Така форма проведення опитування керівників малих підприємств надає можливість ранжирування відповідей або безпосередньо за ранговою шкалою, або на підставі питомої ваги відповідей по окремих позиціях.

У такому випадку, автор вважає, що для визначення взаємозв'язку між ознаками, ступеню узгодженості відповідей підприємців за окремими проблемами, найбільш доцільно використовувати **метод рангової кореляції**.

Слід відмітити, що метод рангової кореляції, враховуючи свою специфіку, досить рідко і обмежено використовується при дослідженні соціально-економічних процесів і явищ. Частіше використовують методи кореляційно-регресійного аналізу, дисперсійного аналізу тощо.

В даному дослідженні вперше запропоновано і обґрунтовано використання **методу рангової кореляції** для дослідження процесів розвитку малого підприємництва.

До коефіцієнтів рангової кореляції, що застосовуються в статистичній практиці і які, на наш погляд, доцільно використовувати для оцінки взаємозв'язку між ознаками, а також ступеню узгодженості відповідей підприємців за окремими проблемами розвитку малого бізнесу, відносяться коефіцієнти Спірмена (ρ), Кендала (τ) і коефіцієнт множинної рангової кореляції, який також називають коефіцієнтом конкордації (W) [230, с. 152; 239, с. 297; 240-242].

При використуванні коефіцієнтів рангової кореляції умовно оцінюють тісноту зв'язку між ознаками, рахуючи значення коефіцієнтів 0,3 і менш, показниками слабкої тісноти зв'язку; значення більше 0,5, але менше 0,7 - показниками помірної тісноти зв'язку, а значення 0,7 і більш - показниками високої тісноти зв'язку.

Коефіцієнти рангової кореляції можливо застосовувати за наявності невеликої кількості наглядів. Даний метод може бути використано не тільки для кількісно вимірюваних даних, але також і у випадках, коли реєстровані значення визначаються описовими ознаками різної інтенсивності.

Метод рангової кореляції дозволяє визначити силу і напрям кореляційного зв'язку між двома ознаками або двома ієрархіями ознак. Для підрахунку рангової кореляції необхідно мати у своєму розпорядженні два ряди значень, які можуть бути ранжировані. Такими рядами можуть бути:

- дві ознаки, вимірювані в одній і тій же групі змінних;
- дві індивідуальні ієрархії ознак, виявлені у двох об'єктів по одному і тому ж набору ознак (скажімо, по відповідях на пункти анкети або тесту);
- дві групові ієрархії ознак (наприклад, відповідність яких-небудь виборів, зроблених в одній групі виборам іншої групи);
- індивідуальна і групова ієрархії ознак (наприклад, зіставлення індивідуальної ієрархії професійних якостей працівника усередненій думці колективу на ці ж професійні якості) [243].

Алгоритм розрахунку коефіцієнта рангової кореляції Спірмена містить наступні ітерації:

1. Визначити, які дві ознаки або дві ієрархії ознак беруть участь в зіставленні як змінні А і В.

2. Проранжирувати значення змінної А, нараховуючи ранг 1 найменшому значенню, відповідно до правил ранжирування. Занести ранги в другий стовпець таблиці по порядку номерів ознак. (У

першому до того моменту вже знаходяться номери або найменування досліджуваних ознак). Ранги, що привласнені елементам сукупності за ознакою А, позначаються відповідно R_a .

3. Проранжирувати значення змінної В і занести в третій стовпець таблиці по порядку номерів. Ранги, що привласнені елементам сукупності за ознакою В, позначаються відповідно R_b .

4. Розрахувати різниці d між рангами А і В по кожному рядку таблиці і результати занести в четвертий стовпець таблиці.

5. Визначити квадрат кожної різниці із стовпця 4 і результати занести у стовпець 5.

6. Підрахувати суму квадратів із стовпця 5.

7. За наявності однакових рангів, розрахувати поправки:

$$T_a = \frac{\sum (t_a^3 - t_a)}{12} \quad (2.3.12.) \quad \text{і} \quad T_b = \frac{\sum (t_b^3 - t_b)}{12}, \quad (2.3.13.),$$

де: t_a - кількість зв'язаних (однакових) рангів у розподілі А;

t_b - кількість зв'язаних (однакових) рангів у розподілі В.

8. Розрахувати коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (ρ) за відсутності однакових рангів за формулою 2.3.13; - за наявності однакових рангів за формулою 2.3.14:

$$\rho = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n(n^2 - 1)} \quad (2.3.14.);$$

$$\rho = 1 - \frac{6(\sum d^2 + T_a + T_b)}{n(n^2 - 1)} \quad (2.3.15.).$$

Де: $\sum d^2$ –сума квадратів різниць між рангами;

T_a и T_b – поправки на однакові ранги;

n – кількість ознак, які брали участь у ранжируванні.

9. Визначити за даними спеціальної таблиці критичне значення ρ для даної кількості ознак n . Якщо розрахований коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (ρ) перевищує критичне значення або, принаймні, рівний йому, – кореляція достовірно відрізняється від нуля [243].

Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена має такі властивості: у разі повної прямої залежності між ознаками А і В коефіцієнт дорівнює 1, у разі повної оберненої залежності він дорівнює – 1. У

випадку відсутності повної прямої або зворотної залежності значення коефіцієнта міститься в межах між -1 і 1 , причому, чим ближче до нуля абсолютна величина коефіцієнта, тим залежність між ознаками менша.

Інший коефіцієнт рангової кореляції, що одержав популярність після робіт М. Кендала, як міра схожості між двома ранжированими змінними, використовує мінімальне число перестановок, яке треба здійснити між сусідніми об'єктами, щоб одне впорядкування об'єктів перетворити на інше.

Коефіцієнт рангової кореляції Кендала (τ), також оцінює зв'язок між двома якісними ознаками, які можна упорядковувати, але його побудова заснована на іншому підході до порівняння рангів двох ознак. На практиці застосовуються дві формули розрахунку коефіцієнта рангової кореляції Кендала [239, с. 301]:

$$\tau = \frac{4 \sum R_i}{n(n-1)} - 1 \quad (2.3.16),$$

$$\tau = \frac{2S}{n(n-1)} - 1 \quad (2.3.17.),$$

де: $S = \sum R_i - \sum R'_i$.

Обидві формули дають близькі за значенням результати.

Якщо досліджувані розподіли містять багато зв'язаних рангів, то, як і при розрахунку рангового коефіцієнта Спірмена, цей факт варто враховувати, визначити поправки T_a і T_b і тоді коефіцієнт рангової кореляції Кендала буде розраховуватись за формулою:

$$\tau = \frac{S}{\sqrt{[0,5n(n-1) - T_a][0,5n(n-1) - T_b]}} \quad (2.3.18);$$

$$T_a = 0,5 \sum a(a-1) \quad (2.3.18.); \quad T_b = 0,5 \sum b(b-1) \quad (2.3.19.).$$

Де: a, b - число зв'язаних (однакових) рангів у групах змінних A і B .

Алгоритм розрахунку коефіцієнта рангової кореляції Кендала містить наступні етапи:

1. Проранжировати значення змінних A і B і занести у відповідні стовпці R_a і R_b таблиці по порядку номерів.

2. У кожен клітинку стовпця R_i занести числа, що показують число рангів R_b , розташованих нижче даного рядка, але величина яких перевищує ранг R_b , що знаходиться в даному рядку.

3. У кожен клітинку стовпця R'_i занести числа, що показують кількість рангів R_b , які розміщені нижче даного рядка і величина котрих менше рангу R_b , що знаходиться в даному рядку.

4. Підрахувати підсумки стовпців R_i і R'_i та зробити підстановку у відповідні формули.

Коефіцієнт рангової кореляції Кендала приймає значення від -1 до 1 . Значення 1 свідчить про наявність функціональної прямої залежності, -1 – про функціональну зворотну залежність, 0 – про відсутність залежності між ознаками.

Для перевірки істотності зв'язку між ознаками необхідно фактичне значення коефіцієнта рангової кореляції Кендала (τ) порівняти з його критичним значенням, величина якого знаходиться за формулою: [239, с. 301]:

$$T_{кр} = z_{кр} \sqrt{\frac{2(2n+5)}{9n(n-1)}}, \quad (2.3.19),$$

де: $z_{кр}$ - критична точка, яку знаходять з таблиці функції Лапласа по рівності $\Phi(z_{кр}) = (1 - \alpha) / 2$.

Для значимості $\alpha = 0,05$ значення $\Phi(z_{кр}) = (1 - 0,05) / 2 = 0,475$.

Якщо фактичне значення коефіцієнта рангової кореляції Кендала (τ) більше критичного, можливо зробити висновок про істотність зв'язку між ознаками.

Коефіцієнти рангової кореляції Спірмена і Кендалла, близькі один до одного за формою розрахунків. Їх значення перераховуються один в один, але коефіцієнт Кендалла дає більш обережну і, мабуть, більш об'єктивну оцінку ступеня зв'язку двох ознак, ніж коефіцієнт Спірмена. Слід зауважити, що він майже завжди є меншим за коефіцієнт Спірмена і, можливо, є найреальнішим.

Найбільш цікавим практичним використанням рангової кореляції є питання про розгляд кореляційного зв'язку декількох ранжированих рядів, яке вирішується при використанні коефіцієнта множинної рангової кореляції (коефіцієнта конкордації) W , який оцінює ступінь згоди думок дослідників про ранжировання

чинників за даною ознакою. Він змінюється в межах від 0 до 1. Прагнення коефіцієнта конкордації W до 1 вказує на підвищення ступеню узгодженості дослідників щодо ранжирування даних чинників за даною ознакою.

При обчисленні коефіцієнта конкордації W щодо розташування чинників за будь-якою ознакою, не виключена можливість ранжувати самих дослідників за їх компетентністю у даній області. Критерієм такого ранжирування може бути, наприклад, кваліфікація, стаж і досвід роботи, освіта. Крім того, таке ранжирування може бути одержано з об'єктивних відомостей.

Маючи порівняльну характеристику (ранжирування) дослідників при обробці їх думок, можна ввести вагу (внесок) кожного дослідника в сумарне ранжирування чинників, що досліджуються. Проте до такого способу потрібно підходити достатньо обережно, щоб уникнути невинновданого збільшення суб'єктивності в обробці даних [228, с. 122].

Коефіцієнт множинної рангової кореляції (коефіцієнт конкордації) обчислюється за формулою:

$$W = \frac{12 \sum (R_m - \bar{R}_m)^2}{m^2 n (n^2 - 1)} \quad (2.3.20.),$$

де: m – кількість змінних;

n - кількість об'єктів;

R_m - сума значень рангів за всіма змінними в рядку;

$\bar{R}_m = \sum R_m / n$ - середнє арифметичне значення рангів.

За умови наявності зв'язаних рангів з урахуванням поправки формула коефіцієнту конкордації має вигляд:

$$W = \frac{12 \sum (R_m - \bar{R}_m)^2}{m^2 n (n^2 - 1) - m \sum_{j=1}^m T_j} \quad (2.3.21.),$$

де: $T_j = \frac{\sum (t_j^3 - t_j)}{12}$ – поправка на зв'язані ранги.

Значення W укладаються в інтервалі $[0, 1]$. Рівність W нулю означає повну неузгодженість m ранжированих змінних; якщо ж $W=1$, то всі m змінних, що ранжируються, співпадають.

Значимість зв'язку між ознаками перевіряється за критерієм χ^2 , який для коефіцієнта множинної рангової кореляції розраховується за формулами:

$$\chi^2 = \frac{12 \sum (R_m - \overline{R_m})^2}{mn(n+1)} \quad (2.3.22.) \quad \text{або} \quad \chi^2 = m(n-1)W \quad (2.3.23.).$$

Фактичне значення критерію χ^2 співставляється з критичним значенням χ^2 для $\alpha = 0,05$ і числа ступенів свободи $m = n - 1$. Якщо фактичне значення критерію χ^2 перевищує критичне, підтверджується наявність значимого зв'язку між ознаками.

Коефіцієнти рангової кореляції можуть використовуватися не тільки для аналізу взаємозв'язку двох рангових ознак, але і при визначенні сили зв'язку між ранговим і кількісним ознаками. В цьому випадку значення кількісної ознаки упорядковуються і їм приписуються відповідні ранги.

Існує ряд ситуацій, коли обчислення коефіцієнтів рангової кореляції доцільне і при визначенні сили зв'язку двох кількісних ознак. Так, при істотному відхиленні розподілу одного із них (або обох) від нормального розподілу, визначення рівня значущості вибіркового коефіцієнта кореляції r стає некоректним, тоді як рангові коефіцієнти ρ і τ не зв'язані з такими обмеженнями при визначенні рівня значущості.

Інша ситуація такого роду виникає, коли зв'язок двох кількісних ознак має нелінійний, але монотонний характер. Якщо кількість об'єктів у вибірці невелика або якщо для дослідника суттєвим є знак зв'язку, то використання кореляційного відношення η може виявитися тут неадекватним. Обчислення ж коефіцієнтів рангової кореляції дозволяє обійти вказані труднощі. Тому, на наш погляд, для визначення взаємозв'язку між ознаками, ступеню узгодженості відповідей керівників підприємств малого бізнесу по окремим проблемам розвитку підприємництва, що отримані шляхом анкетного опитування, найбільш доцільним є використання методу рангової кореляції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кредісов В.А. Підприємництво – вирішальний фактор розвитку країн з перехідною економікою / Кредісов В.А. – Київ: Знання України, 2003. – 327с.
2. Walton G.M., Wykoff F.C. Understanding Economics Today. – Boston: Irwin, 1994. – 110 p.
3. Агапов И.И. История экономической мысли. Курс лекций. / Агапов И.И. – Москва: Ассоциация авторов и издателей «Тандем». Издательство ЭКМОС, 1998. – 248 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А.Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 510 с.
5. Рикардо Д. Начало политической экономии и податного обложения. – Москва: «Наука», 1955. – 308 с.
6. Черников Г.П. Предприниматель – кто он? / Черников Г.П. – Москва: Прогресс, 1992. – 125 с.
7. Сей Ж.-Б. Трактат политической экономии / Сей Ж.-Б. — Москва: «Наука», 1986. – 213 с.
8. Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3-х т. / А. Маршалл – Москва: Прогресс, 1993. – Т.2. – 310с.
9. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Шумпетер Й; пер. с англ. С.Е. Кузнецова. – Москва: Прогресс, 1982. – 499 с.
10. Mises L., von. Profit and Loss. - South Holland (ILL), 1951. – 216 p.
11. Hayek F.A. New studies in philosophy, economics and the history of ideas. – L.,1978. – 180 p.
12. Kirzner I.M. Perception, opportunity and profit. Studies in the theory of entrepreneursp. – Chicago, 1979. – 115 p.
13. Luther Gutick Managment is a Science // Academy of managment Journal. – Vol. 8. – 1985. – P. 7-13.

14. Кларк Дж.Б. Распределение богатства / Кларк Дж. Б. – Москва, 1934. – 240 с.
15. Perroux F. La panses a economique der Josople Shumpeter. – P., 1965. – 105 p.
16. Shumpeter J.A. The Creative Response in Economic History // Journal of Economic History. – 1947. - № 7. – P. 145-155.
17. Shumpeter J.A. Capitalism, Socialism and Democracy. – Third Edition. – N. Y., 1962. - 300 p.
18. Knight F.H. Risk, uncertainty and profit. – N.Y., 1921. – 430 p.
19. Предпринимательство в конце XX века / Общ ред. А. А. Дынкина, А. Р. Стерлинг, И. В. Тулина и др. – М.: Наука, 1992. – 313 с.
20. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль./ Хайт Ф.Х. – Москва: Дело, 2003. – 352 с.
21. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / Блауг М. Пер. с англ.; 4-е изд. — Москва: Дело ЛТД, 1994. – 720 с.
22. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж. М. – Москва, 1978. – 262 с.
23. Друкер П.Ф. Бизнес и инновации / Друкер П.Ф. – Москва: Williams, 2007. – 432 с.
24. Друкер П.Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. / Друкер П. Ф.; пер. с англ. И. А. Ушакова – Москва: 1992. – 352 с.
25. Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономика: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. 11-го изд. – Т. 2. / Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. – М.: республика, 1992. – 940 с.
26. Бабич Д.В. Науково правові основи формування малого бізнесу в Україні. / Бабич Л.М. // Актуальні проблеми економіки. – 2002. - № 8. – С. 11- 28.
27. Бабич Д.В. Государственное регулирование предпринимательской деятельности / Бабич Д.В. – Харьков, 1996. – 254с.

28. Бобров В.Я. Основи ринкової економіки і підприємництво / Бобров В.Я. – Київ: Вища школа, 2003. – 719 с.
29. Бутенко А.І. Управління підприємництвом: критерії ефективності / Бутенко А.І., Сараєва І.М. // Ін-т проблем ринку й економіко-екологічних досліджень НАН України. – Одеса: Фенікс, 2004. – 364 с.
30. Бутенко А.И. Приоритеты развития предпринимательского сектора национальной экономики / Бутенко А.И., Мирошников А. С. – Одесса: Феникс, 2003. – 258 с.
31. Бутенко А.І. Концепція стратегії розвитку підприємництва в інформаційному секторі економіки / Бутенко А.І., Сараєва І.М. – Одеса: Фенікс, 2005. – 96 с.
32. Варналій З.С. Державна регуляторна політика у сфері малого підприємництва / Варналій З.С., Кузнєцова І. С. – Київ: Знання-Прес, 2002. – 298 с.
33. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / Варналій З.С. – Київ: Знання, 2008. – 302 с.
34. Варналій З.С. Основи підприємництва / Варналій З.С. – Київ: Знання-Прес, 2006. – 350 с.
35. Варналій З.С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти) / Варналій З.С. – Київ: Ін-т приват. права і підприємництва АПрН Укр., 1998. – 56 с.
36. Верховода Л. Підприємництво. Нові форми господарювання / Верховода Л. // Економіка України. – 1992. - № 10. – С. 64-68.
37. Воротіна Л.І. Державна підтримка малого бізнесу в системі трансформації економіки України / Воротіна Л.І. // Економічні реформи сьогодні. – 2000. - № 28. – С. 31-34.
38. Воротіна Л.І. Малий бізнес та підприємництво / Воротіна Л.І. – Київ: Знання прес, 2001. – 310 с.
39. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання: [навчальний посібник] / Воротіна Л.І., Воротін В. Є., Мартинюк Л.А., Черняк

Т.В.; за ред. проф. Л.І. Воротиної. – Київ: Видавництво Європейського університету, 2002. – 307 с.

40. Виноградська А.М. Комерційне підприємництво: сучасний стан, стратегія розвитку / Виноградська А. М. – Київ: Знання, 2004. – 198 с.

41. Виноградська А.М. Основи підприємництва / Виноградська А. М. – Київ: Кондор, 2005. – 544 с.

42. Герасимчук В.І. Малий та середній бізнес як сфера зайнятості: методологія, аналіз / Герасимчук В.І. – Київ: Знання, 2000. – 378 с.

43. Гордієнко О. Малі підприємства: проблеми правового статусу і проблеми його удосконалення / Гордієнко О. // Економіка. Фінанси. Право., 2002 - № 6 – С. 8-11.

44. Дмитрієв І. А. Соціально-економічні аспекти підприємницької діяльності / Дмитрієв І. А. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2007. – 200 с.

45. Долішний М.І. Підприємництво в Україні: проблеми становлення і перспективи розвитку // Долішний М.І., Козоріс М.А., Мікловда В.П., Даниленко А.С. – Ужгород: Карпати, 1997. – 363 с.

46. Збарський В.К. Основи підприємництва та бізнесу / Збарський В.К. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 464 с.

47. Казаченко С.В. Діагностика та оцінка кризового стану суб'єктів підприємницької діяльності / Казаченко С.В. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2005. – 264 с.

48. Кредісов В. А. Підприємництво в Україні: суть, типи та умови формування / Кредісов В.А. – Київ: Знання України, 2003. – 68 с.

49. Кубай Н.Є. Становлення і розвиток приватного підприємництва в перехідній економіці (на прикладі малих підприємств України): Дис.. к.е.н.: 08.01.02 / Львівський державний ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1999.

50. Мале підприємство в Україні: процес розвитку / За ред. Д. Ляпіна – Київ: Ін-т конкурент. суспільства, 2001. – 255 с.

51. Мазур О.Є. Механізм підтримки і стимулювання розвитку малого підприємництва: варіант для України / Мазур О.Є. // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С. 25-30.
52. Основи економічної теорії: Навч. посіб. – Ч. 3: Підприємництво в ринковій економіці / За ред. Ю.В. Ніколенка. – К.: НМК ВО, 1992. – 350 с.
53. Регіональні механізми розвитку і підтримки малого підприємництва // В.П. Мікловда, В.І. Варцаба, М.М. Пітюлич, О.Я. Сідун – Ужгород: Карпати, 2005. – 150 с.
54. Мочерний С.В. Основи підприємницької діяльності / Мочерний С.В., Устенко О.А. – Київ: Видавничий центр «Академія». – 2005. – 279 с.
55. Притула О.В. Мотиваційні механізми та їх використання у сфері підприємництва / Притула О.В. – Київ: Знання, 2003. – 235 с.
56. Реверчук С.К. Сімейні господарства України: принципи, механізми, перспективи / Реверчук С.К. – Київ: Атіка, 2002. – 176 с.
57. Реверчук С.К. Мале підприємництво в перехідній економіці України (макро- і мікроаспекти): Дис.. д.е.н.: 08.01.02 / Львівський державний ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1996.
58. Садеков А.А. Предпринимательство и устойчивое развитие / Садеков А.А. // Донецкий государственный университет экономики и торговли им. М. Туган-Барановского. – Донецк, 2002. – 449 с.
59. Сараева И.Н. Институциональные проблемы предпринимательского сектора экономики: системно-методологический подход / Сараева И.Н. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2002. – 130 с.
60. Уманець Т.В. Регіональний економічний розвиток України: теоретичні основи управління, інтегральна оцінка, діагностика: Монографія / Уманець Т.В. – Одеса: «ВІК», 2007. – 340 с.
61. Уманець Т.В. Комплексна оцінка малого бізнесу та підприємництва на регіональному рівні / Уманець Т.В. // Вісник соціально-економічних досліджень. Вип. 19 – Одеса: ОДЕУ, 2005. – С. 154-159.

62. Шегда А.В. Основы економічної теорії. Підприємництво, маркетинг, менеджмент. Відтворення в національному та світовому господарстві. [підручник] / Шегда А.В., Ніколенко Ю.В., Діденко М.М. – у 2-х книгах. Кн.2. – Київ: Либідь, 1998. – 272 с.
63. Шлафман Н.Л. Проблемы развития предпринимательства в промышленности в период перехода Украины к рыночным отношениям: Дис. кан. эконом. наук 08.07.01/НАН Украины. – Одесса, 1995. – 126 с.
64. Алейников А.Н. Предпринимательская деятельность: учебно-практическое пособие / Алейников А.Н. – Москва: Новое знание, 2003. – 304с.
65. Александров Д. Н. Основы предпринимательства / Александров Д. Н. – Москва: Флинта, 2004. – 520 с.
66. Афанасьев В. Малое предпринимательство в решении проблемы занятости / Афанасьев В., Крылова Е. // Российский экономический журнал. – 1996. - № 10. – С.41.
67. Бусыгин А.В. Предпринимательство [учебник] / Бусыгин А. В. – Москва: дело, 2003. – 614 с.
68. Блинов А.О. Малое предпринимательство: теория и практика [учебник] / Блинов А. О., Шапник И.Н. – Москва: ИД «Дашков и К», 2003. – 356 с.
69. Курс предпринимательства. Под ред. проф. В.Я.Горфинкеля, проф. В.А. Швандера. – Москва: ЮНИТИ, 1997. – 628 с.
70. Малые предприятия: организация, экономика, учет, налоги / Под ред. проф. В. Я. Горфинкеля, проф. В. А. Швандера: Учебное пособие для вузов. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 357 с.
71. Лапуста М. Г. Предпринимательство. [учебник] / Лапуста М. Г., Поршнев А. Г., Старостин Ю. Л., Скамай Л. Г.; под ред. М. Г. Лапуста – Москва: ИНФРА-М, 2001. – 448 с.
72. Орлов А. Перспективы развития малого предпринимательства в России / Орлов А. // Вопросы экономики. - 2002. - №. 7. - С. 119-126.

73. Орлов А. Предпринимательство в России / Орлов А. // Вопросы экономики. - 1999.-№ 12.-С. 79-90.
74. Савченко В.Е. Феномен предпринимательства / Савченко В.Е. // Российский экономический журнал. – 1995. - №10. – С. 56-65.
75. Рубе В. А. Малый бизнес: история, теория, практика / Рубе В.А. – Москва: ТЕИС, 2000. – 231с.
76. Рубе В. А. Институциональные аспекты организации малого бизнеса в развитых странах и в России / Рубе В.А. – Москва: ИНФРА, 2004. – 79 с.
77. Шулус А. Становление системы поддержки малого предпринимательства в России / Шулус А. // Российский экономический журнал. – 1997. – № 7. С. 95-97.
78. Шулус А. Франчайзинговые формы предпринимательства (объективные основы, противоречия, принципы государственной поддержки) / Шулус А, Быченко Н. // Российский экономический журнал. – 1998. - № 1. –С. 44-47.
79. Шулус А. А. Субъект малого предпринимательства и система его государственной поддержки / Шулус А.А. // Российский экономический журнал. – 1996. — №5. – С. 76-78.
80. Половинкин П.Д., Савченко В.Е. Проблема определения экономической сущности и содержания предпринимательства / Половинкин П.Д., Савченко В.Е. // Вестник Московского университета. Сер. 6, Экономика. – 1996. - № 2. – С. 3-15.
81. Закон України «Про підприємництво» від 23.02.2006 р. № 3502-IV зі змінами та доповненнями // www.rada.gov.ua
82. Діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності: Статистичний збірник, 2008 / За ред. І.М. Жук. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 340 с.
83. Катарбинский Т. Трактат о хорошей работе / Катарбинский Т. – Москва: «Наука», 1975. – 216 с.

84. Галнин В.В. Основы предпринимательской деятельности / Галнин В.В. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 288 с.
85. Губарев В.Г. Основы экономики и предпринимательства / Губарев В.Г. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 288 с.
86. Сьомкіна Т.В. Формування суб'єкта підприємницької діяльності / Сьомкіна Т.В. / Відп. ред. Безчасний Л.К. – Київ: Інститут економіки, 2001. – 332 с.
87. Європейська хартія для малих підприємств [Електронний ресурс] // http://dkrp-kyivobl.gov.ua/Next_1/lawdocs/Eu-Charter.htm.
88. Монбриаль Т. Действие и система мира./ Монбриаль Т. Пер. с франц. – Москва: Московский государственный институт международных отношений (Университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭИ), 2005. – 488 с.
89. Системы поддержки и развития малого бизнеса за рубежом // Под общ. ред. А.В. Рунова, - М.: Федеральный фонд поддержки малого предпринимательства. – «Уникум-Пресс», 2003. – 298 с.
90. Юсупова Н. Поддержка малого предпринимательства в США // Мировая экономика и международные отношения. - 2001. — № 5. - С. 87-89.
91. Панченко Є.Г. Малий бізнес у США, Канаді та країнах Західної Європи / Панченко Є.Г., Гаврилюк О.В., Арагау Б.С. – Київ: Ін-т світової економіки та міжнародних відносин НАН України, 2003. – 50 с.
92. Лебедева И.П. Малый бизнес в Японии / Лебедева И.П. – Москва: Восток-Запад, 2004. – 176 с.
93. Тепман Л.Н. Малый бизнес: опыт зарубежных стран / Тепман Л.Н. // Под ред. проф. В.А. Швандара – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 287 с.
94. Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» зі змінами та доповненнями від 18.09.2008р № 523-VI // www.rada.gov.ua
95. Савка Н.В. Макроекономічні проблеми розвитку підприємництва у перехідній економіці України: Дис. к.е.н.: 08.01.02 / Львівський державний ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1997.

96. Браян Татт. Регіональний економічний розвиток / Браян Татт, Пат Грей, О.П. Крайник / за ред. О.П. Крайник. – Л.: Ліга-Прес, 2003. – 280 с.
97. Парсяк В.Н. Малий бізнес: сутність, стан, засоби підтримки стабільності / Парсяк В.Н., Журавкова М.Б. – Київ: Либідь, 2001. – 125 с.
98. Дмитриченко Л.И. Малый бизнес в системе предпринимательства // Дмитриченко Л.И., Химченко А.Н. – Донецк: Каштан, 2005. – 180 с.
99. Діденко М.М. Підприємництво в Україні / Діденко М.М. – Київ: УкрІНТЕІ, 1995. – 90 с.
100. Закон України «Про підприємництво» № 698-ХІІ від 7 лютого 1991р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua
101. Постанова Верховної Ради України „Про порядок введення в дію Закону України „Про підприємництво» від 26 лютого 1991р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.
102. Закон України «Про підприємства в Україні» № 887-ХІІ від 27 березня 1991 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.
103. Постанова Кабінету Міністрів України „Утворення Державного комітету України із сприяння малим підприємствам і підприємництву” №12 від 24 травня 1991 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.
104. Постанова Кабінету Міністрів України „Програма державної підтримки підприємництва в Україні” № 201 від 17 березня 1993 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.
105. Доповідь Президента України Верховній Раді України „Про основні засади економічної та соціальної політики” Верховній Раді України 11 жовтня 1994 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.
106. Указ Президента України „Про реформування системи державної підтримки підприємництва” № 226/65 від 15 березня 1995 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.
107. Щорічна Доповідь Президента України „Головні завдання державної політики щодо розвитку приватного сектору та підприємництва, насамперед

малого та середнього підприємництва” Верховній Раді України 4 квітня 1995 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

108. Нарада в Адміністрації Президента України „Питання розвитку в Україні малого підприємництва” за участю Президента України 1 грудня 1995 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

109. Постанова Кабінету Міністрів України „Концепція державної політики розвитку малого підприємництва” № 404 від 3 квітня 1996 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

110. Конституція України, ст. 42 „Конституційне закріплення свободи підприємницької діяльності” [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

111. Закон України «Про ратифікацію Угоди про підтримку і розвиток малого підприємництва в державах – учасниках СНД» № 997-747 від 17 січня 1997 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

112. Постанова Кабінету Міністрів України „Програма розвитку малого підприємництва в Україні на 1997-1998 роки” № 86 від 29 січня 1997р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

113. Закон України «Про підприємництво України» № 698 – XII від 7 лютого 1997 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

114. Указ Президента України „Про утворення Державного комітету України з питань розвитку підприємництва” № 737/97 від 29 липня 1997 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

115. Угода про підтримку і розвиток малого підприємництва в державах – учасниках СНД // www.rada.gov.ua.

116. Указ Президента України «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності» № 79/98 від 3 лютого 1998 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

117. Указ Президента України „Про державну підтримку малого підприємництва” № 456/98 від 12 травня 1998 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

118. Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» № 727/98 від 3 липня 1998 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

119. Указ Президента України „Про деякі заходи з перегулювання підприємницької діяльності” № 817/98 від 23 липня 1998 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

120. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про зміни у діючій системі статистичного обліку і порядку подання статистичної звітності суб'єктами підприємницької діяльності» № 760-р. від 21 вересня 1998 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

121. Постанова Кабінету Міністрів України „Про порядок координації проведення планових виїзних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності контролюючими органами” № 1222 від 29 січня 1999р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

122. Указ Президента України „Про запровадження Дозвільної системи у сфері підприємницької діяльності” № 539/99 від 20 липня 1999р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

123. Указ Президента України „Про внесення змін до Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» № 746/99 від 28 липня 1999р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

124. Закон України „Про ліцензування певних видів господарської діяльності” № 1775-III від 1 червня 2000 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

125. Указ Президента України «Про сприяння підготовці управлінських кадрів для сфери підприємництва» № 849/2000 від 3 липня 2000 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

126. Указ Президента України «Про заходи забезпечення підтримки та подальшого розвитку підприємницької діяльності» № 906 від 15 липня 2000р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

127. Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» № 2063- III від 19 жовтня 2000 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

128. Закон України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» № 2157-III від 21 грудня 2000 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

129. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2003 рік» № 654-р від 16 жовтня 2002 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

130. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» № 775-IV від 15 травня 2003 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

131. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2004 рік» № 809-р від 26 грудня 2003 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

132. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2005 рік» № 860-р від 17 листопада 2004 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

133. Постанова Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення зміни до ст. 4 Закону України «Про підприємництво» (щодо обмеження у здійсненні підприємницької діяльності)» № 2769-IV від 07 липня 2005 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

134. Закон України «Про підприємництво» зі змінами та доповненнями № 2984-IV від 18 жовтня 2005 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

135. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2006 рік» № 81-р від 15 лютого 2006 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

136. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2007 рік» № 28-р від 31 січня 2007 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

137. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2008 рік» № 252-р від 6 лютого 2008 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

138. Указ Президента України „Питання впровадження в Україні принципів Європейської хартії малих підприємств” № 603/2008 від 2 липня 2008 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

139. Розпорядження Кабінету Міністрів України „Про затвердження плану із впровадження в Україні принципів Європейської хартії для малих підприємств на друге півріччя 2008р. -2009рік” № 1245-р від 17 вересня 2008р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

140. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» № 526-VI від 18 вересня 2008 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

141. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з виконання у 2009 році Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» № 176-р від 18 лютого 2009 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

142. Постанова Кабінету Міністрів «Про сплату внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування» № 366 від 14 квітня 2009 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

143. Постанова Кабінете Міністрів України «Про затвердження Порядку реєстрації організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб

суб'єктів малого та середнього підприємництва» № 510 від 21 травня 2009р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

144. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з підтримання експортної діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва» № 569 від 21 травня 2009 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

145. Проект Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження заходів щодо виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2010 рік» [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua.

146. Адамов Б.І. Малий бізнес України: дороговкази поступу: Монографія / Б. І. Адамов, О.І. Амоша, В.І. Ляшенко. – Донецьк: ТОВ „Юго-Восток, Лтд”, 2008. – 275 с.

147. Кондратюк Т.В. Державна політика підтримки малого бізнесу / Кондратюк Т.В. – Київ: Академія, 2003. – 112 с.

148. Лазур П.Ю. Державне регулювання малого та середнього підприємництва / Лазур П.Ю. – Львів: Новий світ –2006. – 400 с.

149. Регуляторна політика держави у сфері підприємництва. Аналітична доповідь. – Київ: Міжнародна спілка українських підприємців, 2007. – 52 с.

150. «Програма підтримки малого підприємництва в Одеській області у 2009 – 2010 рр.» № 851-V від 29 травня 2009 р. [Електронний ресурс] // www.gue.odessa.gov.ua

151. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» № 1160-IV від 11 вересня 2003р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua

152. Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» № 2806-IV від 6 вересня 2005 р. [Електронний ресурс] // www.rada.gov.ua

153. «Програма соціально-економічного розвитку Одеської області на 2009 рік» № 519-V від 27 березня 2009 р. [Електронний ресурс] // www.gue.odessa.gov.ua
154. «Стратегією економічного та соціального розвитку Одеської області на період до 2015 року» № 347-V від 9 листопада 2007 р. [Електронний ресурс] // www.gue.odessa.gov.ua
155. «Програма підтримки малого підприємництва в Одеській області у 2007 – 2008 рр.» № 1125-V від 5 квітня 2007 р. [Електронний ресурс] // www.gue.odessa.gov.ua
156. Галан Н.І. Державна підтримка малого та середнього бізнесу: досвід розвинених країн / Галан Н.І. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2007. – 188 с.
157. Экономическая энциклопедия. – Москва: Экономика, 1999.– 875 с.
158. Крутик А.Б. Малое предпринимательство и бизнес коммуникации / А.Б. Крутик, М.А. Горенбургов. – Санкт-Петербург, 1998. – 295 с.
159. Ляшенко В.И. Экономико-правовое обеспечение развития субъектов малого предпринимательства (зарубежный опыт и перспективы его использования в Украине) / В.И. Ляшенко, В.В. Хахулин. – Донецк: ИЭПИ НАН Украины; ООО «Юго-Восток, Лтд», 2001. – 456 с.
160. Системы поддержки и развития малого бизнеса за рубежом / Под общ. ред. А.В. Рунова. – М.: Федеральный фонд поддержки малого предпринимательства „Уникум-Пресс”, 2003. – 298 с.
161. Юсупова Н. Поддержка малого предпринимательства в США / Н. Юсупова // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. - № 5. – С. 87-89.
162. Опыт зарубежных стран в развитии конкурентоспособного экспортно-ориентированного малого и среднего предпринимательства: Материалы VI всероссийской конференции представителей малых предприятий. – М.: Московский центр развития предпринимательства, 2005. – 34 с.

163. Панченко Є.Г. Малий бізнес у США, Канаді та країнах Західної Європи / Є.Г. Панченко, О.В. Гаврилюк, Б.С. Арагау. – К.: Ін-т світової економіки та міжнародних відносин НАН України, 2003. – 50 с.
164. Лебедева И.П. Малый бизнес в Японии / И.П. Лебедева. – М.: Восток-Запад, 2004. – 176.
165. Тепман Л.Н. Малый бизнес: опыт зарубежных стран / Л.Н. Тепман // Под ред. проф. В.А. Швандара. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 287 с.
166. Малый бизнес: кредитование малого бизнеса [Электронный ресурс] // www.kreditbusiness.ru
167. Малый бизнес в России и за рубежом [Электронный ресурс] // www.smallbiznes.net
168. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: Навч. посіб. / Ю.Г. Козак, Д.Г. Лук'яненко, Ю.В. Макогон та ін. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – Київ: Центр навч. літ-ри, 2004. – 672 с.
169. Борьба с административными барьерами на пути развития предпринимательства. Практика стран ЕС (программный документ) / Поддержка развития малого предпринимательства СМЕРУС 9803. – Москва: Ресурсный центр малого предпринимательства. – 2002. – 57 с.
170. Данишевская Г. Малый бизнес в Великобритании / Данишевская Г. // Мэ и Мо – 2002. - № 3 – С. 120 – 132.
171. Брюммер К. Система поддержки малого предпринимательства в Германии. // деньги и кредит. – 2001. – №7. – С. 13 – 19.
172. Малый бизнес в СНГ и Восточной Европе: трудности роста (середина – вторая половина 90-х гг.). Библиотека малого предпринимательства. Выпуск 3. / Ред. колл.: А.Ю. Чепуренко (общ. ред.), А.В. Авилова. – М.: РНИСиНП, 1997. – 392 с.
173. Малое предпринимательство в России: прошлое, настоящее и будущее / Под ред. Б.Г. Ясина, А.Ю. Чепуренко, В.В. Бueva. – М.: Фонд «Либеральная миссия», 2003. – 220 с.

174. Ларичева З.М. Малый бизнес: проблемы и перспективы его развития / Ларичева З.М., Стрелкова Л.В. // Менеджмент в России и за рубежом. – 2006. – № 5. – С. 15-18.
175. Малый бизнес Москвы [Электронный ресурс] // www.mbm.ru
176. Лебедев А. О перспективах развития малого бизнеса в России / А. Лебедев // www.elib.org.ua
177. Помпеев Ю.А. История и философия отечественного предпринимательства / Помпеев Ю.А. – Санкт-Петербург: государственный институт культуры и искусства, 2003. – 272 с.
178. Акулай Е. Предпосылки развития малого бизнеса в Молдавии./ Акулай Е., Гылка К. // www.moldova.ru
179. Румянцева Е.Е. Развитие предпринимательства в Белоруссии и других странах СНГ / Румянцева Е.Е. // Проблемы прогнозирования. – 2002. – №1. – С.101 – 111.
180. Развитие малого бизнеса в Казахстане [Электронный ресурс] // www.business.zakon.kz
181. Римский клуб. История создания, избранные доклады и выступления, официальные материалы. – М.: «Эдиториал УРСС», 1977. – 300 с.
182. Грейнер Л. Эволюция и революция в процессе роста организаций / Л. Грейнер // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 8. «Менеджмент». – 20002. - № 4. – С. 76-92.
183. Виханский О.С. Менеджмент / О.С. Виханский, А.Н. Наумов. – М.: Гардарика, 1998. – 528 с.
184. Забродский В.А. Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем / В.А. Забродский, Н.А. Кизим. – Харьков: Бізнес Інформ, 2000. – 72 с.
185. Лук'янова В.В. Діагностика ризику діяльності підприємства: Монографія / В.В. Лук'янова. – Хмельницький: ПП Ковальський В.В. , 2007. – 312 с.

186. Лук'янова В.В. Математичне забезпечення діагностики об'єкту господарської діяльності з урахуванням ризику (на прикладі оцінки мезоризиків) / В.В. Лук'янова // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 2. – С. 129-144.
187. Мильнер Б.З. Теория организации / Б.З. Мильнер. – М.: Инфра-М, 1998. – 336 с.
188. Пушкарь А. И. Антикризисное управление: стратегии, модели, механизмы / А.И. Пушкар, А.Н. Тридел, А.Л. Колос. – Х.: ХГЭУ, 2001. – 452 с.
189. Смирнов Э. А. Основы теории организации / Э.А. Смирнов. – М.: Аудит, Юнити, 1998. – 375 с.
- Тренингов, С.А. Дзеденидова // Менеджмент в Украине и за рубежом. – 2002. – № 1. – С. 3-11.
191. Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика / А.Ю. Юданов. – М.: Акалис, 1996. – 272 с.
190. Тренингов Е.М. Диагностика в антикризисном управлении / Е.М.
192. Уманець Т.В. Синтез механізмів управління розвитком регіону / Т.В. Уманець // Вісник Хмельницького національного університету: Наук. журнал. – № 4. – Том 2 (115). Економічні науки. – Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2008. – С. 171-174.
193. Бир С. Мозг фирмы / С. Бир. – М.: Радио и связь, 1993. – 412 с.
194. Щедровицкий Г.П. Процессы и структуры в мышлении. – Из архива Г.П. Щедровицкого / Г.П. Щедровицкий. – Т. 6. – М., 2003. – 167 с.
195. Щедровицкий Г.П. Начало системно-структурного исследования взаимоотношений в малых группах. – Из архива Г.П. Щедровицкого. – Т. 3. – М., 1999. – 219 с.
196. Щедровицкий Г.П. Оргуправленческое мышление: идеология, методология, технология: Курс лекций. 2-е изд. / Г.П. Щедровицкий. – Из архива Г.П. Щедровицкого. – Т. 4. ОРУ (1). – М., 2003. – 195 с.
197. Щедровицкий Г.П. Методология и философия организационно-управленческой деятельности: основные понятия и принципы: Курс лекций. –

Из архива Г.П. Щедровицкого / Г.П. Щедровицкий. – Т. 5. ОРУ (2). – М., 2003. – 230с.

198. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Г.П. Щедровицкий. – М., 1995. – 570 с.

199. Щедровицкий Г.П. Философия–Наука–Методология / Г.П. Щедровицкий. – М., 1997. – 469 с.

200. Щедровицкий Г.П. Онтология и онтологическая работа. – Из архива Г.П. Щедровицкого / Г.П. Щедровицкий // Вопросы методологии. – 1996. -№ 3-4. – С. 4-18.

201. Щедровицкий Г.П. Программирование научных исследований и разработок. – Из архива Г.П. Щедровицкого / Г.П. Щедровицкий. – Т.1. – М., 1999. – 180 с.

202. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова /Российская АН; Российский Фонд культуры. – 3-е изд., стереотипное. – М.: АЗЪ, 1996. – 936 с.

203. Сыроежкин И.М. Очерки теории производственных организаций / И.М. Сыроежкин. – М.: Экономика, 1970. – 247 с.

204. Медовников Д. Энергия пустоты / Д. Медовников, Т. Оганесян // Эксперт. – 1997. - № 46. – С. 11-19.

205. Павловский Ю.Н. Имитационные системы и модели /Ю.Н. Павловский. – М.: Знание, 1990. – 346 с.

206. Ансофф И. Стратегическое управление /И. Ансофф. – М.: Экономика, 1988. – 265 с.

207. Law A.M., Kelton D.W. Simulation modeling and analysis. McGraw-Hill, New York, 1991. -349 p.

208. Law A.M., Kelton D.W. Simulation modeling and analysis. McGraw-Hill, New York, 1991. -349 p.

209. Beer S. Decision and Control. – John Wiley & Sons, 1966. – 556 p.

210. Економічна енциклопедія. У трьох томах. – Т. 3. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2002. – 740 с.

211. Слущкий Е.Е. Доклад о формально-праксеологическом основании экономики. Философия хозяйства. Альманах Центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова. - № 3. – 2000. – С. 292-304.

212. Монбриаль Т. де. Действие и система мира. Пер. С франц. – М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет); „Российская политическая энциклопедия”, 2005. - 488 с.

213. І. Піддубний. Теорія конкурентоспроможності: сучасний стан і предметно-методологічні аспекти розвитку / І. Піддубний, Л. Піддубна //Економіка України: політико-економ. журнал. - № 8. - К.: Вид-во „Преса України”, 2007. – С. 52-60.

214. Піддубна Л.І. Конкурентоспроможність у новій системі координат /Л.І. Піддубна, А.І. Піддубна //Економіка розвитку: Наук. журнал. – Харків, ХНЕУ, 2004. - № 2. - С. 25-30.

215. Христиановский В.В. Применение комбинированных имитационно-оптимизационных моделей в управлении оборотными активами / В.В. Христиановский, В.В. Баранников //Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: Сб. науч. трудов. – Донецк: ДонНУ, 2007. – С. 35-43.

216. Уманець Т.В. Методи і моделі оцінювання розвитку малого бізнесу: мезо- і мікрорівень: Монографія / Т.В. Уманець, Ю.О. Ольвінська, О.В. Лучакова – Донецьк: «ВІК», 2010. – 250 с.

217. Дмитриева О.Г. Региональная экономическая диагностика: Науч. издание / О.Г. Дмитриева. – СПб: Изд-во Санкт-Петербургского Университета экономики и финансов, 1992. – 274 с.

218. Основы технической диагностики / Под ред. П.П. Пархоменко. – М.: Энергия, 1976. - 240 с.

219. Биргер И.А. Техническая диагностика / И.А. Бюргер. – М.: Машиностроение, 1978. – 268с.

220. Стеценко Т.О. Аналіз регіональної економіки: Навч. посібник / Т.О. Стеценко. – К.: КНЕУ, 2002. – 116 с.
221. Уманець Т.В. Моніторинг розвитку малого бізнесу та підприємництва регіону за допомогою інтегральних індексів / Т.В. Уманець, Ю.О. Ольвінська // Управління підприємством: проблеми та шляхи їх вирішення: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції. - Т. 1. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2007. – С. 189 – 193.
222. Уманець Т.В. Оцінка інвестиційної привабливості регіону за допомогою інтегральних індексів /Т.В. Уманець //Економіка і прогнозування. – 2006. – № 4. – С. 133-145.
223. Евтухов М.Н. Применение метода ранговой корреляции при исследовании процесса изнашивания пары трения / М.Н. Евтухов, А.П. Костогриз // Вестник ХГТУ. – 2002. – №3 (16). – С. 121-125.
224. Раяцкас Р.Л. Количественный анализ в экономике / Р.Л. Раяцкас, М.К. Плакунов. – Москва: «Наука», 1987. – 393 с.
225. Бруяцкий Е.В. Математические методы в задачах управления наукой / Е.В. Бруяцкий, Л.П. Смирнов – Киев: Наук. думка, 1973. – 112 с.
226. Глушков В.М. Макроэкономические модели и принципы построения ОГАС / В.М. Глушков // Кибернетика. – 1969. - № 2. – С. 19-24.
227. Макаров И.М. Теория выбора и принятия решений / И.М. Макаров, Т.Н. Виноградская, А.А. Рубчинский, В.Б. Соколов. – Москва: Наука, 1982. - 250 с.
228. Орлов А.И. Устойчивость в социально-экономических моделях / А.И. Орлов. – Москва: Наука, 1979. – 70 с.
229. Подиновский В.В. Коэффициенты важности критериев в задачах принятия решений: порядковые и ординальные коэффициенты важности / В.В. Подиновский. // А и Т – 1978. - №10. – С. 58-62.
230. Статистические методы анализа экспертных оценок – Москва: Наука, 1977. - 65 с.

231. Толкочев В. Опросы специалистов – действенный метод изучения конъюнктуры / В. Толкочев, Ю. Чулков// Советская торговля. – 1971. - №3. – С. 32-37.
232. Орлов А.И. Теория принятия решений: Учеб. пособие. / А.И. Орлов. – Москва: «Март», 2004. – 656 с.
233. Горностаев С. Проблеми використання методу експертної оцінки в процедурах оцінки персоналу / С. Горностаев. // Управління персоналом. – 2006. – №3. – С. 10-14
234. Удотова Л.Ф. Соціальна статистика: Підручник / Л.Ф. Удотова. – Київ: КНЕУ, 2002. – 376 с.
235. Айвазян С.А. Прикладная статистика: основы моделирования и первичная обработка данных / С.А. Айвазян, И.С. Енюков, Л.Д. Мешалкин. – Москва: Финансы и статистика, 1983. - 210 с.
236. Демиденко Е.З. Линейная и полнейшая регрессия / Е.З. Демиденко. – Москва: Финансы и статистика, 1981. -180 с.
237. Миркин Б.Г. Анализ качественных признаков и структур / Б.Г. Миркин. – Москва: Финансы и статистика, 1980. – 175 с.
238. Азьмук Н.А. Малий бізнес: тенденції, проблеми, шляхи активізації розвитку // Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Матеріали IV Міжн. наук.-практ. конф. / Н.А. Азьмук / Відп. ред. А.А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – С. 20 – 21.
239. Уманець Т.В. Малий бізнес України: проблеми розвитку / Т.В. Уманець, О.В. Лучакова // Оцінка ефективності використання ресурсів підприємствами Донецького регіону: Зб. наук. праць Донецького державного університету управління. - Т. IX. - Вип. 110. - Серія „Економіка”. – Донецьк: ДонДУУ, 2008. - С. 60-71.
240. Податковий кодекс: Проект, прийнятий Верховною Радою України [Електронний ресурс] // <http://www.minfin.gov.ua/control/publish/category>.

241. П(С)БО 25 „Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва”: [прийнятий від 25 лютого 2000р., № 39] // Все про бухгалтерський облік. – 2001. - № 37. – С. 23-24.

242. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва: [прийнятий від 19 квітня 2001р., № 186] // Все про бухгалтерський облік. – 2002. - №28. – С. 10-11.

243. Уманець Т.В. Розвиток підприємств - суб'єктів підприємницької діяльності в Одеській області у 2008 році: Економічна доповідь / Уманець Т.В., Лучакова Т.О., О.В. Лучакова, Т.В. Даневич, О.А. Клепкова, Л.А. Кузьмина, С.І. Кочура. – Одеса: Головне управління статистики в Одеській області, 2009. - 26 с.

244. Уманець Т.В. Розвиток підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності в Одеській області у 2006 році: Економічна доповідь / Т.В. Уманець, Ю.О. Ольвінська, Т.О. Лучакова, А.Х. Черненко, Н.М. Валюх, Л.Б. Віннік, С.І. Кочура. – Одеса: Головне управління статистики в Одеській області. – 2007. – 40с.

245. Уманець Т.В. Розвиток підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності в Одеській області у 2007 році: Економічна доповідь / Т.В. Уманець, Ю.О. Ольвінська, Т.О. Лучакова, Л.Б. Віннік, С.І. Кочура. – Одеса: Головне управління статистики в Одеській області. – 2008. – 30с.

246. Уманець Т.В. Розвиток малого підприємництва в Одеській області: Економічна доповідь / Уманець Т.В., Лучакова О.В., Лучакова Т.О, О.М. Клименко. - Одеса: Головне управління статистики в Одеській області, 2008. – 38с.

247. Уманець Т.В. Розвиток малого підприємництва в Одеській області у 2007 році: Економічна доповідь / Т.В. Уманець, Ю.О. Ольвінська, Т.О. Лучакова, О.М. Клименко, М.Г. Ободинська, Н.І. Махрова. – Одеса: Головне управління статистики в Одеській області. – 2008. – 30с.

248. Діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності в Одеській області: статистичний збірник. – Одеса: Головне управління статистики в Одеській області, 2008. – 296 с.

249. Янковой А.Г. Основы эконометрического моделирования. – Одесса: ОГЭУ, 2006. – 133 с.

250. Международное предпринимательство: анализ зарубежного опыта / П.И. Хвойник, Ю.В. Аджубей, И.Е. Артемьев и другие. – М.: Наука, 1998. – 279 с.

251. Ольвінська Ю.О. Розвиток кредитування суб'єктів малого підприємництва / Ю.О. Ольвінська // Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник наукових праць. Випуск 25. Одеса: ОДЕУ, 2007. С. 266 – 270.

252. Самотоєнкова О.В. Розвиток інфраструктури малого та середнього бізнесу в Україні / О.В. Самотоєнкова, Ю.О. Ольвінська // Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник наукових праць. Випуск 37. Одеса: ОДЕУ, 2009. С. 166 – 170.

253. Ольвінська Ю.О. Роль розвитку малого бізнесу у реструктуризації регіонального ринку праці / Ю.О. Ольвінська // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Управление человеческими ресурсами: государство, регион, предприятие. Сборник научных трудов. Донецк: Институт экономики промышленности, 2006. С. 345 -349.

254. Ольвінська Ю.О. Роль менеджмент-освіти у розвитку малого бізнесу / Ю.О. Ольвінська // Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць. Спец. вип. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики. – Т.1. Ч.ІІ. – К.: КНЕУ, 2007. С. 613 – 619.

255. Ольвінська Ю.О. Проблеми розвитку підприємництва та малого бізнесу в Україні / Ю.О. Ольвінська // Вісник ХНУ. – Хмельницький: ХНУ, 2006. С. 185-190.

256. Малый бизнес в СНГ и Восточной Европе: трудности роста / Под ред. А.Ю. Чепуренко – М.: РНИСиНП, 2000. – 392 с.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Тетяна Уманець
Юлія Ольвінська
Ольга Лучакова

**МЕТОДИ І МОДЕЛІ
ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ
МАЛОГО БІЗНЕСУ:
МЕЗО- ТА МІКРОРІВЕНЬ**

За науковою редакцією доктора економічних наук Т. Уманець

Донецьк
2010

257. Малые предприятия в России: прошлое, настоящее и будущее / Под ред. Б.П. Ясина – М.: Фонд «Либеральная миссия», 2003. – 220 с.
260. Ольвінська Ю.О. Роль банківського кредитування у розвитку малого бізнесу в Україні / Ю.О. Ольвінська // Вісник ХНУ. – Хмельницький: ХНУ, 2007. С. 203-206.
261. Кривоног О.Л. Банківське кредитування малого підприємництва /О.Л. Кривоног // Фінанси України. – 2005. – № 8. – С. 101 – 105.
262. Мурычев А. Банки и малый бизнес / А. Мурычева // Бизнес Предложения. – 2005. – № 5 – 6. – С. 24 – 31.
263. Смирнова Н.Г. О системе распределения рисков с участием государства при кредитовании субъектов малого предпринимательства / Н.Г. Смирнова // Бизнес Предложения. – 2005. – № 1 – 2. – С. 15 – 21.
264. Косова Т.Д. Формування механізму фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва / Т.Д. Косова, В.О. Лук'янченко. // Фінанси України. – 2002. – № 12. – С. 37 – 41.
265. Неделько І.Г. Фінансування розвитку сектору малого бізнесу / І.Г. Неделько // Фінанси України. – 2007. – № 1. – С. 93 – 98.
266. Підгорний, А. З. , Уманець, Т.В. Методика розрахунку індексів економічного розвитку регіонів / А. З. Підгорний, Т. В. Уманець // Одеський державний економічний університет. – Одеса: ОДЕУ, 2005

Наукове видання

**УМАНЕЦЬ Тетяна Василівна
ОЛЬВІНСЬКА Юлія Олегівна
ЛУЧАКОВА Ольга Вікторівна**

**МЕТОДИ І МОДЕЛІ
ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ
МАЛОГО БІЗНЕСУ:
МЕЗО- ТА МІКРОРІВЕНЬ**

Монографія

За науковою редакцією доктора економічних наук Т. Уманець

Технічний редактор

В.І.Зензеров

Підп. до друку 26.02.2010 р.	Формат 60x84 ¹ / ₁₆	Папір офсетний.
Друк офсетний.	Ум.др.арк. 15,3.	Ум.фарб.-відб. 15,6
Облік.-вид. 15,9.	Тираж 300 прим.	Замовл. №0226

Одеський державний економічний університет
Україна 65082, м Одеса, вул.. Преображенська, 8

Друк з оригінал-макету МПП «ВІК»
Свідоцтво про реєстрацію ДК №382 від 26.03.2001 р.
83059, м.Донецьк, вул.. Разенкова, 12/17, тел. (062) 381-70-87